

AREA 051

***DETALJI GRADA RIJEKE
SKRIVENI NA JAVNIM MJESTIMA***

AREA 051

DETALJI GRADA RIJEKE SKRIVENI NA JAVNIM
MJESTIMA

„DRUGAČIJI“ VODIČ KROZ RIJEKU
< ZA ZNALCE, NEZNALICE, PUTNIKE I NAMJERNIKE >

Misao vodilja

Ovi zapisi nastali su u neobično vrijeme, vrijeme *novog normalnog*, kao posljedica COVID izolacije i ograničenog druženja. Nastali su potpuno spontano, bez da sam, u stvari, ikada imao na umu napisati nešto poput ovoga.

Sve je započelo kao svojevrsna reakcija na nemogućnost provođenja vremena s drugim ljudima, a u pozadini svega nalazila se moja ljubav prema fotografiji i našem gradu. Još sam kao klinac bio član foto sekcije u Domu mladih gdje sam i naučio neke osnove ove sjajne umjetnosti. Kaže se da se *muška populacija ne mijenja, mijenja se samo cijena njihovih igračaka*. Temeljeno na toj činjenici i ja sam nedavno došao do svoje skuplje igračke - novog foto aparata. Jednom kad je oprema bila tu, morao sam pronaći i odgovarajuće motive za svoje fotografije.

Budući da se nije moglo putovati, najjednostavnije je bilo slobodno vrijeme utrošiti lutajući gradom, uz istovremeno otkrivanje i fotografiranje zanimljivosti koje su skrivene na javnim mjestima, dostupne svima, a poznate rijetkima. Riječka povijest svakako mi je osigurala iznimno velik broj interesantnih podataka. Podrška prijatelja i poznanika, koju sam vremenom stekao, motivirala me da sve te raštrkane informacije i fotografije sakupim u jednu cjelinu.

Pitanje koje sam si postavio već na samom početku bilo je – **što bismo mi koji živimo u ovom gradu mogli o njemu reći nekom putniku ili slučajnom namjerniku?** Koji su to podaci i činjenice koje ovaj grad čine drugačijim i privlačnim? Uvjerio sam se da Rijeka *krije* mnoge priče ali nisu brojni oni koji ih znaju ispričati. Srećom, do informacija nije teško doći. Zapanjujući detalji, na koje sam usput naišao, još su me dublje uvukli u istraživanje i pronalaženje ne tako dobro poznatih činjenica.

Za mene je prikupljanje podataka sa sljedećih stranica bilo iznimno zabavno, te se iskreno nadam da će se svatko tko se prihvati čitanja ovih zapisa jednako dobro zabaviti. Naravno, svima preporučam ono najvažnije – prošetite i osobno posjetite mjesta i istražite podatke spomenute u tekstovima koji slijede, te otkrijte one na koje ja nisam naišao ili sam ih propustio spomenuti.

Nezaobilazno, zahvala mojoj supruzi Sanji, čije je neograničeno razumijevanje za moja tumaranja omogućilo da snimim fotografije, istražim i zapišem sve ovo što se sada pred vama nalazi. **Dobra zabava, svima!**

Srdačno vaš, Boris Rošić

nastalo u Rijeci tijekom 2020. i 2021. godine

Sadržaj

	Misao vodilja	3
	1. Rijeka – Nomen Est Omen	6
	2. Riječke uprave – Kako putovati a stajati na mjestu	8
	3. Gradska vrata – Ulazi i izlazi	11
	4. Liburnijski limes i Kalvarija – Stopama starih Rimljana	16
	5. Trsatska gradina – Zmajeva kućica	19
	6. Karolina Riječka – Djevojka sa željeznom jabukom	23
	7. Crkva Sv. Romualda i Svih svetih – Natpis koji je morao nestati	25
	8. Guvernerova palača – Dom kulture „Vladimir Švalba Vid“	29
	9. Palazzo Adria – Četiri djevojke za četiri momka	34
	10. Riječke daske koje život znače – 100lica kazališta	37
	11. Park Mlaka – Kultura u zelenom	41
	12. Riječki tramvaj i željeznica – Kada Rijeka izranja iz sna	44
	13. Hotel Emigranti – Trbuhom za kruhom	47
	15. Riječki svjetionik – Sjaj u tami	51
	14. Adamićevi svjedoci – Gdje je nestao 14	55
	16. Vila Ružić – Priča o Maliku Tintiliniću, dio drugi	59
	17. Riječki neboder – Alphonse Gabriel	64
	18. Hrvatski kulturni dom – Strpljen, spašen	68

19.	Vodovodna, Hartera, Ružičeva – U lov na skriveno blago	71
20.	Torpedo – Dok jednom ne smrkne, drugom ne svane	79
21.	Zgrada Sirius – Sove, svastike, masoni	86
22.	Vila nadvojvode Josipa – Riječki ZOO	91
23.	Piramida – Tri prijateljice, jedna Miss Europe	95
24.	Delta – Priča o živahnom kanalu	99
25.	Teatro Fenice – Hoće li Feniks ikad više uskrsnuti	103
26.	Sedma umjetnost – Hitchcock, Lucas, 25fps, UHD, 8K	107
27.	Usko, uže, najuže – Dozvoljeno samo šišmišima	109
28.	Janko Polić Kamov – Princ crne psovke	111
29.	Zvezdarnica – Kad izležavanje na plaži jednostavno nije dovoljno ..	113
30.	Riječke sinagoge – Menora na G4	117
31.	Židovsko groblje – Kako sakriti groblje	119
32.	Kozalsko groblje – Umjetnička galerija pod nebeskim svodom	124
33.	Šećer dolazi na kraju – Riječki krug šećerom	130
34.	Pogledi iz drugih perspektiva – Kikiriki, kokice, zanimacija za okice	134
35.	Prvo u Rijeci – Riječki „prvi“ i „naj“ detalji	145
36.	Odgovori – Samo za znatiželjne	151
	Srdačan pozdrav, zahvale i molba	162

1. Rijeka

Nastao uz više vodenih površina, naš je grad zaista obilježen vodom, kako nekada tako i danas. Iako je more najveća vodena površina koja u velikoj mjeri označava Rijeku, ime ovog grada vezano je uz Rječinu, odnosno Ričinu kako su je izvorno nazivali. Samo ime našeg grada prvi put je zabilježeno u trinaestom stoljeću i to u svom čakavskom obliku – Rika.

Za stanovnike tadašnjeg naselja uz Rječinu govorilo se da žive *pored Rijeke*, pa je taj naziv vremenom, kolokvijalno, skraćen u današnji naziv – Rijeka.

U kasnijoj dokumentaciji to se ime pojavljuje u latinskoj formi *Flumen* te talijanskoj formi *Fiume*.

1° NOMEN EST OMEN

Iako će brojni Riječani reći da je Rječina jedina slatkovodna tekućica u našem gradu činjenica je da su, osim Rječine, brojni izvori, potoci i potočići ispod Rijeke. Spomenimo samo Lešnjak, Žudinku, Beli kamik, Brajdu, Andrejšćicu, Mlaku, Potok, a popis ide i dalje.

Popularni naziv Rijeke je „Grad koji teče“ a, u slučaju nekih naših sugrađana, ova je činjenica dovedena do krajnosti – voda im doslovno istječe ispod kuća.

PITANJE:

Gdje se nalazi zgrada sa slike?

Odgovor na ovo i sva ostala pitanja potražite u poglavlju 36 – **Odgovori**

Glavni riječki izvor pitke vode zove se Zvir, a nalazi se u kanjonu Rječine. Taj izvor nikada nije presušio i uvijek je opskrbljivao Riječane vrlo kvalitetnom vodom. Značenje vode Rijeci i Riječanima simbolično je prikazano i na gradskom grbu – dvoglavi orao s nogom na posudi iz koje istječe voda i ispod koje je latinska riječ *Indeficienter* što znači *nepresušan*.

Ako u priču o Rijeci i riječkim vodama uključimo i kišu, gotovo svakodnevnu pratilju proljetnih i jesenjih mjeseci, nije čudno da je ovom gradu ime upravo Rijeka. Riječani često u šali znaju napomenuti da smo po količini oborina gori i od Londona. Činjenice pak kažu da navedeno i nije šala jer godišnja količina padalina u Rijeci zna biti i trostruko veća od onih u glavnom gradu Engleske.

2. Riječke uprave

Moja Nana znala je reći da je vidjela svijeta bez da se maknula s mjesta. Ta je izjava upravo nevjerojatno točna i sasvim sigurno jedinstvena upravo za naš grad.

Osobe rođene početkom 20. stoljeća, kao i moja Nana, imale su priliku živjeti pod raznim upravama državnog i sličnog ustroja.

U rasponu od otprilike 70 godina teritorij Rijeke našao se pod upravom osam različitih uprava. Bile su to redom:

- Austro-Ugarska Monarhija
- Talijanska uprava za Kvarner
- Slobodna država Rijeka
- Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca
- Kraljevina Italija
- Talijanska Socijalna Republika
- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
- Republika Hrvatska

Grad Rijeka prvi put je dobio autonomiju 1719. godine odlukom cara Karla VI. Za vrijeme Marije Terezije, 1779. godine, osnovan je *Corpus separatum*. Godine 1848. Rijeka gubi autonomnost nakon što ju ban Jelačić pripaja Hrvatskoj, ali je već 1868. godine ponovno stječe kao izdvojeno područje pod Austro--Ugarskom.

Krajem Prvog svjetskog rata status grada i tzv. Riječko pitanje postaje veliki međunarodni problem. Pravo na Rijeku bezuspješno polažu Kraljevina SHS i Kraljevina Italija.

Nejasnu situaciju koristi Gabriele D'Annunzio, talijanski pjesnik, pukovnik i gorljivi zagovornik fašističkog pokreta u nastajanju. S oko 2.500 svojih vojnika 12. rujna 1919. godine zaposjeda grad i proglašava Talijansku upravu za Kvarner.

Već 12. studenog 1920. godine Kraljevina Italija i Kraljevina SHS potpisuju Rapallski ugovor kojim i jedna i druga strana proglašavaju potpunu nezavisnost i slobodu Države Rijeka. Tim je ugovorom stvorena Slobodna država Rijeka.

2° KAKO PUTOVATI A STAJATI NA MJESTU

Tijekom tzv. *Krvavog Božića* od 24. do 29. prosinca 1920. godine talijanska vojska istjeruje iz Rijeke pripadnike D'Annunzieve vojske. Novoformiranu Slobodnu državu Rijeku odmah priznaju brojne svjetske sile uključujući Ameriku, Veliku Britaniju i Francusku. Granica se formira uz Rječinu, a istočni dio današnje Rijeke, odnosno Sušak, pripada Kraljevini SHS.

Godine 1924. Rimskim ugovorom Kraljevina SHS pristaje na pripojenje Rijeke Kraljevini Italiji.

Period vladavine Kraljevine Italije traje do druge polovice 1943. godine, tj. do iskrcavanja savezničke vojske na Siciliju i kapitulacije Italije 8. rujna iste godine. Nakon kratkog boravka u zatvoru, Il Duce, Benito Mussolini uz potporu fašističke Njemačke preuzima vlast u Italiji te nastaje Talijanska Socijalna Republika pod čiju upravu dolazi i Rijeka.

Trećeg svibnja 1945. godine jugoslavenska vojska oslobađa grad. Taj dan se i danas obilježava kao dan oslobođenja od fašističke uprave, a Rijeka potpada pod Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju,

Rijeka i ostatak Hrvatske izlaze iz federacije proglašenjem neovisnosti 25.6.1991. kada nastaje suverena i samostalna Republika Hrvatska.

Riječke zastave:

Gradska zastava

1813. – 1835. te ponovno 1858. – 1870.

Gradska zastava

1835. – 1848.

2° KAKO PUTOVATI A STAJATI NA MJESTU

Civilna zastava

1870. – 1900.

Civilna zastava

1900. – 1924.

Zastava Kraljevine Italije

1918. – 1920. te 1922. – 1945.

Zastava D'Annunzieve Uprave za Kvarner

1919. – 1920.

3. Gradska vrata

Kada bi zidovi mogli govoriti, sigurno bi imali mnogo toga za ispričati o povijesti Rijeke. Kada bolje razmislim, siguran sam da će se naći više vas koji će me ispraviti zaključkom da od starih riječkih zidova nije mnogo toga ostalo. Nedvojbeno, taj je zaključak točan, ali ako zastanete i pozorno poslušate, priču riječkih zidova sigurno ćete čuti.

Vratimo se u davna vremena, u doba prije Rimljana i njihovog carstva.

Vrijeme nastanka današnje Rijeke ne može se točno odrediti. Tragovi koji su vremenom iskopani upućuju na činjenicu da je prvo naselje u ovim krajevima postojalo i u predrimskom razdoblju. Bila je to jedna od naseobina ilirskog plemena Liburna, kakvih je bilo više u ovim krajevima. Za liburnsko se naselje Tarsaticu nagađa da se nalazilo negdje na prostoru između današnje Ciottine ulice i ulice Pomerio.

Pomakom u rimsko razdoblje, sa sigurnošću možemo utvrditi da u tom periodu na području današnjeg starog grada niče rimski kastrum. Rimljani svoju utvrdu grade na toj lokaciji kako bi svoje vojnike zaštitili od barbara s istoka. Grade se zidine, a čitava ta obrambena struktura, koja se naziva *Alpskom klauzutom*, seže od Rijeke preko Ljubljane i Trsta na dalje. Utvrđena Tarsatica bila je krajnja južna točka tog sustava.

U središtu utvrde nalazilo se zapovjedništvo rimskih vojnih jedinica, a do njega se dolazilo kroz Stara vrata. Naravno, danas tih vrata više nema, ali zadržali su se njihov naziv i okvir. A o kakvom okviru se radi govori nam činjenica da je sagrađen negdje u četvrtom stoljeću te da za izgradnju kamenog luka nisu korišteni nikakvi vezivni materijali. Riječki patricij Claudio Marburg na kraju 17. stoljeća o kamenom luku govori da je *čudovišan* jer na svom mjestu stoji trinaest stoljeća, bez ugrađenog željeza i žbuke. Od tada je prošlo još 320 godina, a Stara vrata i dalje stoje i ništa ih ne može ugroziti. Ni potresi, ni poplave, ni ratovi. Ne čudi stoga narodna predaja po kojoj su ih podigle *štrige* i to tijekom jedne noći. Stara vrata najstariji su arhitekturni spomenik Rijeke.

3° ULAZI I IZLAZI

Vremena se mijenjaju, a s njima i potrebe onih koji ovdje obitavaju. Riječke zidine vremenom se šire te obuhvaćaju prostor čitavog današnjeg staroga grada. Dva su glavna ulaza u zidine, Gornja vrata i Vrata od mora. Vrata od mora, nazvana tako jer se radi o izlazu iz grada koji vodi direktno prema moru, visoka su otprilike jednako kao i zidine. Oko zidina, kao i u slučaju brojnih drugih gradskih utvrda, iskopan je opkop. Do samih vrata, preko opkopa, vodi pokretni bojni most. U drugoj polovici 17. stoljeća, Vrata od mora poprimaju oblik tornja s četverovodnim krovom te se na toranj postavlja sat.

Godine 1719. Rijeka biva proglašena slobodnom lukom što omogućava razvoj trgovine, ali i samoga grada. Upravo zbog povećanog obima trgovačkih aktivnosti, u Rijeku dolaze novi stanovnici, a zidine utvrđenoga grada postaju tijesne. Sve važnija postaje stambena funkcija grada, dok funkcija utvrde gubi svoj značaj.

Godine 1750. Rijeku pogađa veliki potres koji je znatno oštetio grad. Obnavljaju se porušeni objekti i sve je više glasova onih koji traže aktivnije širenje grada i bolje životne uvjete. Godine 1775. proglasom cara Josipa II., Rijeka prestaje biti grad utvrda te se uklanjaju gradska vrata. Lokot s gradskih vrata i danas se čuva u Pomorskom i povijesnom muzeju hrvatskog primorja (Guvernerovoj palači). Gradske zidine postaju ograničavajući faktor u razvoju grada, te konačno 1780. godine, nakon godina molbi, car Josip II. donosi odluku, odnosno daje dopuštenje za rušenje stoljetnih zidina i kula kojima je grad bio opasan. S jedne strane bila je to logična odluka usmjerena k razvoju grada i života u njemu, a s druge strane tragična odluka za riječku povijesnu baštinu obzirom na ubrzani tempo kojim se uklanjaju sve stare zidine i kule.

Materijalom do kojeg se došlo rušenjem zidina ispunjava se opkop, a isti se koristi i za izgradnju novih objekata, nasipavanje obale i širenje zemljišta. Nastaju Korzo, današnja ulica Ante Starčevića i još neke obližnje ulice. Rijeka raste gotovo preko noći. Kvaliteta života mijenja se na bolje.

Nažalost, malobrojni su materijalni tragovi ostali kao svjedoci tog vremena. Takav je dio kule Lešnjak, danas i sam prepušten propadanju.

3° ULAZI I IZLAZI

Kao rijedak trag iz tog vremena dobro su očuvana gradska vrata – Gornja vrata na Trgu Grivica, pored katedrale svetog Vida i Vrata od mora čiji se naziv vremenom promijenio u Gradski toranj (*Torre civica*), odnosno Gradsku uru, kako danas taj toranj najčešće nazivamo.

Priča o Gradskom tornju prati svu dinamiku razvoja samog grada. Poveljom cara Leopolda I. od 6. lipnja 1659. Rijeka je dobila svoj grb. Riječki grb ima oblik dvoglavog orla raširenih krila. Obje glave okrenute su na istu stranu što je iznimno rijetko heraldičko rješenje (*heraldika ili grboslovlje je likovna disciplina i povijesna znanost koja se bavi proučavanjem grbova*). Orao stoji na jednoj nozi dok drugu nogu drži na položenoj posudi iz koje istječe voda. Ispod grba ispisan je natpis *Indeficienter*. Kameni reljef riječkog grba postavljen je na Gradski toranj negdje oko 1680. godine.

I sam Gradski toranj obnavljan je u više navrata. Na pročelje je, osim sata i riječkog grba, postavljen i barokni portal s bistama Leopolda I. i Karla VI. Četverovodni krov mijenja se kupolom, a umjesto kugle i križa, koji su stajali na vrhu, to mjesto preuzima orao koji na krovu Gradskog tornja ostaje do 1890. godine kada se kupola mijenja onom koja se i danas tamo nalazi.

3° ULAZI I IZLAZI

Nad kamenim reljefom dvoglavog orla postavljena je habsburška kruna, a na vrhu kupole koplje za zastavu. Upravo taj *špic* postaje trn u oku i predmet razmirica. Za vrijeme svojih nacionalnih praznika Mađari su na to koplje dizali svoju zastavu, a Riječani na to nisu dobro reagirali budući da je Rijeka već imala svoju trobojnu zastavu (pogledaj 2. poglavlje). Te razmirice rješavaju riječke gospođe koje naručuju izradu 2.2 metra visokog dvoglavog orla. Izrađen je 1906. godine u ljevaonici Matteo Skull (pogledaj 19. poglavlje). Orao *slijeće* na krov umjesto koplja za zastavu.

Na žalost, ni ovaj orao nam nije dugo trajao jer ga već 1920. godine jedan od D'Annunziovih arditara oštećuje skinuvši mu jednu glavu, a u tako nastali otvor umeće zastavu Kraljevine Italije. Jugoslavensku je vlast taj jednoglavi oštećeni orao podsjećao na fašizam pa je s tornja skinut 20. siječnja 1949. godine.

Od 1949. godine s tornja se vijori zastava sve do 2017. godine kada novi dvoglavi orao ponovno zauzima svoje mjesto na gradskom *vidikovcu* s kojeg promatra more, grad i svoje sugrađane.

FUN FACT:

Osim orla koji je imao sve samo ne mirnu povijest, brojne promjene imao je i satni mehanizam. Dugo vremena u tornju se nalazio satni mehanizam kojeg je bilo potrebno navijati. Posao je to kojeg su, kroz vrijeme, obavljale brojne osobe, a obzirom da sat nije smio stati, u tom poslu nije bilo odmora. Sat se navijao i praznicima i subotama i nedjeljama. Kako više nije bilo moguće naći osobu spremnu za takve obaveze, satni je mehanizam djelomično zamijenjen elektronikom. U sadašnjem je satu zadržano sve što se moglo od stare tehnologije pa je to danas jedan od tri takva sata u svijetu. Druga dva nalaze se u Kanadi i Australiji.

U toranj sata ulazi se kroz pola metra uski ulaz u podnožju. Na prvom katu tornja nalaze se uređaji koji reguliraju rad riječkih fontana i rasvjetu na Korzu, na drugom katu je stari satni mehanizam iz 1873. godine. Treći kat čuva osovine i mehanizam sata dok se na četvrtom nalaze stara zvona.

4. Liburnijski limes i Kalvarija

Liburnijski limes, Rimski zid, Rimski limes, Claustra Alpium Iuliarum. Sve su to nazivi na koje danas možemo naići u literaturi, a svi predstavljaju isto. Radi se o utvrdi odnosno nizu zidova, kula i osmatračnica koje su se protezale od tadašnje Tarsatike. S jedne strane utvrda je vodila kroz Gorski kotar do Ljubljane i dalje,

4° STOPAMA STARIH RIMLJANA

dok je drugi dio vodio prema Trstu odakle se nadovezivao na ostale odvojke iste građevine. U dokumentaciji se može naći trag po kojem riječki patricij Klaudije de Marburgh navodi kako zid *počinje u samom moru, gdje ga na 200 koraka pokriva more i morski pijesak*. Iz mora vodi prema Sokol kuli, pa preko brda Svete Katarine prema Studeni i Klani i dalje.

Obzirom na svoju veličinu izvjesno je da je utvrda nastajala kroz duži vremenski period. Počeci izgradnje datiraju još u razdoblje rimskih sukoba s Japodima, nekih 130 godina prije naše ere. Niz utvrđenih objekata naknadno je dodatno dorađivan i učvršćivan a u četvrtom stoljeću postaje vojna granica s namjenom da zadrži barbarske napade.

Kartu tog područja prenosim sa www.lokalpatrioti-rijeka.com.

Dijelovi starog zida vidljivi su i danas na području Starog Goljaka odnosno Kozale, kao i na Svetoj Katarini te u riječkom zaleđu. Na uvodnoj slici, niski dio zida na koji je naslonjena kuća dio je starog Liburnijskog limesa.

U 17. stoljeću, uz stare zidine koje su još postojale, na brdu Goljak (*područje današnje Kozale*) riječki isusovci grade Kalvariju na vrh koje postavljaju tri velika raspela. Godine 1683. pod velikim raspelom postavljen je kip Žalosne Gospe. Kako se u narodu sve češće znalo reći kako idu do Kalvarije, stari je naziv Goljak postepeno utonuo u zaborav a čitav brijeg je preuzeo naziv Kalvarija. Kip Žalosne Gospe je 1977. godine vraćen na lokaciju na kojoj se okvirno nalazio pa i danas nadgleda Trsat i čitavu Rijeku.

4° STOPAMA STARIH RIMLJANA

Još u 17. stoljeću duž uspona prema Kalvariji izgrađeno je dvanaest kapelica koje su danas uglavnom zazidane.

PITANJE:

Na dva mjesta u starom gradu može se vidjeti ostatke zida za koje se pretpostavlja da su dio Liburnijskog limesa. Znete li o kojim se lokacijama radi?

5. Trsatska gradina

Rijetka su zdanja u našoj okolini koja mogu potaknuti maštu na način na koji to mogu stari dvorci i utvrde. Svaki takav objekt gotovo je neminovno popraćen pričama o čudnim zvukovima, misterioznim pojavama i, općenito, natprirodnim zbivanjima. Činjenica je da, po tom pitanju, niti naša utvrda nimalo ne zaostaje.

Priča o Trsatskoj gradini prepuna je suprotnosti.

Sam položaj gradine vrlo je logičan i lako objašnjiv. Grofovi Frankopani 1225. godine podižu vojnu utvrdu smještenu na brijegu iznad tadašnjeg gradskog lokaliteta. Njezina pozicija osiguravala je laku obranu od bilo kakve vrste napada te je osiguravala odličan pregled svih zbivanja u neposrednoj blizini.

Ime Trsat po prvi puta se spominje u Vinodolskom zakoniku 1228. godine, a svoje porijeklo vuče od antičkog rimskog uporišta Tarsatice koje je u IV. stoljeću bilo smješteno na području današnjeg riječkoga staroga grada.

Prolaskom vremena mijenjaju se i vlasnici utvrde. Godine 1485. gradina prelazi u vlasništvo Habsburgovaca i pod vlašću njihovih nasljednika dočekuje veliki potres koji ju značajno oštećuje 1750. godine. Kako je u to doba opasnost od napada Turaka i Venecije umanjena, vojna je uloga utvrde gotovo nestala. Obzirom na značajna oštećenja uslijed potresa, gradina iziskuje velika sredstva za obnovu te ju Marija Terezija, odlukom iz 1788. godine, predaje novonastalom bakarskom municipiju. Od daljnjeg propadanja i potpune devastacije gradinu spašava Laval Nugent koji ju, uz pomoć Ljudevita Adamića, 1826. godine otkupljuje od Bakra kako bi od gradine napravio najveći i najljepši mauzolej (grobnicu) u ovim krajevima, dostojan njegove obitelji i njegovih uspjeha u bitkama.

5° ZMAJEVA KUĆICA

Laval Nugent započinje s obnovom gradine. Bio je to prvi restauratorski zahvat na nekom srednjovjekovnom kaštelu u Hrvatskoj. Iako restauratorski zahvati nisu obuhvatili stare stambene prostore, u sredini kaštela gradi hram u koji polaže dva mramorna sarkofaga, za sebe i svoju suprugu. Obzirom da je sam Laval Nugent bio poznat po svojim junačkim djelima u borbi protiv Francuza, hram dobiva naziv *Mir junaka*.

Godine 1863. i 1864. izrađena su i dva baziliska, poznatija pod nazivom *Trsatski zmajevi*, čija uloga je bila zaštita onih koji su u hram položeni na vječni počinak. Legenda kaže da su bazilisci imali moći slične onima meduze Gorgone. Ona je svoje žrtve ubijala pogledom dok je bazilisk ubijao dahom.

Ispod hrama nalazi se kripta iz koje, po nekim pričama, vodi prolaz sve do Rječine odnosno do područja nekadašnje tvornice papira. Iako jama sigurno postoji, nije u potpunosti jasno na kojoj dubini završava. Dio tog prolaza sigurno je urušen te je danas nemoguće tvrditi je li uistinu postojao prolaz koji je vodio do same razine mora. Također, upitna je i funkcija jame; neke tvrdnje govore o postojanju tamnice na tom mjestu, dok se u drugima spominje prolaz za siguran uzmak u slučaju napada na gradinu.

5° ZMAJEVA KUĆICA

Ovdje se moramo dotaknuti zbirke umjetnina koju je Laval Nugent prikupio za života. Zbirku su sačinjavala djela Leonarda da Vincia, Tiziana, Tintoretta i mnogih drugih legendarnih umjetnika. Davne 1838. godine Rijeka je imala prvi^{*1} umjetnički muzej u Hrvatskoj na prvom katu tzv. *muzejske kule*. Nakon Nugentove smrti započinje rasprodaja umjetnina, pa brojna umjetnička djela bivaju prodana privatnim kolekcionarima ili ustupljena muzejima u Zagrebu, Beču, Budimpešti i Italiji. Godine 1894. samo je zagrebačkom Hrvatskom narodnom arheološkom muzeju isporučeno 86 sanduka punih umjetnina iz Nugentova muzeja na Trsatu.

Gđa. Radmila Matejčić u svojem djelu *Kako čitati grad*, kultnoj i nezaobilaznoj knjizi za svakoga tko o našem gradu želi znati više, piše:

Tužno je i pomisliti da je naš grad, davne 1838. godine imao Mimaruru prije Mimare.

Nakon kraja Drugog svjetskog rata Trsatska gradina ponovno mijenja vlasnika. Vlasništvo preuzima država, a 1960. godine kreće novi restauratorski zahvat. U tom se pothvatu od mauzoleja želi kreirati mjesto na koje će građani dolaziti kako bi se opustili i uživali u vidiku koji se sa gradine pruža na grad i Kvarner.

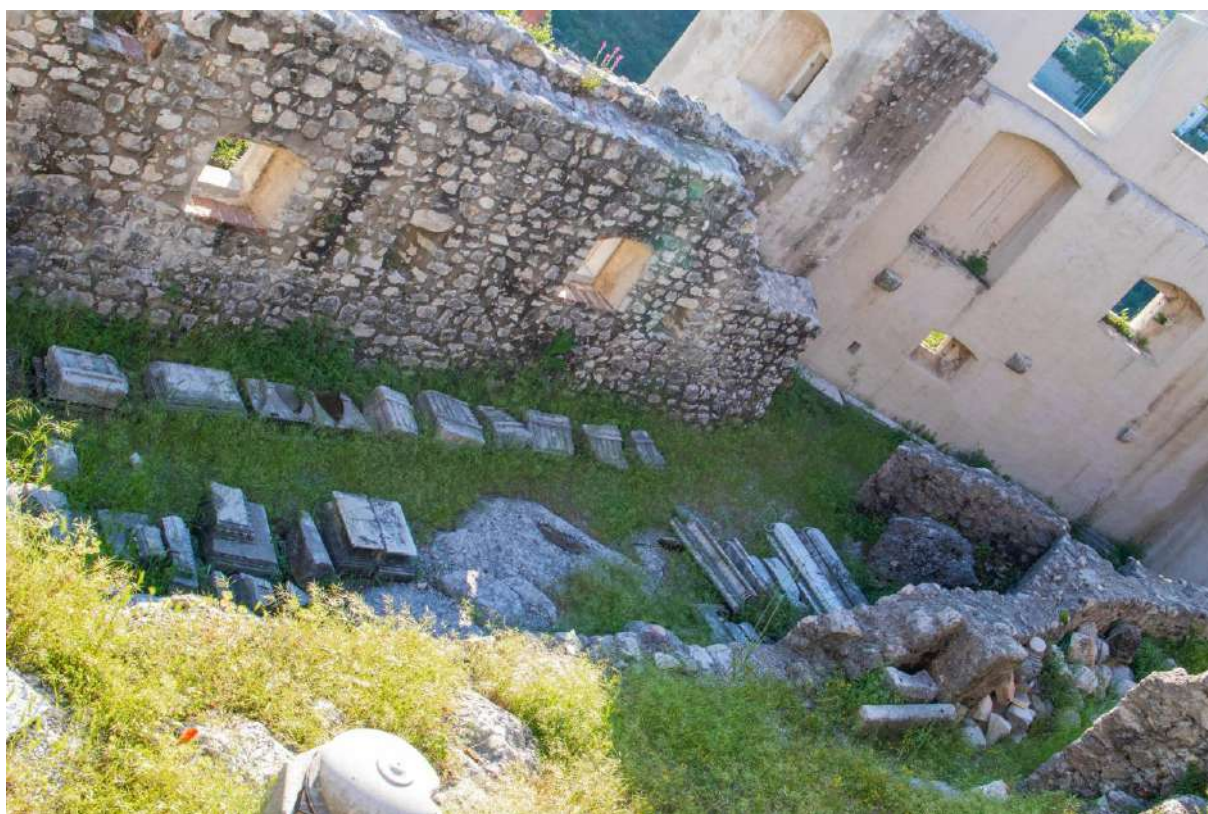
5° ZMAJEVA KUĆICA

Na žalost, tijekom te restauracije, potpuno bezrazložno oštećene su i uništene brojne znamenitosti. Uništena je grobnica *Mir junaka* a posmrtni ostaci Lavala Nugenta i supruge završili su u najvišoj kuli gradine. Uništeni su i grobovi članova obitelji koji su bili smješteni okomito u arkadama (običaj okomitog ukapanja seže još od Kelta koji su vjerovali da trenutak Strašnog suda, kada će se svi mrtvi ponovno dignuti, treba dočekati na nogama, s mačem u ruci).

Sudbinu hrama *Mir junaka* dijelili su i njeni čuvari, trsatski zmajevi. Jedan od dva bio je u potpunosti uništen. Zmajevi koji danas čuvaju Trsatsku gradinu na tom su mjestu od 2013. godine kada ih je Grad Rijeka zadnji put obnovio.

Dva trsatska zmaja nisu jedine *zvijeri* koje čuvaju gradinu i one koji su u njoj pokopani.

PITANJE: Koja je još zvjerka čuvala ostatke Nugentove obitelji i što o njoj znate ?

< stari stambeni dio gradine >

*1 – Iako je prvi muzej u Hrvatskoj bio onaj u Splitu iz 1820. godine, sam Split u to doba nije spadao pod Hrvatsku pa se zbog toga na različitim mjestima navode različiti podaci.

6. Karolina Riječka

Ime Karoline Riječke poznato je mnogim našim sugrađanima. Priča o Karolini Riječkoj, na žalost, nije tako dobro poznata.

Još je 1952. godine Drago Gervais napisao kazališnu komediju *Karolina Riječka*. Djelo je posvećeno Karolini Belinić a iznosi različite stavove o postupcima glavne junakinje – od ogovaranja i osuda do zahvalnosti za čin iznimne hrabrosti.

Tko je u stvari Karolina Belinić bila, kako je dobila nadimak *Karolina Riječka* i po čemu je upravo ona značajna za ovaj grad?

Krenimo od početka.

Godina je 1813., dan je 3. srpnja. U akvatoriju ispred Rijeke pojavljuju se brodovi britanske ratne flote. Pet brodova usidrilo se na približno dvije pomorske milje od grada. Bio je to gotovo uobičajen prizor; brojni brodovi i ranije su se sidrili ispred grada kako bi se opskrbili pitkom vodom i namirnicama. Međutim, taj dan nije se radilo o uobičajenoj dopuni brodskih zaliha.

Prema obali su zaplovila 22 brodića prevozeći 600 britanskih vojnika. Istovremeno, sa usidrenih brodova otvorena je topovska paljba prema gradu i Trsatu. Britanci su, naime, znali da su se u to vrijeme u Rijeci nalazile francuske trupe s kojima je Britanija u to vrijeme bila u ratu. Suočeni sa takvom topovskom baražom, zatečeni su se građani povukli u zaleđe. Isto su učinili i francuski vojnici koji su napustili područje grada. Britanski su vojnici krenuli paliti brodove usidrene na Fiumari, a vatra se ubrzo proširila i na obližnje kuće.

Usljed sve te zbrke, iz jedne od kuća na Fiumari, ukazala se Karolina Belinić. Karolina je bila kćer dugogodišnjeg britanskog konzula u ovim krajevima i supruga jednog od značajnijih gradskih trgovaca koji je svoje poslove redovno vodio i s Britancima. U metežu koji je vladao, zaputila se prema vojnicima tražeći da je odvedu do svojeg zapovjednika. Na koji je način Karolina objasnila da je dodatno razaranje nepotrebno i da su francuski vojnici napustili grad, nije zabilježeno, ali u kazališnom je djelu naglasak stavljen na njenu ženstvenost i žensku sposobnost uvjeravanja vremenšnjeg britanskog zapovjednika.

6° DJEVOJKA SA ŽELJEZNOJ JABUKOM

Bilo kako bilo, trećeg dana od dolaska, britanska se vojska povukla na brodove i nastavila lov na Francuze na nekom drugom području. Ovim je činom Karolina Belinić spriječila daljnje razaranje grada, te je njeno ime i danas po tome poznato.

U spomen na taj događaj, jedan od gatova u riječkoj luci nosi ime *Karoline Riječke* i mjesto je na kojem se često održavaju kulturne manifestacije i druga zbivanja.

Još jedan spomen na taj povijesni događaj vidljiv je u gradu i danas. Pored njega prolazimo svakodnevno, ali mu baš i ne obraćamo pozornost.

PITANJA:

1. Što prikazuje slika?
2. Gdje se nalazi ovaj predmet?
3. Što označava natpis iznad predmeta?

7. Crkva Sv. Romualda i Svih svetih

Svako vrijeme nosi sa sobom nešto svoje. U ovom ćemo se poglavlju dotaknuti jednog kratkog vremenskog perioda koji je obuhvatio upravo nevjerojatnu količinu kontradikcije i iznimno čudnih poveznica. Između ostalog, u ovoj ćemo priči spojiti nešto naoko nespojivo – s jedne strane je crkva, s druge fašizam. U svakoj bi priči ta dva pojma trebala biti na suprotnim stranama, ali imajmo na umu da se radi o Rijeci, gradu u kojem je sve moguće i u kojem uobičajena pravila jednostavno ne vrijede. Započnimo, dakle, priču o Crkvi Svetog Romualda i Svih svetih na Kozali.

Kozalska je crkva izgrađena 1934. godine. Kako bi objasnili okolnosti vezane uz njenu gradnju, vratimo se samo 15 godina unatrag.

Godina je 1919. Prvi je svjetski rat nedavno završio, a pitanje Rijeke vrući je kesten preko kojeg se lome koplja ne samo lokalne, nego i svjetske politike. Novoformirana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca pokušava Rijeku i okolicu staviti pod svoje, no tome se protivi Kraljevina Italija koja također ističe svoje pravo na taj teritorij. Vrijeme prolazi, a rješenja i dogovora nema.

Trenutak je da na scenu stupi pjesnik i onedavno demobilizirani pukovnik Gabriele D'Annunzio. On okuplja 2.500 ardita, uglavnom također demobiliziranih pripadnika talijanske vojske, te iz mjesta Ronchi pored Trsta kreće prema Rijeci. 12. rujna 1919. godine sa svojom vojskom zaposjeda Rijeku i svoju upravu smješta u Guvernerovu palaču.

7° NATPIS KOJI JE MORAO NESTATI

Bijeli salon Guvernerove palače postaje centar moći i vlasti odakle se upravlja gradom i okolicom.

Onaj dio građana Rijeke koji teže pripojenju s Italijom, dočekuje ga kao spasitelja. Navedeno i jest bio njegov moto – Rijeku je predstavio kao „mučenicu“ čije je pitanje odlučio riješiti. Broj D'Annunzijevih pristaša u kratkom roku raste na 9.000, što dodatno komplicira stvari. Gabriele D'Annunzio postaje figura koju neće biti jednostavno zaobići. Svojom upravom i načinom vladanja od Rijeke zaista čini mučenicu. Gospodarstvo se raspada, živi se teško. D'Annunzijeva želja za pripojenjem Rijeke Italiji rapidno gubi potporu, a jednako brzo osipa se i broj istomišljenika i pristalica takve politike. Uvidjevši da gubi podršku, pokreće inicijativu kojom bi Rijeka trebala biti pripojena Italiji, ali ga većina građana više ne podržava. Nakon takvog neuspjeha, D'Annunzio 8. rujna 1920. osniva vlastitu državu – Talijansku upravu za Kvarner kojom osobno upravlja. Zbog njegovih stavova možemo slobodno reći da je D'Annunzio bio prvi i izvorni *Duce*, a Talijanska uprava za Kvarner bila je prva fašistička država. Vrijeme će pokazati da je bila iznimno kratkoga vijeka. Naime, već dva mjeseca nakon proglašenja D'Annunziove države, 12. studenog 1920. Kraljevina Italija i Kraljevina SHS potpisuju Rapalski sporazum po kojem Rijeka postaje potpuno neovisna i slobodna. Tim potpisom nastaje Slobodna država Rijeka. Novoformiranu državu, u vrlo kratkom roku, priznaju gotovo sve svjetske velesile.

D'Annunzio mora odstupiti, ali njegovi se planovi donekle razlikuju. Talijani na D'Annunzia šalju svoju regularnu vojsku, iste one ljude koji su donedavno dijelili dobro i zlo s D'Annunzиеvim postrojbama. Borbe traju pet dana u periodu od 24. do 29. prosinca 1920. a taj se period naziva *Krvavi Božić*.

Slike i zapisi tog vremena mogu se vidjeti u današnjem Pomorskom i povijesnom muzeju grada Rijeke i u zgradi Muzeja grada Rijeke a jedna je slika s natpisom istaknuta na javnoj površini.

PITANJE: Gdje se nalazi ova slika?

The Bloody Christmas of 1920 (Italian: Natale di sangue) was a series of clashes in Fiume (Rijeka), which led to the conclusion of the Fiume campaign carried out by Italian poet and adventurer, Gabriele D'Annunzio in 1920., Dec 24 - Dec 29, 1920
Location: Via Bovio (today Ivana Grohovca)

7° NATPIS KOJI JE MORAO NESTATI

Godine 1924. Kraljevina SHS Rimskim ugovorom pristaje na pripajanje Rijeke Kraljevini Italiji a Sušak i istočni dio današnjeg grada ostaje pod Kraljevinom SHS. Dižu se zidovi i granica duž Mrtvog kanala (pogledaj poglavlje 24.).

Rijeka postaje granica na kojoj se susreću dva potpuno različita svijeta i dva potpuno različita mentaliteta. Dva se entiteta natječu u manifestaciji snage i moći te nastaju neki objekti koji i danas postoje. Grade se riječki i sušački neboder (pogledaj 17. i 18. poglavlje) i neki drugi objekti, a u priču se vraća i naša crkva na Kozali.

Na mjestu današnje crkve 1930. godine izgrađena je kriptna palim talijanskim vojnicima u kojoj su pohranjeni ostaci 458 talijanskih vojnika s raznih bojišnica. Do 1934. godine, kao svojevrsna nadgradnja iznad kriptne, sagrađena je i sama crkva.

Gradnja crkve nadgledana je od najužeg talijanskog vrha. Otvorenju su nazočili brojni talijanski uglednici. Jedan od glavnih *sponzora* gradnje crkve je i poznatiji *Il Duce* odnosno Benito Mussolini, o čemu svjedoči i natpis na crkvi.

PITANJA: Što je izvorno pisalo i gdje se natpis nalazi(o) ?

7° NATPIS KOJI JE MORAO NESTATI

FUN FACTS:

Zvonik kozalske crkve visok je 63 metra pa je u njemu, zbog lakšeg opsluživanja i aktivnosti sa zvonom, ugrađen lift. Bio je to prvi lift tog tipa i najviši lift na području bivše države i bliže okolice.

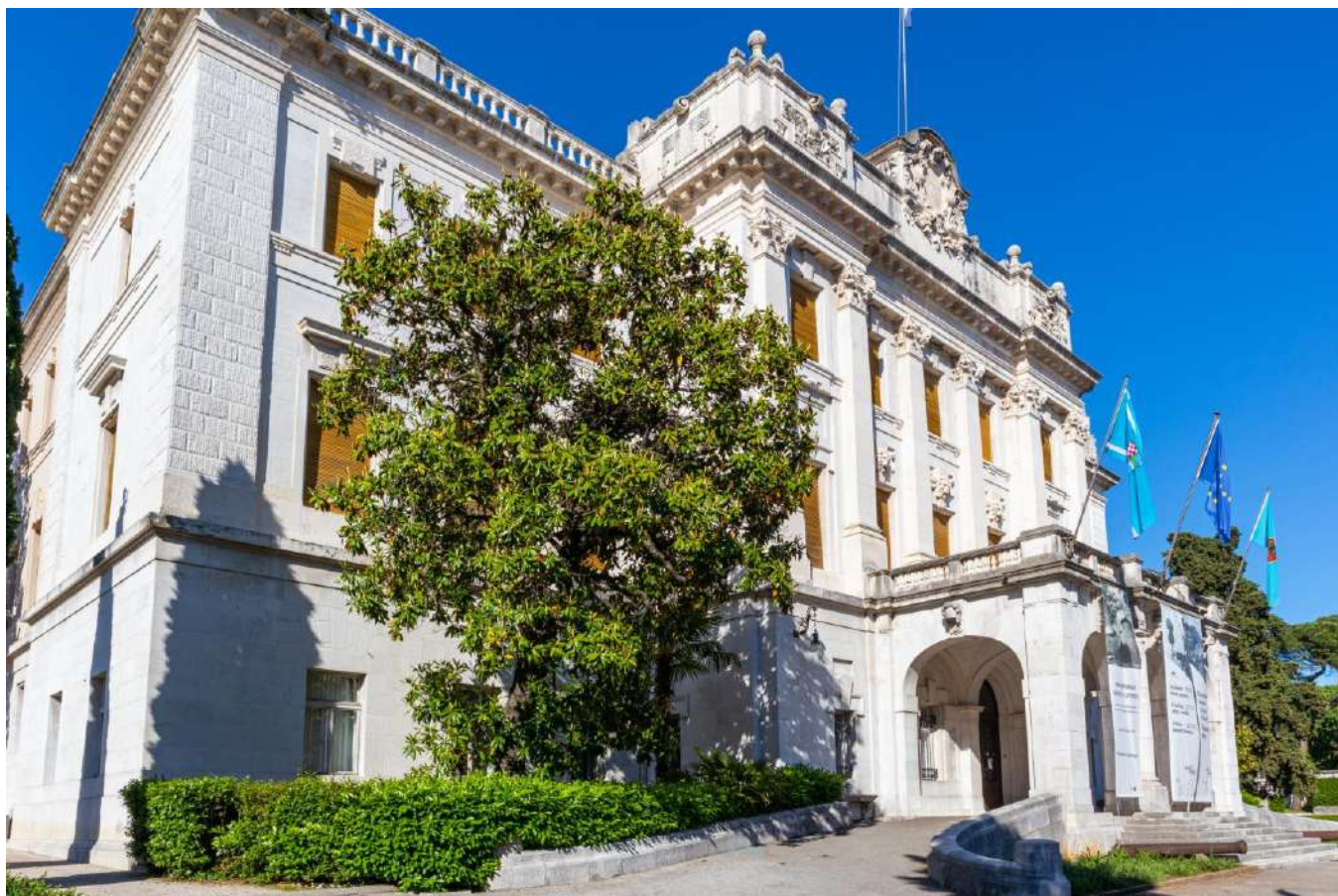
Kripta talijanskih vojnika otvorena je samo jedan dan u godini, na blagdan Svih svetih, kada ju se može obići i razgledati.

8. Guvernerova palača

Sliku koje građevine biste pokazali nekom poznaniku, a da toj osobi odmah bude jasno da se nalazi u Rijeci? To svakako mora biti nešto monumentalno i jedinstvenom, nešto upečatljivo.

Nema puno zgrada čija je namjena bila impresionirati samim izgledom i odmah dati do znanja prolazniku i/ili posjetitelju da se nalazi na mjestu kulture i moći, mjestu koje je zamišljeno kao središnja lokacija s koje se nadzire i upravlja gradom.

Otprilike takva je bila zamisao kojom se grof Ljudevit Batthyany, tadašnji guverner, vodio kada je 1892. godine projektiranje nove guvernerove palače povjerio Alajosu Hauszmannu, jednom od najpoznatijih arhitekata kojim se Budimpešta u to vrijeme mogla pohvaliti. Guvernerova palača postavljena je na uzvišenom položaju, s jedinstvenim pogledom na Rijeku, a bijeli kamen kojim je obložena osigurao joj je poseban izgled. Upravo je ta monumentalnost bila ključna za njen postanak.

Vratimo se nekih sto godina unatrag.

Riječki guverner u to doba sjedi u zgradi koja nam je, do pred par godina, svima bila poznata kao središnja pošta na Korzu. Neprimjerena je to pozicija za najvažniju osobu u gradu te se, na današnjem Jadranskom trgu, 1780. godine gradi guvernerova palača. Izgradio ju je riječki arhitekt Anton Gnamb. Imala je četiri krila i unutarnje dvorište. Od mora ju je dijelio park namijenjen prijemu guvernerovih gostiju.

Kako se ipak radilo *samo* o jednom od niza sličnih objekata na Korzu, 1896. godine ta se zgrada ruši a vlast se seli u novo izgrađenu guvernerovu palaču, na značajno boljoj poziciji na kojoj se i danas nalazi. Na mjestu na kojem se nalazila stara guvernerova palača, nastaje trg. Park koji je guvernerovu palaču

dijelio od mora otkupilo je Prvo ugarsko pomorsko poduzeće Adria koje na toj poziciji gradi velebnu zgradu uprave – *Palazzo Adria* (današnja zgrada Jadrolinije – pogledaj poglavlje 9.).

Slike stare Guvernerove palače preuzete su sa www.lokalpatrioti-rijeka.com

8° DOM KULTURE „VLADIMIR ŠVALBA VID“

Nova guvernerova palača ima sve što je potrebno, odličan položaj i reprezentativan izgled, te je pravi dom najvažnijoj osobi u gradu.

Iako je od same izgradnje proteklo tek nešto više od 120 godina današnja Guvernerova palača može se pohvaliti vrlo burnim životom. Moć koju je predstavljala, kako politička tako i ekonomska, proizašla je iz malenog komadića papira, takozvane *Riječke krpice* kojim je Rijeka izdvojena u zaseban *Corpus separatum*. Namjena tog političkog poteza bila je otvoriti mađarskom gospodarstvu vrata u svijet kroz Rijeku, koja je bila na idealnom položaju za tu ulogu. Od 1870. tim teritorijem upravlja guverner Rijeke i Ugarsko-Hrvatskog primorja kojeg, na prijedlog Mađarske vlade imenuje osobno kralj. Svi riječki guverneri tog doba, a bilo ih je deset u periodu od 1870. do 1918. bili su pripadnici starih mađarskih plemićkih obitelji. Nakon navedene deseterice, 1918. godine vlast preuzima Rikard Lenac (Hrvatsko narodno vijeće), a zatim na kratko Gabriele D'Annunzio. Za njegove vladavine, tijekom Krvavog Božića, palača je bila ozbiljno oštećena topovskom salvom sa talijanske topovnjače *Andrea Doria*.

8° DOM KULTURE „VLADIMIR ŠVALBA VID“

Po okončanju D'Annunziove vladavine, gotovo isto tako kratkotrajnu vlast preuzima Riccardo Zanella, predsjednik Slobodne države Rijeke. Odmah po njegovom svrgnuću vlast preuzima talijanska prefektura, pa nakon toga Okružni narodnooslobodilački odbor za Hrvatsko primorje.

Jugoslavenska uprava imala je običaj preimenovati objekte i davati im imena tada cijenjenih osoba i ideoloških pristalica i vođa, pa Guvernerova palača 1948. godine postaje Dom kulture Vladimir Švalba Vid, a 1955. godine muzejski objekt. Današnja funkcija Povijesnog i pomorskog muzeja zasigurno je najbolja funkcija koju može imati, a svojom postavom svakako može ispričati brojne zanimljive priče o ljudima i događajima u našem gradu, istom onom kojim je upravljala.

Ukoliko niste, svakako posjetite Guvernerovu palaču odnosno Pomorski i povijesni muzej hrvatskog primorja i razgledajte brojne znamenitosti koje čuva, od prsluka za spašavanje s Titanica (jednog od samo pet sačuvanih, te jedinog pohranjenog u Europi – pogledaj 13. poglavlje), bravu sa riječkih gradskih vrata (pogledaj 3. poglavlje), Bijeli salon iz kojeg je vladao D'Annunzio i koji je bio oštećen u vrijeme Krvavog Božića (pogledaj 7. poglavlje) te brojne druge eksponate.

Koordinate Guvernerove palače: 45.329470 14.442352

FUN FACTS:

Manje je poznato da je u staroj zgradi guvernerove palače, onoj izgrađenoj 1780. i srušenoj 1896. godine, u dva navrata na položaju gubernijalnog tajnika živio i radio izvjesni Mihanovich Antal Fiumei Követ, nama bolje poznat kao Antun Mihanović pl. Petropoljski, skladatelj *Lijepa naša*.

Lijepa naša spjevana je po prvi puta u Rijeci. Objavljena je 14. ožujka 1835., u vrijeme kada je Antun Mihanović ovdje živio. Iako postoje zapisi da je već 1891. proglašena neslužbenom himnom koja se izvodila u svečanim prilikama, za proglašenje *Lijepa naša* službenom himnom moralo se još malo pričekati.

Kako se ne radi o običnoj skladbi, za čin proglašenja *Lijepa naša* službenom himnom bio je potreban i neobičan datum. Odabran je onaj kojeg imamo tek svake četiri godine. *Lijepa naša* biva proglašena službenom himnom Socijalističke Republike Hrvatske 29. veljače 1972. godine, a Ustavom Republike Hrvatske iz 1990. godine himnom samostalne Republike Hrvatske.

9. Palazzo Adria

Ova nas priča ponovno vraća na kraj 19. stoljeća i period naglog razvoja i industrijalizacije Rijeke. Uspostavljena je željeznička linija s unutrašnjošću, bujaju poslovi uvoza i izvoza roba. Uz željeznički promet, svoj procvat doživljavaju i lučko i brodsko poslovanje.

Kao odgovor na luku Trst kojom upravlja Beč, Budimpešta nastoji svoj utjecaj i svoju moć učvrstiti u Rijeci. Odluka o gradnji nove guvernerove palače i uklanjanju stare već je donesena (pogledaj poglavlje 8.).

Mađarsko Brodarsko društvo Adria 1894. godine otkupljuje zemljište stare guvernerove palače i počinje s izgradnjom nove velebne građevine koja je dovršena 1897. godine, godinu dana nakon rušenja stare guvernerove palače.

Dolazi do jedinstvene *rošade*, na mjestu parka ispred stare guvernerove palače niče nova palača, a na mjestu stare palače nastaje park (današnji Jadranski trg).

9° ČETIRI DJEVOJKE ZA ČETIRI MOMKA

Il Palazzo della Societa marittima Adria ili skraćeno *Palazzo Adria* monumentalno je zdanje koje putnicima koji u Rijeku stižu brodovima već izdaleka ukazuje o kakvoj se kompaniji radi. U kratkom vremenskom periodu otvaraju se brodske linije i trgovački pravci prema najudaljenijim točkama svijeta.

Kao i sama zgrada, jednako upečatljivo djeluje i deset unikatnih skulptura postavljenih na pročelju, dvije Herme na ulazu u zgradu i po četiri skulpture sa južne i sjeverne strane.

Dvije Herme (skulpture koje sačinjava torzo smješten na postolju) simbolično pridržavaju nebo. Poznato je da kad je nebo mirno, mirno je i more, pa na taj način ove dvije skulpture čuvaju ulaz u zgradu ali brinu i o svim svojim mornarima i časnicima koji plove pod Adriom.

Sjevernu stranu zgrade krase četiri ženska lika: Egipćanka, Japanka, Indijanka i Nordijka. Simbolični je to prikaz glavnih brodskih pravaca kojima posluje Brodarsko društvo Adria. Egipćanka predstavlja Afriku, Japanka Aziju, Indijanka simbolizira Amerike, a Nordijka sjeverna hladna područja Europe.

9° ČETIRI DJEVOJKE ZA ČETIRI MOMKA

Da naše četiri djevojke ne bi bile usamljene, društvo im čine četiri momka čije skulpture na južnoj strani zgrade predstavljaju najvažnija zanimanja vezana uz svaki brod: kapetana, voditelja stroja, navigatora i kormilara. Priča kaže da su ovi kipovi napravljeni po likovima tada najvažnijih osoba Adrie. Tako je Emilio Curanda portretiran u liku kormilara, a direktor Adrie Ugo Eidlitz u liku kapetana.

Iako se za muške likove zna da su napravljeni po tadašnjim čelnim osobama Brodarskog društva, nije poznato jesu li i ženska lica imala svoj pandan u realnim osobama. Vjerojatno bi bilo zanimljivo upoznati suprugu g. Curande jer je poznata činjenica da se radilo o ljepotici za koju su svoj skriveni interes pokazivali brojni grofovi, prinčevi i mnogi drugi. Upravo je ona bila subjekt brojnih pikantnih priča šaputanih u gradu, ali i na ondašnjim europskim dvorovima.

Zgradu *Palazza Adria* zajedničkim su snagama 2007. godine obnovili Grad Rijeka i sadašnji vlasnik Jadrolinija i vratili joj dio nekadašnjeg sjaja.

Koordinate Palazza Adria: 45.327090 14.438480

10. Riječke daske koje život znače

Od običnog naselja na obali Rječine naš je grad izrastao u današnje okvire. Kako su se ostvarivali bolji i sigurniji uvjeti za poslovanje, tako su se, u ove prostore, doseljavale mnoge obitelji. Za sve njih bilo je potrebno osigurati osnovne uvjete za život i rad. Usporedno s rastom grada, rasle su i potrebe za kulturnim sadržajima. Kazališta su, naravno, bila omiljeni vid zabave, pogotovo u vremenu u kojem struja i razne forme video zapisa još nisu bile poznate.

Niti po pitanju kulture Rijeka nije zaostajala za svojim europskim okruženjem, jer su nastojanja gradskih čelnika često bila usmjerena i prema razvoju kulturnog života. Razdoblje najvećeg riječkog kulturnog rasta zabilježen je u vrijeme Andrije Ljudevita Adamića i Giovannia de Ciotte.

Rijeka se, u to doba, širi doslovno na sve strane. Južna morska granica grada pomiče se nasipavanjem kako bi se omogućila izgradnja prijeko potrebnih sadržaja. Riječki veletrgovac i gradski moćnik Andrija Ljudevit Adamić svojim nastojanjima želi usmjeriti Rijeku putem koji kroče ostale europske metropole. Grade se ceste, sade drvoredi, brojni su pothvati koje započinje ili u njima sudjeluje upravo Adamić. Iako nije bilo prvo kazalište u Rijeci, Andrija Ljudevit Adamić osmislio je, pa izgradio i 3. listopada 1805. godine otvorio svoje veliko reprezentativno kazalište.

Po izjavama iz tog doba radilo se o najljepšoj i najreprezentativnijoj gradskoj zgradi. Bilo je to jedno od najvećih i najelegantnijih kazališta ovog dijela Europe. Godine 1845. grad otkupljuje zgradu od Adamićevih nasljednika te Rijeka dobiva Gradsko kazalište. Nakon završenog konzervatorija, kao ravnatelj orkestra, u tom se kazalištu zapošljava Ivan Zajc, a 1860. u njemu se prikazuje *Amelia*, prva Zajčeva opera.

10° 100LICA KAZALIŠTA

Osamdesetih godina devetnaestog stoljeća u Monarhiji se donose rigoroznija pravila o mjerama sigurnosti koje javni objekti moraju zadovoljiti. Posljedica je to činjenice da je niz požara zahvatio nekoliko kazališnih kuća i sličnih objekata. Dotadašnje objekte potrebno je modernizirati ili srušiti. Tadašnja gradska uprava, na čelu s gradonačelnikom Giovanni de Ciottom, Adamićevim unukom, odlučuje podići novo kazalište. Adamićevo kazalište biva srušeno, a materijal koji je ostao nakon rušenja koristi se, između ostalog i za gradnju novog riječkog gradskog kazališta. Kao lokaciju za novo kazalište odabran je Trg Ürmeny samo nekoliko desetaka metara udaljen od stare lokacije.

Novo gradsko kazalište ili *Teatro comunale*, kako se tada nazivalo (danas *HNK Ivan pl. Zajc*), projektirali su ugledni bečki arhitekti Ferdinand Fellner i Herman Gottlieb Helmer, a iste su osobe bile zadužene i za izgradnju novog objekta na mjestu starog kazališta, pa je na toj lokaciji sagrađen današnji *Palazzo Modello*.

10° 100LICA KAZALIŠTA

Novo kazalište svečano je otvoreno 3. listopada 1885. godine, odnosno na isti dan kada je bilo otvoreno i Adamićevo kazalište točno 80 godina ranije. Na samom su otvorenju izvedene dvije velike opere: *Aida* i *La Gioconda*. Za raskošnu atmosferu unutar samog kazališta zadužene su bile slike Franza Matscha te Gustava i Ernsta Klimta kojima je oslikana dvorana, ali i električna rasvjeta, koja je prvi puta puštena u rad u jednom javnom objektu, gotovo 10 godina prije elektrifikacije samoga grada. Kazalište je bilo opremljeno i prvim telefonom u gradu kako bi imalo izravnu vezu s policijom i vatrogascima. Među novosti tog doba spadale su i rotirajuća pozornica i moderan sustav ventilacije, po čemu je Teatro comunale bilo jedno od najmodernijih kazališta u Europi.

Palazzo Modello ima slične graditeljske značajke kao i Teatro comunale, ali drugačiju svrhu. Nova zgrada gradi se za potrebe riječke banke i štedionice. Kao i kazalište i Palazzo Modello prati najbolje smjernice tog razdoblja čemu i danas možemo svjedočiti pogledamo li stubište i uredske prostore. Ti su prostori danas u vlasništvu grada, a u upotrebi Gradske

knjižnice, Zajednice Talijana ali i HNK Ivana pl. Zajca.

Paralelno s izgradnjom Teatra comunale, razni koncerti i ostali spektakli održavali su se i u dvoranama velikog broja hotela i restorana, u kazalištu Ricotti – Fenice, a brojna amaterska kazališta i glazbena društva obnavljala su postojeće ili gradila nove prostore za nastup. Na isti način nastaje i koncertna dvorana odnosno zgrada Filharmonijskog dramskog udruženja – *Filodrammatica*. Iako je Filharmonijsko dramsko udruženje na čelu s Jurjem Vranyczanyem u početku koristilo prostore u *Casinu Patrioticu* (današnja zgrada Radio Rijeke), ubrzo nakon obnove tog objekta 1884. godine, zgrada je otkupljena za funkciju Narodne čitaonice. Tim je činom dramsko udruženje bilo prinuđeno pronaći drugi prostor za svoje djelovanje. Budući da je velik dio buržoazije bio uključen u djelovanje udruženja, otkupljena je *Kuća Struppi* te se odmah pristupilo gradnji društvenog doma. Uz pomoć kredita izdanog od strane Riječke banke i štedionice (Ciotta) i veliku pomoć zaklade Ploech (obje osobe direktno vezane uz Torpedo – pogledaj poglavlje 20), po projektu velikog riječkog arhitekta Giacoma Zammattia, sagrađena je zgrada Filodrammatice.

10° 100LICA KAZALIŠTA

Iako su pozicija same zgrade i njene dimenzije zahtijevale određene kompromise, pa stepenište i foyer nisu pretjerano reprezentativni, vanjšina zgrade, a pogotovo dvorana, pravo su remek-djelo. Filodrammatica je svoje svečano otvorenje imala 30. studenog 1890. a na otvorenju je pozornicom odjekivala društvena himna skladatelja Ivana Zajca.

Kutovi dvorane u Filodrammatici i danas su ukrašeni imenima muza, za ovaj prostor nadasve prigodnim detaljima.

FUN FACT:

Zahvaljujući i danas rastućoj popularnosti umjetničkih djela braće Klimt, djela kojima je oslikan strop HNK Ivana pl. Zajca vjerojatno danas vrijede više od samoga kazališta.

11. Park Mlaka

Ono što našem gradu nedostaje je veliki uređeni gradski park. Imamo mi svoje šetnice, lungomare, lukobran i sve one lijepe detalje koje nas vežu uz more, ali nemamo lijepi gradski park.

Park Mlaka, kako ga danas zovu, nastaje u doba gradonačelnika Giovannia de Ciotte. Dolaskom Ciotte na položaj gradonačelnika, između ostaloga, započinju i veliki građevinski zahvati. Od malog lučkog grada Ciotta planira napraviti poslovno, ekonomsko i kulturno središte po uzoru na velike gradove Monarhije. Riječki građevinski ured angažira brojne arhitekta, inženjere i građevince kojima je povjereno širenje Rijeke. Dr. Filibert Bazarig biva zadužen za projekt parka Cecilinovo. Radi se o lokaciji koja je dobila ime po staroj kapelici sv. Cecilije. Park je bio zamišljen i kreiran upravo kao riječki gradski park te je nosio i naziv *Giardino pubblico*.

11° KULTURA U ZELENOM

U prvo vrijeme park se prostirao na površini od 37.000 m². Podijeljen je u tri glavne etaže sa brojnim *separeima*.

Smješten na svojevrsnoj granici urbane gradske zone i nekadašnjeg prigrada, davao je jasno do znanja brojnim pridošlicama što mogu

očekivati u bogatom riječkom središtu. Dugo je služio kao zona uobičajenog okupljanja, ali i kao pozornica brojnim kulturnim događajima. Posjećivala su ga gradska elita, časnici i poduzetnici, jednako kao i običan puk, radnici i njihove obitelji.

Sliku iz 1914. godine prenosim sa www.lokalpatrioti-rijeka.com

Izvorno raskošno dizajniran, s južne je strane bio ograđen ogradom i masivnim vratima od kovanog željeza.

Još jedna slika prenesena sa www.lokalpatrioti-rijeka.com

11° KULTURA U ZELENOM

Danas više nema ni zida, ni ograde, a ni masivnih vrata. Ostala su dva stabla, možda najstarija u Rijeci i riječkoj okolici, kao tihi svjedoci promjena u vremenu i običajima.

U donjem dijelu parka, 2016. godine, u sklopu projekta *Park znanosti*, postavljeni su edukativni eksponati – glazbena ograda i zvučno zrcalo.

Ovaj park je, kao i ostale javne površine ovog grada u relativno zapuštenom stanju, a vjerojatno ne bi trebalo previše kako bi mu se vratio izvorni sjaj.

Svakako, brkati gospodin sa slike, prenesen na sadašnju lokaciju iz centra grada 1934. godine, iako više nema svoju izvornu funkciju, nije zaslužio da bazeni koje je u parku punio vodom danas budu ispunjeni smećem.

12. Riječki tramvaj i željeznica

Puno se puta u ovoj zbirci vraćamo u period druge polovice 19. stoljeća kada Rijeka postaje kozmopolitsko središte po uzoru na veće gradove Monarhije. Ako postoji najznačajnija godina za razvoj grada, vjerojatno je to 1873.

Te godine Rijeka se željezničkom linijom povezala s unutrašnjošću. Kako ova priča ne bi spadala u uobičajene, jer Rijeka toga vremena jednostavno nije znala biti *uobičajena*, nama nije dovoljan samo jedan željeznički pravac. Ne, 1873. godine okončava se izgradnja dvaju željezničkih pravaca. Dovršetkom pruge Pivka – Rijeka otvara se željeznička veza prema Beču, a dovršetkom pruge Karlovac – Rijeka naš se grad povezuje s Budimpeštom. Paralelna izgradnja oba pravca svojevrsni je pokazatelj važnosti Rijeke u gospodarskim okvirima tog vremena.

Povezivanjem Rijeke s unutrašnjošću otvorila se mogućnost bržeg i intenzivnijeg prometa ljudi i tereta, a time su značajno profitirale i sve ostale industrijske grane. Riječka luka nezaustavljivo raste i širi se. Nasipava se morska obala kako bi se osiguralo dovoljno prostora za brojna lučka skladišta i pogone za obradu roba. U Rijeci se otvaraju tvornice i proizvodni pogoni što se nastavlja sve do početka Prvog svjetskog rata.

12° KADA RIJEKA IZRANJA IZ SNA

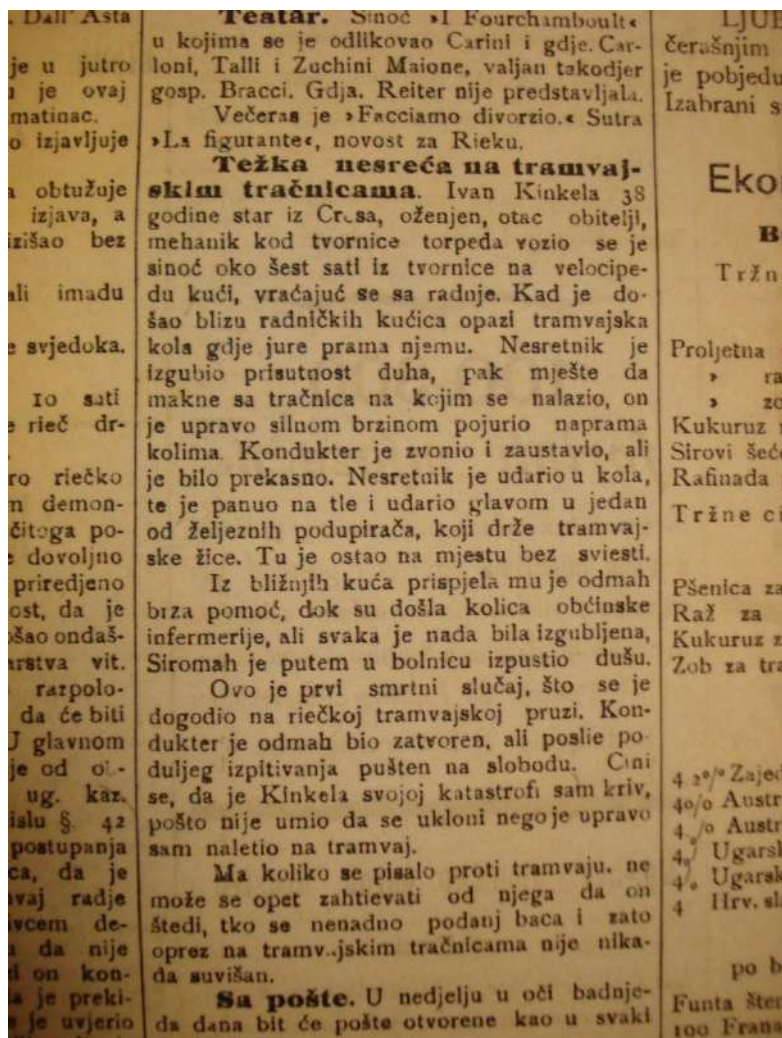

Porastom prometa i razvojem industrije, u Rijeci naglo raste broj stanovnika. Uskoro je bilo potrebno razviti gradski prijevoz, jer kočije više nisu bile dovoljne. U tu svrhu Rijeka uvodi tramvaj. Prvi tramvaj u Hrvatskoj kojeg su vukli konji prometovao je Osijekom, drugi Zagrebom, ali ovo riječko čudo više ne vuku konji.

Godine 1895. gradi se potrebna infrastruktura i Rijeka dobiva struju. Samo četiri godine nakon toga, 1899. godine, s prometovanjem započinje prvi električni tramvaj u Hrvatskoj. Tramvajska linija vodi od mosta na Rječini do brodogradilišta *Danubius* (današnji 3. Maj).

Taj novitet izaziva i određenu dozu sumnje, straha i otpora od strane građanstva. Naime, uvođenje ovakvog načina prometovanja imalo je i svoje negativne strane. Nikad ranije ništa ovako opasno nije jurilo riječkim ulicama. Svjedoči tome i članak objavljen u Novom listu o *težkoj nesreći* do koje je došlo nakon uvođenja tramvajske linije.

Ispričavam se, malo sam *zakasnio* sa slikanjem riječkog tramvaja pa stare slike prenosim sa www.lokalpatriotirijeka.com

FUN FACT:

Iako o porijeklu naziva tog dijela grada ima više priča, jedna od njih kaže da je na zapadnom okretištu tramvajske linije, na strani brodogradilišta, postojala kamena klupa na koju su mogle sjesti tri osobe. Tramvajski putnici znali su reći da će tramvaj sačekati na *kantridi* odnosno na toj kamenoj stolici, po kojoj je onda čitav taj dio grada dobio ime – Kantrida.

PITANJA:

Još je tamo 1981. godine Branimir Johnny Štulić s Azrom izdao pjesmu „041“. Riječi te pjesme idu:

*„Kada Zagreb izranja iz sna,
Čekaju ga konduktera dva,
Da ih povede na remizu,
Da razbiju lozom krizu.“*

Broj 041 stari je pozivni broj za Zagreb. Kako naša zbirka nije 041, nego 051, nećemo dalje o Zagrebu već se vraćamo u našu Rijeku.

Znate li što je remiza?

Znate li da i Rijeka ima svoju remizu?

13. Hotel Emigranti

Broj 13 uvijek sa sobom nosi neko posebno značenje, nekima sretno, nekima ne. Red bi bio da trinaesta priča ove zbirke također bude priča u tom tonu. Neki će svoju sreću pronaći u dalekim zemljama, neki će imati ludu sreću zahvaljujući kojoj će biti spašeni, a nekima će, nažalost, sreća okrenuti leđa.

Započnimo priču o najvećem hotelu u Rijeci – Hotelu Emigranti.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, riječka luka postaje osma najveća europska luka po prometu ljudi i tereta. Kako bi se omogućio prihvat svih tih ljudi, u Rijeci je poslovalo 20 hotela. U izgradnji tih fantastičnih objekata sudjelovali su mnogi poznati arhitekti i umjetnici tog vremena. Mnogi od tih objekata postoje i danas, ali više nemaju funkciju hotela.

Brodaska kompanija *Cunard Line*, sa sjedištem u Liverpoolu, 1903. godine otvara redovnu brodsku liniju na relaciji Rijeka – New York. Do 1914. godine i početka prvog svjetskog rata u potragu za boljom budućnošću iz Rijeke se otisnulo 330.000 ljudi. U godinama s najviše prometa brojka je dostigla 50.000 ljudi godišnje. U Rijeku su stizali ljudi sa svih strana, bilo je tu Austrijanaca, Talijana, Nijemaca, Mađara, Poljaka, ljudi iz svih krajeva Europe i šire.

Velik je to broj ljudi, pa se 1908. godine u današnjoj Ulici Milutina Barača gradi hotel za potrebe smještaja osoba koje u Rijeci čekaju svoju brodsku liniju za put u obećane zemlje. Položaj budućeg hotela pomno je odabran jer su luka, tramvajska linija i željeznica vrlo blizu, a emigranti su smješteni izvan samoga centra grada. Hotel je dug 160 metara i najveći je u Rijeci. Osim prizemne, grade se još dvije etaže. Prilikom gradnje mislilo se o svim mogućim potrebama korisnika. U sklopu hotela izgrađene su čekaonice, šalteri za prodaju brodskih karata, kuhinja, spavaonice i kupatila za one koji su kupili karte, pa čak i ambulanta. Hotel je mogao primiti 1.500 ljudi što je tri do četiri puta više od ukupnog kapaciteta svih današnjih riječkih hotela.

Početak Prvog svjetskog rata, hotel Emigranti mijenja svoju namjenu te postaje

najprije vojna bolnica austrougarske vojske, a po završetku rata kasarna talijanske vojske *Caserma Savoia*. Nakon završetka Drugog svjetskog rata ponovno mijenja funkciju i postaje Dom lučkih radnika, zatim tvornica ambalaže i metalo-grafički kombinat. Danas, dio prostora ima uredsku funkciju, dok većina objekta nije u funkciji i

prepušten je zubu vremena.

Priča o Hotelu Emigranti možda i ne bi bila toliko interesantna da nije vezana za jedan drugi, svima nam dobro znani događaj.

Naime, dana 10. travnja 1912. godine na svoje je prvo, a kako se pokazalo i posljednje službeno putovanje krenuo *RMS Titanic*. Najveći je to i najluksuzniji brod svojeg vremena i drugi od tri broda tzv. *Olimpijske klase* brodova u vlasništvu *White Star Line-a*. Smještaj za putnike prve klase bio je nešto do tada neviđeno po pitanju raskoši i udobnosti. Luksuzne kabine, otmjeni restorani, bazeni, knjižnice, prostorije za vježbanje. Pazilo se na svaki detalj. Zbog svoje konstrukcije, vodonepropusnih pregrada i sustava daljinski upravljivih vodonepropusnih vrata, smatralo se da je brod nepotopiv.

Brod je bio opremljen sa šesnaest dizalica za čamce kojima se, u slučaju potrebe, moglo spustiti po tri čamca sa svakom dizalicom. No, zbog uvjerenja u sigurnost broda i nemogućnost potapanja, *RMS Titanic* se iz Southamptona otisnuo ne sa četrdeset i osam, nego samo s dvadeset čamaca za spašavanje. Prvo pristajanje bilo je u francuskom Cherbourgu, drugo u irskom Queenstownu. Iz Queenstowna brod se zaputio prema New Yorku ali treće pristajanje nije se nikad dogodilo. Dana 14. travnja 1912. godine, oko 23:40 po lokalnom vremenu, nerazjašnjenom pogreškom kapetana Edwarda Smitha dolazi do sudara s ledenjakom. Kasnija analiza pokazala je da niti taj sudar ne bi uzrokovao potonuće *Titanica* da nije uslijedio niz katastrofalnih pogrešaka u procjeni i upravljanju brodom. Slijedom niza potpuno krivih procjena i pogrešnih manevara, ostvario se *nemogući* scenarij uslijed kojeg *Titanic* biva oštećen do mjere da nije mogao nastaviti svoje putovanje. More je nezadrživo prodiralo u trup broda. Oko 2 sata i 20 minuta ujutro, dana 15. travnja, trup *Titanica* je popustio, brod se slomio između trećeg i četvrtog dimnjaka i potonuo, odnoseći sa sobom u smrt veliki broj putnika i posade.

Ovdje dolazimo do poveznice tog događaja s Hotelom Emigranti. Prvi brod koji je pristigao u pomoć brodolomcima s *Titanica* bio je brod *RMS Carpathia*. *RMS Carpathia* na svojoj je redovnoj liniji i putuje iz New Yorka sa krajnjim odredištem upravo u Rijeci (New York – Gibraltar – Genova – Napoli – Messina – Palermo – Trieste – Rijeka). Otprilike oko četiri sata ujutro, odnosno jedan sat i četrdeset minuta od potonuća *Titanica*, *Carpathia* je stigla do mjesta nesreće. Osamdeset i četiri člana posade *Carpathie*, uglavnom Hrvata, uspjelo je iz ledene vode izvući sedamsto i pet preživjelih brodolomaca. Brod se vratio u New York i tamo iskrcao spašene brodolomce, a zatim ponovno krenuo prema Rijeci.

Kao podsjetnik na taj događaj, u Pomorskom i povijesnom muzeju hrvatskog primorja (Guvernerovoj palači) u Rijeci čuva se jedan od pet preostalih pojaseva za spašavanje s *Titanica*, ujedno i jedini sačuvani primjerak u Europi.

FUN FACTS:

1. Rubovi krovova Hotela Emigranti napravljeni su valovito kao simbol mora odnosno onoga što čeka svakog putnika koji s ovog mjesta kreće u potragu za srećom.

2. Morgan Robertson napisao je roman *Futility* (Uzaludnost). Roman nam dočarava priču o britanskom putničkom brodu *Titan* kojeg se smatra nepotopivim. Upravo zbog činjenice da je nepotopiv, nije imao dovoljan broj čamaca za spašavanje. Na putu prema New Yorku, Titan je jedne travanjske večeri udario u santu leda i potonuo u sjevernom Atlantiku. Deplasman (istisnina) *Titanica* iznosila je 66.000 tona, Robertsonov je *Titan* u romanu imao deplasman od 70.000 tona. *Titanic* je bio dugačak 882,5 stope, *Titan* 800 stopa. Oba broda su imala tri elise i brzinu od dvadeset i pet čvorova. Oba su mogla prevoziti oko 3.000 ljudi, oba su imala čamce samo za dio ljudi, oba su nazivana nepotopivima, oba su se sudarila sa santom leda, oba su potonula na sjevernom Atlantiku u mjesecu travnju i imali *Titan* u imenu.

Morbidno, reći ćete, zašto bi itko napisao takav roman nakon potonuća *Titanica* ?

Poslovična kvaka 22 leži u činjenici da je Morgan Robertson svoj roman *Futility* izdao 1898. godine, dobrih 14 godina prije potonuća *Titanica*. Nakon potonuća *Titanica* Robertsonov roman ponovno je tiskan, ovaj put pod naslovom *The Wreck of the Titan*.

Teoretičari zavjera – na vas je red ! ☺

15. Riječki svjetionik

Savudrijski svjetionik poznat je po priči koja kaže da je nastao kada je jedan austrougarski plemić odlučio podići svoje ljubavno gnijezdo nakon što se zaljubio u jednu krasoticu iz tog dijela Istre.

Za bojanje kule svjetionika u Velom Ratu na Dugom otoku, i postizanje konzistentnosti građevnog materijala, iskorišteno je više od 10.000 kokošnjih jaja koja su umiješana u beton.

A koja je posebnost našeg svjetionika, postaviti ćete si pitanje.

Svakako bez prethodne namjere, ali zgodnom koincidencijom, riječki svjetionik dijeli sudbinu još jednog simbola grada Rijeke – piramide. Naime, kao i riječka piramida (pogledaj 23. poglavlje) i junak ove naše priče je *šetao*. I izdizao se.

No, idemo redom!

Svaki će vam stariji pomorac reći da mu je jedan od najboljih prijatelja bio svjetionik. Svjetionici su označavali rute, upozoravali na opasne plićine, bili ponekad jedini način orijentiranja u tami i magli. U današnje vrijeme i uz modernu tehniku, svjetionici su izgubili tu svoju primarnu funkciju, a svoju novu ulogu sve češće nalaze u turizmu. Postali su iznimno popularni kao odredišta koja pružaju odmor i odmak od užurbanog tempa, te svoje posjetitelje vraćaju u neka stara, smirenija vremena.

Kako bi započeli priču o riječkom svjetioniku, moramo se vratiti na kraj 19. stoljeća, u period koji se često spominje u ovoj zbirci priča, odnosno u period naglog razvoja grada. Projekt za izgradnju riječkog svjetionika datira iz 1881. godine. Iako je sam projekt te godine bio gotov, svjetionik nije iste godine i sagrađen. Na to se moralo pričekati još tri godine.

Godina 1884. vrlo je značajna za razvoj riječke luke. U veljači 1884. godine održano je savjetovanje stručnjaka predvođenih, naravno, mađarskim prezimenima, a tema je bila veliko proširenje riječke luke i njezinih kapaciteta. Na koncu, Rijeka je u to doba glavna Mađarska luka u kojoj promet nezaustavljivo raste. Grade se novi gatovi i pristaništa, grade se jedinstvena lučka skladišta. U gradnji se koriste materijali koji se nikada do tada nisu koristili. Niču prva skladišta sagrađena armiranim betonom. To su ujedno i prve takve zgrade ne samo u Rijeci, nego i u Hrvatskoj.

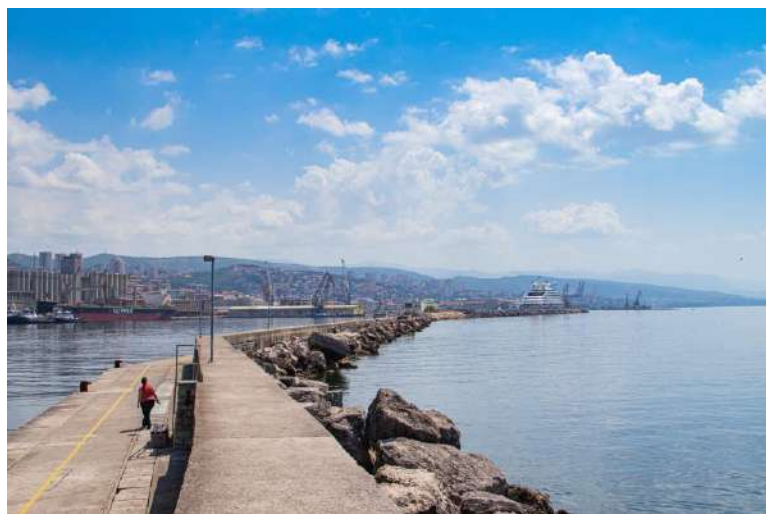
Proširenje riječke luke najveći je graditeljski zahvat ikad odrađen u našem gradu.

Upravo je žalosno što se danas tim objektima ne nalazi svrha, te ih je velika većina srušena, a onih nekoliko preostalih nemaju svijetlu budućnost. Iskreno se nadam da će neka buduća vremena pokazati da nisam bio u pravu i da će se tim svojevrsnim historicističkim objektima, osmišljenim i izvedenim od strane brojnih

poznatih arhitekata, ipak naći neka buduća funkcija.

Paralelno s proširenjem luke i lučkih objekata gradi se i riječki lukobran. Njegova je namjena zaštita brodova i njihovog tereta od nemirnog mora, kao i osiguravanje sigurne točke priveza za brojne putničke i teretne brodove. Lukobran je, također, dom većem broju riječkih dizalica, namijenjenih prekrcaju tereta, od kojih su neke i danas zadržane kao svjedok nekim bivšim vremenima. 2009. godine lukobran

je otvoren za javnost te je postao jedna od posjećenijih riječkih šetnica.

Na samom kraju 1.740 metara dugog lukobrana 1884. godine postavljen je svjetionik. Svojim moćnim reflektorom promjera 1,2 metra osvjetljavao je okoliš naizmjeničnim crvenim i bijelim svjetlom. Ta je svjetlost bila jasno vidljiva s udaljenosti od petnaest nautičkih milja (oko 27,5 kilometara). Svjetionik je izgrađen od lijevana željeza i čelika, a visok je trideset i jedan metar. Imao je devet etaža i spiralno unutarnje stepenište kojim se moglo uspeti do vrha, odnosno do dvije kružne ograđene platforme na koje se moglo izaći.

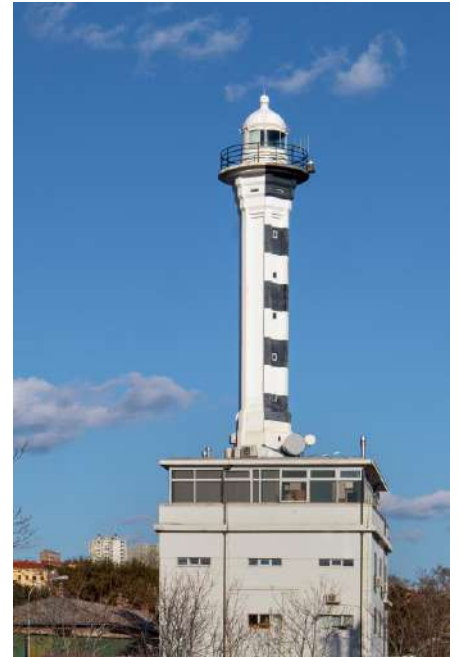
Samo nekoliko godina nakon što je stavljen u funkciju, morao je biti uklonjen. Razlog? Visina odnosno dubina nasipa na kojoj se nalazi krajnja točka riječkog lukobrana iznosi 44 metra, a naš svjetionik nije baš lagan. Uslijed težine i slijeganja dna, lukobran i svjetionik počeli su tonuti. Kako bi se spriječilo daljnje propadanje terena, svjetionik biva rastavljen na dijelove i spremljen u skladište, gdje je sljedećih nekoliko godina čekao bolje dane. Na njegovo mjesto postavljen je drugi svjetionik, značajno manjih gabarita i težine.

Godine 1893. riječki svjetionik ponovno biva postavljen na novoj poziciji, na Mlaki, odnosno na ulazu u današnju Baračevu (bivšu Industrijsku) ulicu. Ovaj put, u podnožju je sagrađena i mala svjetionička kućica.

Četrdeset godina nakon drugog puštanja u rad, 1933. godine, svjetionik ponovno biva rastavljen i pomaknut. Ovaj put, ne seli se na neku novu poziciju. Sada ga se seli u visinu. Mala svjetionička kućica postaje ozbiljniji objekt, odnosno svjetioničarev stan i radionica. Svjetionik je ponovno sastavljen, povišen i ojačan armiranim betonom.

Čitava konstrukcija doseže visinu od 41 metra. Do sljedećih će zahvata proteći gotovo sedamdeset godina. Godine 2002. nadograđuje se treći kat zgrade, a u te se prostore useljava obalna radio stanica čime naš svjetionik postaje jedini objekt te vrste u Hrvatskoj koji, u sklopu zgrade, ima i funkcionalnu radio stanicu.

FUN FACT:

Nije ova *svjetlosna priča*, naravno, jedina priča vezana uz svjetlo i Rijeku. Današnja Riječka bolnica nalazi se u zgradi nekadašnje Mornaričke akademije. Jedan od predavača u toj akademiji bio je prof. Peter Salcher. Salcher, osim što je bio redovni profesor matematike i fizike, jedan je od osnivača Kluba prirodnih znanosti koji je u Rijeci djelovao od 1883. godine.

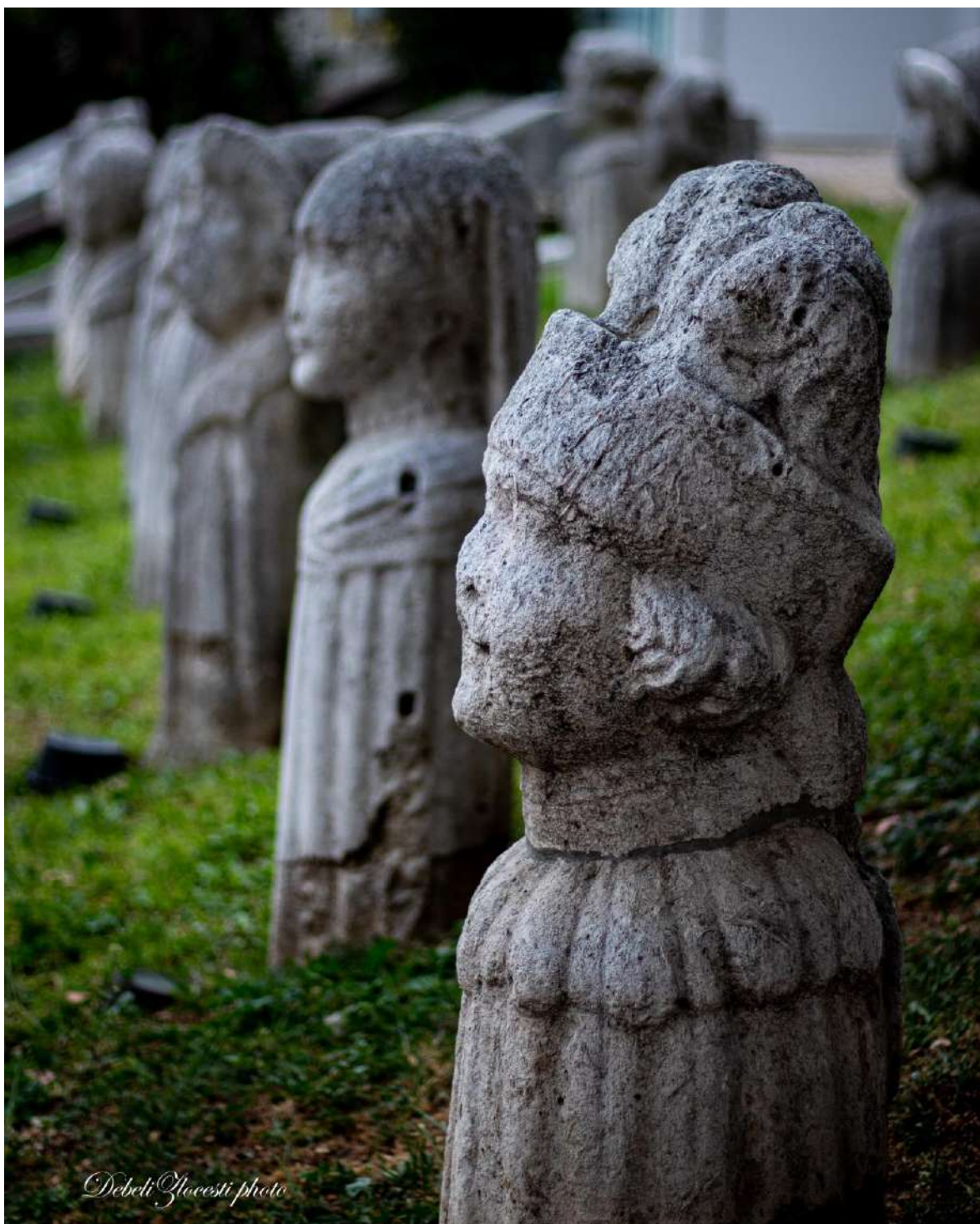
Na adresu prof. Salchera, 1886. godine stiže pismo čuvenog fizičara Ernesta Macha. Ernest Mach postavio je hipotezu o udarnom valu, pojavi koja se javlja kada objekt premaši brzinu zvuka. Nažalost, svoju hipotezu Mach nije uspio dokazati, te se za pomoć obratio prof. Salcheru. Salcher i njegov kolega Sandor Riegler uspjeli su postići ono što Machu nije pošlo za rukom. Tijekom travnja i svibnja 1886. snimili su niz fotografija akustičnih pojava nastalih za vrijeme leta puščanog metka. Na taj način dokazali su postojanje udarnog vala kojeg danas zovemo zvučni zid. Salcherova i Machova istraživanja i fizikalna saznanja kojima su istraživanja rezultirala temelj su svih današnjih nadzvučnih letova. Brzine veće od zvuka i danas se mjere Machovom ljestvicom iako bi se mogla nazvati i Salcher-Machovi ljestvica. Prof. Peter Salcher, osoba koja je prva u povijesti uspjela fotografirati metak u letu, pokopan je 1928. na gradskom groblju Kozala.

14. Adamićevi svjedoci

Svi ste primijetili da je nakon 13. poglavlja uslijedilo poglavlje 15?

Nisam ni sumnjao.

Napisat ću samo da to nije slučajnost!

Davne neke godine rođen sam u starom riječkom rodilištu, a čitav svoj život proveo sam u Kostreni, na brežuljku iznad uvale Martinščica. Uvala je svoje ime dobila po kapelici sv. Martina, a sudbina je htjela da upravo ta kapelica bude izvor ove priče.

Kapelica se spominje u spisima još 1445. godine. Krajem 18. stoljeća teren na kojem se nalazila pripada obitelji Adamić. Simeon Adamić bio je židovski doseljenik, uspješan trgovac duhanom, uvoznik i poduzetnik. Vrijedno je radio i spretno ulagao svoj kapital pa je, na uvozu i prodaji duhana, u kratkom vremenu stekao značajno bogatstvo. Sigurno je time izazvao i nečiju zavist. U narodu se pričalo da je uvijek aktivan. Po pučkim predanjima, danju je poslove vodio Simeon a noću mu je pomagao patuljak Malik.

Naime, narod je često, osobito u ovim našim krajevima, neuobičajene uspjehe pripisivao raznim *pomagačima*, a nerijetko je taj pomagač bio upravo patuljak Malik. Vjerojatno je upravo zbog te predaje *Malik Tintilinić* i postao jedan od mitoloških junaka nezaboravnih *Priča iz davnina* Ivane Brlić Mažuranić.

Godine 1787., tijekom obnove kapelice sv. Martina, radnici koje je Simeon Adamić uposlio, pronašli su malo arheološko nalazište. Vjerojatno se nije radilo ni o čemu drugome nego o nečijim posmrtnim ostacima, jer su u ono doba pokojnike ukapali u crkvicama ili oko njih. Međutim, brzo se proširila priča o bogatstvu koje je Simeon Adamić pronašao. Ova priča iz naroda uskoro je stigla do ušiju poreznika. Adamić je optužen za utaju poreza i sproveden u crkvenički zatvor. Na suđenju se pojavilo četrnaest svjedoka koji su ga teretili svojim iskazima.

Kao odgovor na presudu i zatvaranje, Simeonov sin Andrija Ljudevit (Andrea Lodovico) Adamić upućuje se direktno u Beč kako bi caru Josipu II. objasnio da se radi o običnom arheološkom nalazištu, te da njegov otac nije kriv za ono za što ga optužuju. Dvor je već u to doba itekako vodio računa o uspješnim poduzetnicima, te nikako nije imao namjeru dozvoliti da Simeon Adamić trune u zatvoru. Car nalaže da se Simeona pusti na slobodu i izdaje posebnu preporuku da ga se dalje ne ometa.

Odmah po izlasku iz zatvora, Simeon Adamić odlučuje se obračunati na svoj način s lažnim svjedocima. Na Fiumari, najprometnijem mjestu u gradu, otkupljuje zemljište od časnih sestara benediktinki i gradi Palaču Adamić. Palača ima donekle izdužen oblik u odnosu na ostale građevine iz tog razdoblja, a za to postoji i poseban razlog. U prizemlje palače postavljeno je četrnaest prozora, dakle isto onoliko koliko je bilo lažnih svjedoka. Adamić daje izraditi četrnaest skulptura, od kojih svaka predstavlja po jednog svjedoka koji je protiv njega svjedočio. Skulpture bivaju postavljene uz cestu kako bi štatile prolaznike od konja i kočija te kako bi bile trajno sjećanje na sramotu lažnih svjedoka obzirom da na ovoj poziciji *i psi po njima vrše nuždu*.

Poslovanje svog oca vremenom preuzima Andrija Ljudevit. U godinama koje slijede Andrija Ljudevit Adamić uvelike potiče gospodarstveni i društveni razvoj Rijeke. Na sve načine nastoji preobraziti Rijeku u moderan grad po uzoru na veće europske centre. Projektira i gradi nove ceste, postavlja drvorede, pomaže u izgradnji Lujzijane. Razvija poslovne odnose s najvišim državicima i vojskovođama. Po njegovim je nacrtima izgrađeno i 1805. godine pušteno u rad Adamićevo kazalište koje je već u to doba moglo primiti 1.600 ljudi i imalo jednu od najljepših i najvećih pozornica u Europi. Godine 1821. Adamić otkupljuje mlin Lučice, te ga preuređuje i postavlja temelj riječke tvornice papira – Hartere.

Nakon prodaje Palače Adamić, Andrijin unuk Giovanni de Ciotta, najuspješniji riječki gradonačelnik, seli Adamićeve svjedoke na lokaciju ispred svoje vile (područje oko današnje zgrade Novog lista). Nakon toga svjedoci se još jednom sele na njihovu današnju lokaciju u perivoju Muzeja Grada Rijeke i Guvernerove palače.

Nažalost (upravo kao i našem četrnaestom poglavlju), u preseljenjima sa izvorne lokacije na Fiumari do sadašnje pozicije, nestaje trag četrnaestom svjedoku. U lapidariju ih se, naime, danas nalazi trinaest. Je li četrnaesti razbijen u transportu ili mu se nešto dogodilo dok je bio postavljen ispred Ciottine vile? Možda je završio u nečijoj privatnoj zbirci?

Odgovore na ova pitanja vjerojatno nikad nećemo doznati.

16. Vila Ružić

Sljedeća priča mogla bi se, bez ikakvog problema, podijeliti na nekoliko njih.

Prva bi priča bila ona o Gjuri Ružiću, sinu siromašne obitelji s Hreljina, koji je svojim poslovnim uspjesima priskrbio ne malo bogatstvo.

Druga bi priča mogla biti ona o Ivanu Mažuraniću, pjesniku i jezikoslovcu te, od 1873. do 1880. godine, hrvatskom banu.

Kao treću priču mogli bi ispričati onu o Ivani Brlić Mažuranić, unuci bana Ivana Mažuranića, čija su djela već dugo nezaobilazni dio hrvatske dječje književnosti.

Četvrta bi priča u glavnoj ulozi mogla imati Malika Tintilinića i domaće.

Peta bi mogla biti ona o neprocjenjivoj kolekciji umjetnina, literarnih, likovnih i drugih djela zbirke Mažuranić – Brlić – Ružić.

Šesta bi nas priča lako mogla uvući u činjenice o velikom broju altruističkih aktivnosti usmjerenih pomoći onima koje život nije mazio.

Iako bi, sasvim sigurno, svaka od tih priča bila više nego zanimljiva, povijest ih je spojila u jednu. Vratimo se kojih 200 godina unatrag.

16° PRIČA O MALIKU TINTILINIĆU, DIO DRUGI

Bio je najstarije dijete u zemljoradničkoj obitelji, rođen 1834. godine u hreljinskom Ružić-selu. Iako mu je život pripremio trnovit put, Gjuro Ružić svojom je upornošću uspio napraviti ono što je rijetkima pošlo za rukom. Nije bio u mogućnosti redovno se školovati, a obiteljski dom napušta već sa 14 godina. Sudjeluje u izgradnji željeznice prema Beču, radi u vapnenici u Hreljinu, živi u Senju gdje se bavi kožarskim zanatom. Kožarstvo je izučio dok je prebivao u Hamburgu, a povratkom u domovinu pokrenuo je skromnu trgovinu opancima. Svoja dotadašnja znanja vezana uz štavljenje kože usavršava u Genovi, pa u Rimu i Napulju.

Godine 1871. Gjuro Ružić seli u Rijeku gdje se upoznaje s veletrgovcem Francescom Seemanom s kojim osniva tvornicu za preradu kože. Dokazao se kao vrlo uspješan trgovac, a veliki iskorak ostvaruje isporukom opanaka radnicima koji rade na kopanju Sueskog kanala. Svoj rastući kapital ulaže u gradnju brojnih stambenih zgrada, palača i hotela na Sušaku i u Rijeci. Ističe se u karitativnim aktivnostima, pomaže u radu raznih udruga i pojedinaca. Novi list Frana Supila tiska se u Riječkoj dioničkoj tiskari smještenoj u Ružićevoj kući.

16° PRIČA O MALIKU TINTILINIĆU, DIO DRUGI

Godine 1886., od posljedica kolere koja je te godine poharala grad, umire prva Gjurina supruga Barbara, a još iste godine ponovno se ženi, ovaj puta s dvadeset i sedam godina mlađom Jelkom Badovinac. U braku s Barbarom Gjuro je imao sedmero djece, te s Jelkom još četvero. U našim je okvirima vjerojatno najpoznatiji Viktor Ružić koji je 1936. godine imenovan za bana Savske banovine, te je bio ministar u vladi u periodu od 1939. do 1940. godine.

Drugi dio ove priče počinje od Ivana Mažuranića, rođenog 1814. godine u Novom Vinodolskom. Porijeklom je iz stare imućne novljanske obitelji. Studira pravo na Kraljevskoj akademiji znanosti te otvara svoj odvjetnički ured. Godine 1848., na poziv bana Josipa Jelačića, uključuje se u politiku. Beč ga postavlja za državnog tužitelja, a svoj rad nastavlja u Hrvatskom saboru čiji predsjednik postaje 19. siječnja 1872. godine. Godine 1873. postaje hrvatskim banom i tu dužnost obnaša do 1880. godine. Za svog je života napisao brojna književna djela od kojih je nesumnjivo najpoznatije *Smrt Smail-age Čengića*.

Preskočit ćemo generaciju, odnosno Ivanovog sina Vladimira Mažuranića, da bi sljedeću stepenicu ove priče nastavili s Ivanovom unukom Ivanom. Ivana Mažuranić, po udaji Brlić Mažuranić, od svojih se najmlađih dana bavi pisanjem. Brojna su njena djela i danas temelj dječje književnosti. Pažnju na sebe skreće pišući *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*, a najvažnije djelo, *Priče iz davnina*, donose joj svjetsku slavu. Malik Tintilinić i Domaći i danas su dio brojnih kazališnih predstava. Četiri je puta nominirana za Nobelovu nagradu za svoj rad. Među brojnim usporedbama ističu se one po kojima ju nazivaju *hrvatskim Andersenom* i *hrvatskim Tolkienom*.

16° PRIČA O MALIKU TINTILINIĆU, DIO DRUGI

Nakon sveg ovog uvoda, priče o obitelji Ružić i obitelji Mažuranić vode jedna drugoj u susret. Isprepliću se u trenutku u kojem se sreću Viktor Ružić i Nada Brlić, najstarija kći Ivane Brlić Mažuranić. Rođeni na isti dan, 31. siječnja 1893., Nada i Viktor svoje sudbonosno *Da* izriču na svoj 25. rođendan. Svoje prve zajedničke dane provode na Sušaku. Obitelj Ružić vlasnik je mnogih objekata na Sušaku, između ostalog i Kortila koji je 1934. godine oštećen u požaru. U svrhu izgradnje Hrvatskog kulturnog doma obitelj Ružić prodaje Gradu zemljište a materijal koji je ostao nakon rušenja Kortila koristi se na brojnim lokacijama diljem grada. Između ostalih građevina, 1938. godine na Pećinama se gradi i *Vila Ružić*. Radi se o jedinstvenom objektu čije su unutarnje i vanjske dimenzije rađene *po mjeri* namještaja kojeg obitelj Ružić donosi sa sobom iz svoje kuće na Sušaku. U vilu njeni vlasnici donose znamenitosti koje se tamo i danas čuvaju. Vila Ružić danas je dom *Spomeničkoj knjižnici i zbirci Mažuranić – Brlić – Ružić*, a vrijednosti koje su u zbirci pohranjene gotovo su neprocjenjive. Radi se o najvećoj ilirskoj knjižnici u Hrvatskoj koja broji više od 8.000 knjiga i 2.000 svezaka. Dio zbirke je i Gundulićev ep *Osman* iz 1647. godine, dar Petra Petrovića Njegoša. Svojevrsni zaštitni znak zbirke je i prsten Smail-age Čengića, glavnog lika Mažuranićevog djela pisanog po istinitom događaju.

16° PRIČA O MALIKU TINTILINIĆU, DIO DRUGI

Uz fantastičnu spomeničku vrijednost unutrašnjosti, ni vanjšina vile ne zaostaje. Iznad privatnog izlaza na plažu Ružičevo, nalazi se terasa s koje posjetitelje budno promatraju Merkur i Mars, a ružmarin kojeg je Nada Ružić donijela s groba Francesca Petrarce (pokopan

u blizini Padove) cvate svih ovih godina. Biste i grbovi ukrašavaju zidove same vile, kao i zidove koji vilu dijele od susjednih zgrada.

Organizirane posjete *Vili Ružić* moguće su i danas, uz prethodnu najavu njihovom skrbniku prof. Theodoru de Canziani Jakšiću. Theodor de Canziani je, sasvim sigurno, jedna od najpućenijih osoba u mnoge detalje vezane uz Grad Rijeku i okolicu, a njegove priče i vođene ture svaki su put izvor novih intrigantnih detalja i informacija. Kao uostalom i za sve ostale lokacije u mojoj zbirci tekstova, toplo preporučam posjet Vili Ružić i neprocjenjivim vrijednostima koje ona čuva.

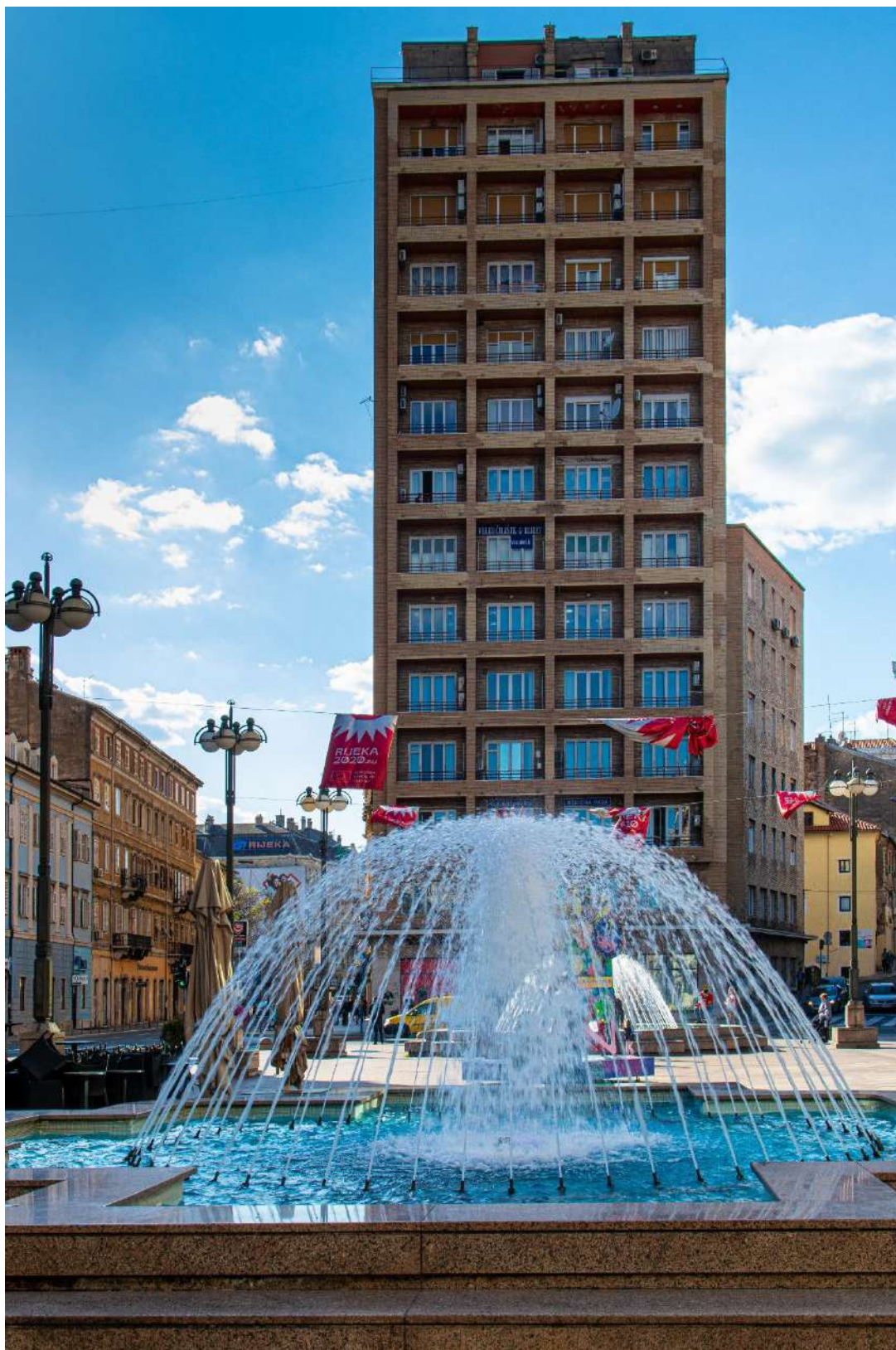
FUN FACTS:

Ukoliko budete u prilici posjetiti vilu, obavezno pogledajte i upišite se u knjigu utisaka. Radi se o običaju koji se njeguje još od početaka same zbirke. Mnoga su ugledna imena upisana u knjige dojmova – Stanley Kubrick, Vanessa Redgrave, Viktor Car Emin, Alojzije Stepinac, Ivan Matetić Ronjgov, Klaus Maria Brandauer samo su neki koji su u knjigama ostavili svoj trag.

Tijekom svojih posjeta kćeri i unucima, Ivana Brlić Mažuranić redovito je odsjedala u sobi / apartmanu 306 Hotela Jadran na Pećinama. Apartman je do nedavno nosio ime naše proslavljene spisateljice. Nažalost, zadnjom renovacijom hotela isti je rekonstruiran, a apartmana Ivane Brlić Mažuranić više nema.

17. Riječki neboder

U raznim osvrtima na vrijeme između dva svjetska rata i status Rijeke u tom periodu, mnogi ukazuju da se radilo o crnom razdoblju razvoja našega grada. Ako pokušamo dokučiti uzrok takvog stava, mnoge su se tvrdnje bazirale na polazištu po kojem Rijeka talijanskoj vladi nije značila previše, te da se u Rijeku nije isplatilo ulagati. S druge strane, brojni su ostaci u Rijeci upravo iz tog doba.

Ukoliko želimo objektivno sagledati širu sliku, dužnu pozornost moramo pokloniti politici. Razlika između dvaju režima i dvije vlasti bila je, jednom riječju, ogromna. Kraljevina Italija na zapadnoj i Kraljevina SHS na istočnoj obali Rječine pokazuju si zube, a pozornica tog nadmetanja je grad. Posljedice ovakve demonstracije snage i moći i danas su jasno vidljive s obje strane Rječine.

Već je 1907. godine na Sušaku pokrenuto pitanje izgradnje Hrvatskog kulturnog doma. Prvi svjetski rat i talijanska okupacija nakon rata ta su razmišljanja potisnula u drugi plan. Nakon što je u požaru oštećen Kortil, njegovi tadašnji vlasnici, obitelj Ružić, prodaju zemljište općini Sušak, koja 1934. pristupa rušenju i čišćenju terena za izgradnju spomenutog doma.

Iako su planovi i projekti za Hrvatski kulturni dom na Sušaku bili već u poodmakloj fazi, talijanska vlast nije mogla ostati ravnodušna. Valjalo je pokazati da oni mogu na svojoj strani izgraditi još impozantniji objekt. Kada je sa zapadnog kraja Trga Kraljice Elene (današnjeg Jadranskog trga) 1938. godine uklonjena stara kuća, otvorila se pozicija za izgradnju novog, reprezentativnog objekta. Već je i sama lokacija, na kraju riječkog Korza, isticala posebnost tog projekta. Gradnja nebodera, jedinstvenog za to doba u Rijeci, potrajala je od 1939. do 1942. godine.

Zanimljivo je da su na obje lokacije, riječkoj i sušačkoj, prilikom prvih iskopa i pripreme terena zatečeni arheološki ostaci rimskih nekropola.

Kada je konačno službeno otvoren, 1. travnja 1942. godine, *Riječki neboder*, odnosno *Visoka kuća Arbori*, kako se u to doba zvao, izazvao je brojne oprečne reakcije. Konzervativni krugovi osudili su njegov izgled, dok su ga oni modernijeg svjetonazora hvalili, ističući njegovu različitost.

Ako ste mislili da je ovo natjecanje talijanske i jugoslavenske uprave jedino što je specifično za Riječki neboder, onda ne poznajete Rijeku dovoljno dobro. Jednostavno rečeno, u ovom gradu uvijek postoji ono *još nešto*. Uz gotovo svaki objekt vezana je i neka druga priča, a Riječki neboder nije iznimka.

Za tu dodatnu priču zaslužan je Enrico de Arbori. Enrico je povratnik iz Amerike u koju je otišao u potrazi za srećom i boljim životom. Tamo je osnovao obitelj i dobio dva sina. U doba alkoholne prohibicije stekao je veliko bogatstvo. Obitelj se vraća u Rijeku, a njegov sin Marco ulaže obiteljski novac i financira izgradnju Visoke kuće Arbori.

Osim po činjenici da su novci zarađeni za vrijeme prohibicije, čitava priča možda i ne bi bila previše interesantna, kada se u njoj ne bi pojavila osoba za koju je Enrico u Americi radio i zahvaljujući kojoj je zaradio silne novce. Naime, Enrico de Arbori bio je računovođa izvjesnom gospodinu s dva imena – Alphonse Gabrielu. Iako vam imena Alphonse Gabriel možda neće značiti previše, za njegovo prezime i nadimak sasvim ste sigurno čuli – Al 'Scarface' Capone. Tako je, na izvjestan način, novcem jednog od najpoznatijih šefova čikaške mafije financirana izgradnja Riječkog nebodera.

Al Capone rođen je u Americi ali roditelji su mu, vjerojatno upravo brodskom linijom koja je kretala iz Rijeke i vodila preko Napulja, otputovali u Ameriku. Šuška se i da je Alova majka Theresa Raiola udana Capone iz Rijeke ili njene okolice. Iz popisa imigranata na otoku Ellis kod New Yorka vidljivo je da je Theresa Capone sa svoja dva sina (Alova starija braća) doputovala 1895. godine iz Napulja. U istom se popisu može vidjeti i podatak po kojem je izvjesni Alphonse Capone doplovio u Ameriku 1924. godine. Po nekim izvorima Al Capone već je onda posjećivao Rijeku i vrijeme provodio u vili na Riječkom zavoju (prva vila od Bivia prema Preluku), koja je danas u vlasništvu MUP-a i u kojoj se vole odmarati naši političari.

Kako se za krvavi novac često kaže da je uklet, tako ni ovaj prohibicijski nije svom vlasniku donio preveliku sreću. Po završetku Drugog svjetskog rata mijenja se vlast u ovim krajevima, a Marco de Arbori ostaje bez svoje investicije i objekta izgrađenog samo tri godine ranije.

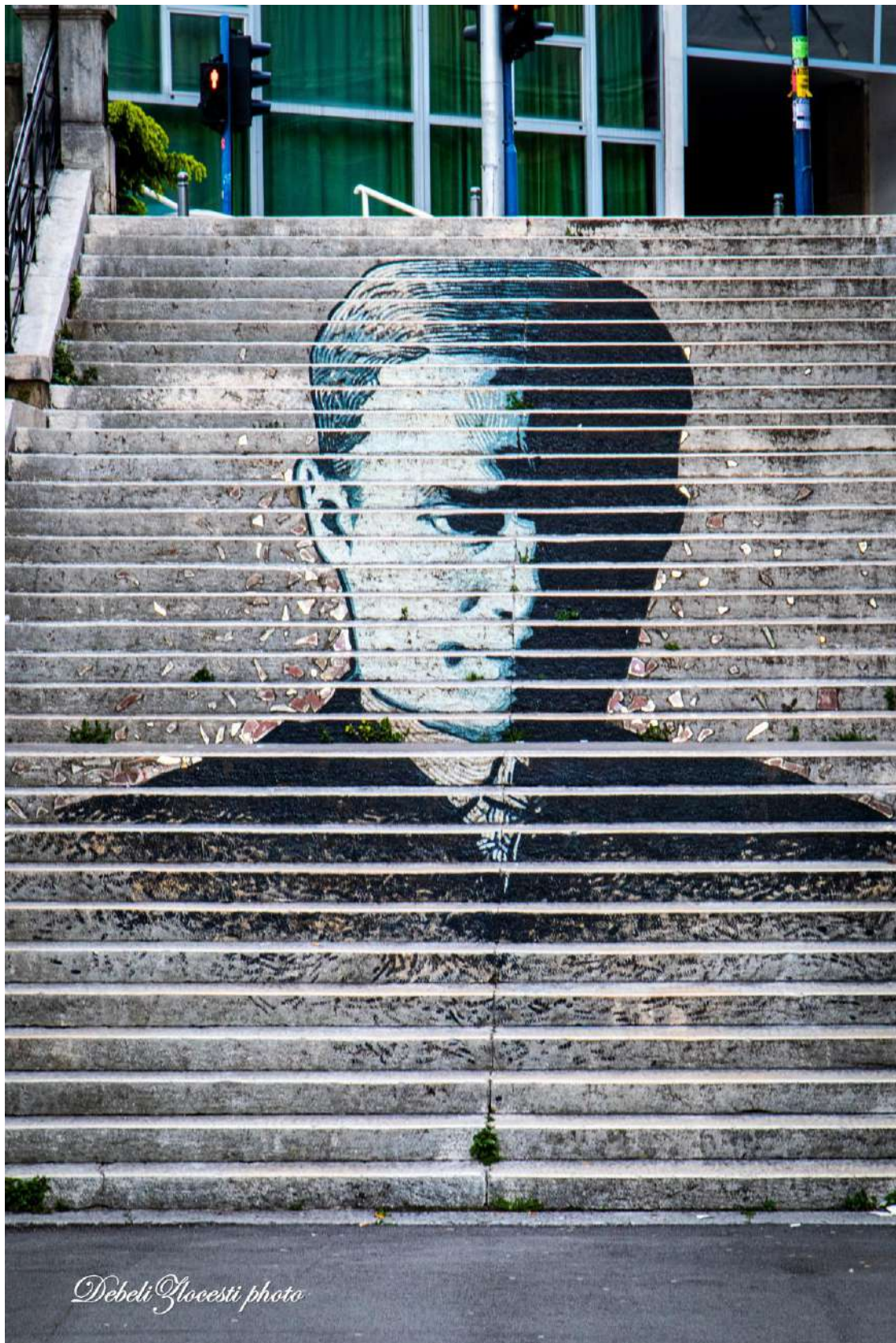
FUN FACT:

Crvena petokraka zvijezda oko koje se podigla značajna prašina prilikom postavljanja na Riječki neboder u sklopu projekta Rijeka – Europska prijestolnica kulture 2020. godine, na istom mjestu bila je već i ranije. U periodu nakon kraja Drugog svjetskog rata stajala je na vrhu nebodera uz natpis *Tito*, koji je s te pozicije simbolično nadgledao naš grad.

Staru sliku Riječkog nebodera, zvijezde i natpisa prenosim s portala www.lokalpatrioti-rijeka.com.

18. Hrvatski kulturni dom

Debeli Glocesti photo

Gospodina sa slike prepoznat će mnogi, ako ne i svi.

Njegov lik danas krase Stubište Podhumskih žrtava, isto ono koje povezuje Strossmayerovu i Brentinijevu ulicu. Gazili smo ga često, oni mlađi po njemu skakutali, ali znamo li tko je on? Nasumični ulični ukras ili možda ipak ne? Jesu li sva ta stakalca oko njega slučajna?

Priča o gospodinu sa slike usko je povezana uz prethodno poglavlje. Vratimo se, dakle, u isti vremenski period.

Godina je 1935. Politički rivalstvo između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije je na svom vrhuncu. Poglavarstvo Sušaka raspisuje natječaj za gradnju kulturnog doma. Željeni objekt mora biti monumentalan. Ne mogu Talijani s one strane Rječine biti bolji od Sušačana! Valjalo je pokazati svu kulturnu te, u konačnici, i političku moć. Zdanje koje je zamišljeno upravo na toj poziciji kako bi bilo jasno vidljivo svima onima s druge strane.

Na natječaj je pristiglo pedeset i devet radova, a kao najbolji odabran je rad arhitekta Josipa Pičmana (gospodina s naše slike). Projekt je zahtjevan već samom svojom lokacijom i konfiguracijom terena – radi se o trokutnoj površini smještenoj između dvije prometnice.

Josip Pičman zamislio je četrnaest katova visok neboder sa svih strana obložen staklom, što je u to doba neviđena zamisao ne samo u našim krajevima nego i u čitavoj Europi. Zdanje je to koje obuhvaća kazališni prostor, knjižnicu, muzej, hotel, restoran, kavanu, terasu i bazen. Navedena zamisao jednostavno nije imala konkurenciju među ostalim radovima. Čitav taj grandiozni projekt nosi i odgovarajuće ime – *Hrvatski kulturni dom na Sušaku*.

I tu kreću problemi.

Politika se ponovno miješa u priču. Tadašnji je predsjednik jugoslavenske vlade poništio već dogovoreni kredit za izgradnju tog *separatističkog* objekta. Ime *Hrvatski kulturni dom* u vladi Kraljevine SHS nije dobro prihvaćeno. Vrijeme prolazi a gradnja ne kreće. Deset je mjeseci prošlo od odabira Pičmanovog projekta. Josip Pičman obraća se svima, kuca na sva vrata ali željenog rezultata nema.

Sjednica poglavarstva bila je zakazana za 8. veljače 1936. u jutarnjim satima, a Josip Pičman je, nakon svega, bio uvjeren kako će njegov grandiozni projekt biti zauvijek odbačen.

Večer prije sjednice, u svojem zagrebačkom atelieru, Josip Pičman, proganjan nagomilanim neuspjesima, ne vidi nikakav način da se stvari okrenu u njegovu korist, baca se sa petog kata i skončava svoj život.

Iduće jutro, na sjednici poglavarstva, donosi se odluka o prihvaćanju novih bankovnih uvjeta i radovi mogu krenuti. Dvanaest sati prekasno za Josipa Pičmana!

Izgradnju preuzima g. Albini, Pičmanov kolega koji donekle mijenja izvorni

projekt. Iz završnog su projekta, zbog visokih troškova, izbačeni bazen i velika terasa, umjesto stakla u oblaganju čitavog objekta koristi se bijeli brački mramor. Gradnja je trajala deset godina, djelomično zbog uvjeta rada te zbog brojnih prekida uvjetovanih Drugim svjetskim ratom. U međuvremenu, talijanska uprava sa svoje strane Rječine gradi Riječki neboder upravo kao odgovor ovom sušačkom. Može se slobodno zaključiti da se radi o dva nebodera povezana istom sudbinom. Da nije bilo jednog vjerojatno ne bi bilo ni drugog. Posljedica su potrebe za iskazivanjem političke i kulturne moći, a oba politička subjekta, čije je rivalstvo dovelo do projektiranja i izgradnje nebodera, nestala su nakon samo nekoliko godina. Talijanska strana bila je prisiljena povući se iz Rijeke a Sušak, iako je do tada bio ozbiljna konkurencija Rijeci, postaje njezin sastavni i nerazdvojni dio.

Hrvatski kulturni dom izgrađen je na lokaciji na kojoj je prije toga bila zgrada koja je svoje ime dobila po velikom unutarnjem dvorištu - *Kortil*. Kortil je oko 1800. godine sagrađen kao tvornica duhana, ali je vremenom mijenjao vlasnike i namjenu. Postaje tiskara, pa tvornica tjestenine, zatim tvornica likera, a bio je i dom Gradskog muzeja Sušak. Kortil je izgorio u požaru 1934. godine te je srušen, a na njegovom je mjestu izgrađen Hrvatski kulturni dom. Devedesetih godina prošlog stoljeća ime Kortil vraća se kao naziv galerijskog prostora u prizemlju HKD-a.

19. Vodovodna, Hartera, Ružičeva

Kroz čitav period tijekom kojeg je nastajao ovaj dokument najviše povijesnih detalja zatekao sam u „trokutu“ Groblje Kozala – ex. Industrijska ulica – Vodovodna, Hartera, Ružičeva. Upravo je fascinantno koliko se tragova, bitnih za razvoj Rijeke, može zateći na tim lokacijama. U istoj je mjeri nevjerojatna i činjenica da se uglavnom radi o zapuštenim objektima, odnosno o lokacijama i strukturama koje su svakako vidjele i bolje dane.

Iako je danas gotovo u potpunosti zaboravljen i zanemaren, trokut kojeg čine Vodovodna ulica, bivša Tvornica papira i Ružičeva ulica prepun je nadasve zanimljivih svjedoka povijesti koji vas mogu, ako im se prepustite, uvući duboko u priču o nastajanju, naglom razvoju i značaju Rijeke u periodu od početka 19. stoljeća.

Priču o ovom „čarobnom“ trokutu podijeliti ćemo u dva dijela. Prvi, ozbiljniji, u kojem ćemo se dotaknuti vidljivih povijesnih obilježja, te drugi, u kojem ću od vas zatražiti svojevrsnu interakciju.

19° U LOV NA SKRIVENO BLAGO

Započnimo, dakle, prvi dio naše male avanture.

Kao što se može očekivati od svakog naselja izgrađenog uz obalu rijeke i obale Rječine bile su žila kucavica našega grada. Obzirom da su upravo Vodovodna i Ružićeva ulica obgrlile Rječinu, nije čudno da su te lokacije bile napučene proizvodnim pogonima.

Obilazak možemo započeti upravo na ulazu u Vodovodnu ulicu. Na samom ulazu smjestila se zgrada Kožare Ružić. Gjuro Ružić i njegova obitelj, poznati kao vlasnici mnogih objekata na području tadašnjeg Sušaka, na ovoj su lokaciji smjestili svoj pogon za obradu kože, u objektima s obje strane ulice.

U nastavku zgrade Kožare Ružić nalazi se tadašnja zgrada Ljevaonice i kavnice Matteo Skull. Zgrada Ljevaonice Skull danas je u potpunosti zapuštena te u velikoj mjeri devastirana.

19° U LOV NA SKRIVENO BLAGO

Na Ljevaonicu Skull nastavljala se zgrada Tvornice tjestenine Cartesio Vezzil & Co., koju danas uglavnom koristi Bošnjačka nacionalna zajednica. Oslonjena na Tvornicu tjestenine nalazi se zgrada Ljevaonice metala Cussar te niz stambenih objekata u kojima su uglavnom obitavale obitelji radnika. Neke bitve za privez brodova u riječkoj luci i danas nose oznake riječkih ljevaonica u kojima su, u ono doba, napravljene.

S desne strane Vodovodne ulice, u nastavku današnjeg garažno-servisnog prostora Autotroleja, nalazi se zgrada Klaonice, objekta koji je prehranjivao Rijeku i okolicu. Iako se niti u jednom od tih objekata ne obavlja nekadašnja djelatnost, zgrada Klaonice nije u potpunosti zapuštena već je i danas u vlasništvu mesne industrije Vir.

19° U LOV NA SKRIVENO BLAGO

Pri samom kraju Vodovodne ulice možemo još vidjeti ostatke bivše Tvornice sapuna Levi & Bianchi, odnosno prostore koji se i danas djelomično koriste kao skladišta. Bez ikakve sumnje i Tvornica sapuna kao i Kožara bile su tijesno povezane sa Klaonicom.

Na kraju Vodovodne ulice smjestila se spalionica smeća, na mjestu na kojem danas funkcionira zgrada vodovoda odnosno HEP-a. Sama spalionica smeća bila je zadužena za pokretanje strojeva toplinskom energijom kako u Klaonici tako i u Tvornici papira.

Vidljivo je, zaključno, da je rad svih tih objekata bio na neki način povezan, da se o svemu planski vodilo računa i da pogoni nisu bili nasumično razbacani.

Prelaskom preko *Prolaza spajalica*, odnosno mosta kojim su danas povezane Vodovodna i Ružićeva ulica, dolazimo na područje nekadašnje Tvornice papira ili Hartere, kako se taj pogon nazivao u narodu.

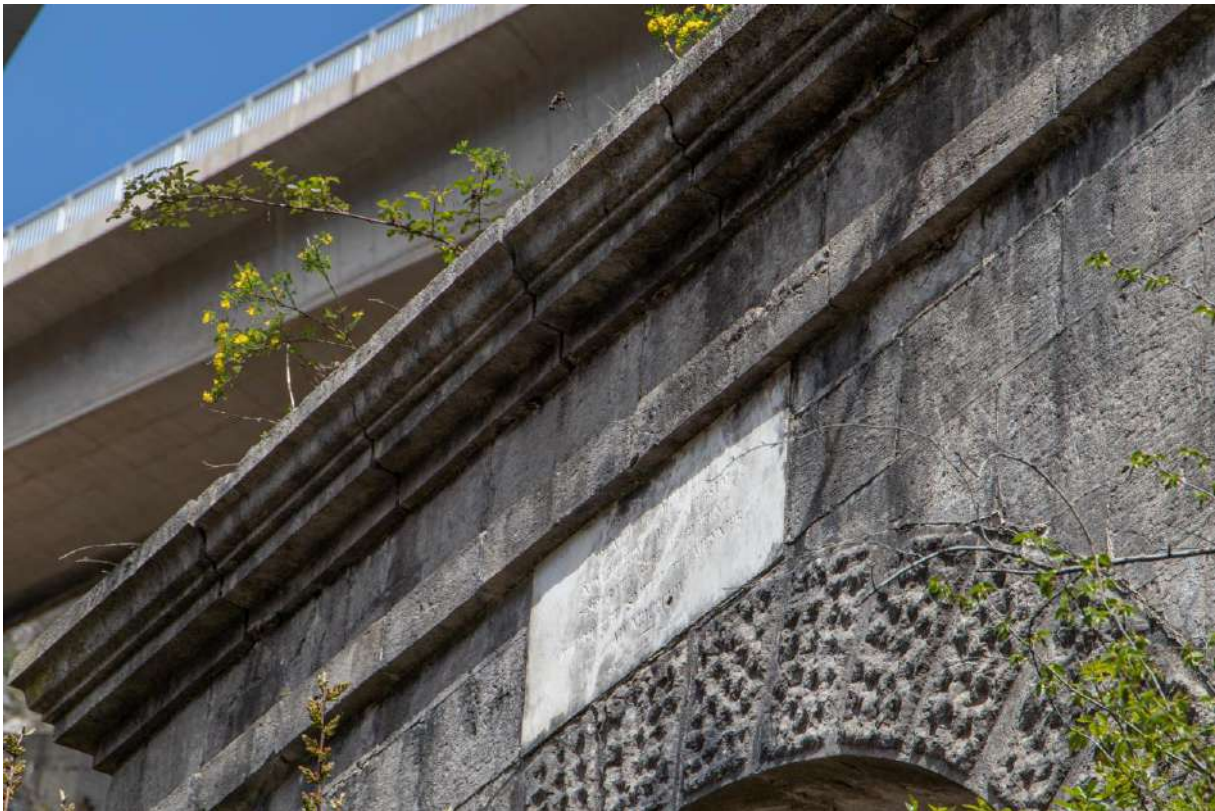

U rujnu 1821. godine Andrija Ljudevit Adamić otkupljuje mlin Lučice na obali Rječine kojeg preuređuje te, u partnerstvu s Williamom Molineom, započinje s proizvodnjom papira. William Moline otkupljuje od Adamića pogon već 1824. godine, a 1827. tvornica papira ponovno mijenja vlasništvo kada ju otkupljuju Charles Meynier i Walter Crafton Smith. Odmah nakon otkupa Meynier i Smith puštaju u rad Fourdrinierov stroj za proizvodnju papira, u to doba najmoderniji u austrijskoj carevini.

Hartera je svoje proizvode prodavala gotovo isključivo na stranom tržištu. Zbog povećane potražnje raste i osuvremenjuje se i proizvodnja. U tvornici se već 1833. godine pušta u rad prvi parni stroj koji je, u svom vremenu, prvi parni stroj na Balkanu. Pravi zamah Hartera doživljava dovođenjem Eugenea Freemonta na poziciju tehničkog direktora. Hartera se u više navrata modernizira, a proizvodni se pogoni šire. Iako su se u svom poslovanju susretali sa nizom problema, od kojih je najveći bila velika poplava 1852. godine koja je gotovo u potpunosti uništila pogone i skladišta, čelni ljudi Hartere nikad nisu odustali od modernizacije i rasta.

19° U LOV NA SKRIVENO BLAGO

Pod navedenom upravom probušeno je obližnje brdo i preusmjeren tok Rječine, izrađena je i nova brana, a sve s ciljem pojačane zaštite i boljeg korištenja vode u pogonske svrhe.

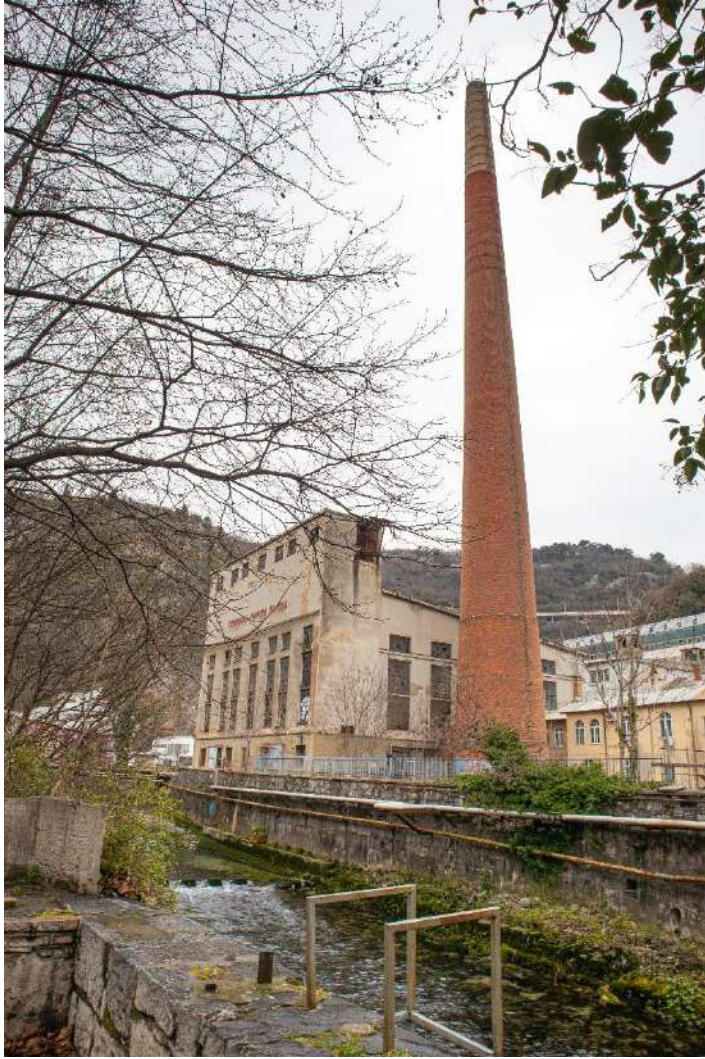
Natpis na ploči glasi:

*Disrupto Flumine
Die XI Octb MDCCCLII
Novum Hunc Aquae Cursum
Perforata Rupe Aperuerunt
Proprietarii SMITH et MEYNIER
AD MDCCCLIV
Gerente E. Fremont*

... ili u mom slobodnom prijevodu ...

*Prekinut je tijek rijeke
Dana 11.10.1852.
Te je uspostavljen novi put vode
Bušenjem stijene
Vlasnici Smith i Meynier 1854.
Voditelj radova E(ugene) Fremont.*

19° U LOV NA SKRIVENO BLAGO

Zbog sve veće potrebe za energijom sagrađena je i električna centrala te dobro nam poznati dimnjak visine 83 metra koji i danas stoji kao jedan od simbola Rijeke. Nije beznačajno da su energetske pogone Hartere i prije, a pogotovo nakon izgradnje velike električne centrale, opskrbljivali električnom energijom čitavo tadašnje područje Sušaka.

Nbrojene su nagrade kojima su Harterini proizvodi nagrađivani diljem svijeta. U okviru Hartere 1972. godine otvorena je i jedina tvornica parafinskih šibica u bivšoj državi, a uspon tvornice se i dalje nastavlja. Godine 1991. Hartera je bila druga tvornica u Europi po proizvodnji cigaretnog papira i pokrivala je 5% ukupne svjetske proizvodnje. U Harteri je 1991. godine radilo 1.150 osoba.

Nažalost, ratne godine prekinule su proizvodnju a Hartera je potpuno izgubila tržište. Službenim pokretanjem stečajnog postupka 2005. godine Hartera formalno prestaje postojati.

19° U LOV NA SKRIVENO BLAGO

A sad, nešto potpuno drugačije ! (*And now, for something completely different*)

Pod ovim je motom Leteći Cirkus Montija Pitona nasmijao mnoge još davne 1971. godine. Sjajna je to bila godina.

Spomenuo sam da ću u drugom dijelu ove priče od vas zatražiti određenu dozu interakcije. Krenimo zajedno u lov na skriveno blago!

Izazov koji postavljam pred sve vas je sljedeći – ljudi iz *MO Hartera* dali su si truda

i postavili *Mapu blaga* na ulaze u Vodovodnu i Ružićevu. Zadatak je jednostavan. Pronađite oznake postavljene kroz Vodovodnu, Harteru i Ružićevu ulicu. Neke su oznake, nažalost, već sad skinute. Utrošite dva sata, prošetajte, pronadite oznake te

se podsjetite nekih činjenica koje znate ili naučite neke nove koje niste znali.

U 36. poglavlju stavio sam popis svih oznaka koje sam uspio naći u vrijeme dok je nastajao ovaj tekst kao i sliku jedne oznake za primjer.

20. Torpedo

S koje god strane sagledamo Rijeku i riječku povijest, najveći uzlet naš je grad doživio u drugoj polovici 19. stoljeća. Industrija cvate, uspostavljene su željezničke veze s unutrašnjošću i važnim centrima moći, lučki promet raste u troznamenkastim postocima.

Nažalost, priča o naglom riječkom procvatu ima i svoju tamnu stranu. Krvavu i zavijenu u crno.

Slobodno se možemo pozvati na staru narodnu poslovicu *Dok jednom ne smrkne, drugom ne svane*. Ta narodna mudrost vrlo precizno opisuje period riječkog uzleta. Naravno, kao i u mnogim sličnim pričama, sve je počelo s potpuno drugačijom namjerom.

Krećemo s možda najvažnijom pričom u čitavoj ovoj zbirci. Krećemo s pričom o torpedu i ljudima koji su ga izumili.

20° DOK JEDNOM NE SMRKNE, DRUGOM NE SVANE

Pomorski časnik austrougarske mornarice Giovanni Biagio Luppis (Ivan Blaž Vukić) nalazi se pred krajem svoje uspješne karijere. Vraća se u Rijeku, grad u kojem se rodio. Kao pomorski časnik već dugo razmišlja o načinu obrane koja bi učinkovito odbijala ratne brodove i osigurala obalu. Giovanni Luppis projektira uređaj koji svojim izgledom sličí barci. Uređaj nema posade, te se njime upravlja s obale putem dugačkih konopa. Na pramcu je montiran okidač koji se aktivira po dodiru s ciljanim plovilom, a navedeni okidač pali eksploziv smješten u trupu barke.

Ideja se pokazuje zanimljivom, ali izvedba pati od brojnih nedostataka. Upravljanje je neprecizno, barka je gotovo neupotrebljiva na uzburkanom moru. Godine 1860. Giovanni Luppis se povlači u mirovinu, ali uspijeva svoju zamisao predstaviti bečkom dvoru. Njegov projekt, nazvan *Salvacoste* ili *Spasitelj obale*, nedovoljno je pouzdan, nema pravog pogona i načina upravljanja pa ga bečka mornarička komisija odbija dok se nedostaci ne isprave.

Tu u priču ulaze dvije, kako se kasnije pokazalo, najutjecajnije i najvažnije osobe u povijesti Rijeke – budući gradonačelnik Giovanni de Ciotta, unuk Ljudevita Adamića, najvažnije figure ovih krajeva svog doba i engleski strojarski inženjer Robert Whitehead.

Robert Whitehead rođen je u Boltonu, svojevrsnom predgrađu Manchestera, gdje je studirao politehniku. Nakon studija radio je u Francuskoj od 1844. do 1846. gdje se i oženio. Nakon vjenčanja seli u Milano, a karijera mu poprima uzlaznu putanju preseljenjem u Trst gdje postaje ravnatelj brodogradilišta *Strudhoff* (kasnije *Stabilimento tecnico Triestino*). Vrlo uspješan kao upravitelj te jednako prodoran kao trgovac, Whitehead u kratkom roku uspijeva snažno povećati proizvodnju. Nakon što su mu ponuđeni bolji uvjeti, iz Trsta seli u Rijeku, a ostalo je, mogli bi reći, povijest. U Rijeci preuzima ljevaonicu željeza (*Fonderia Metalli*) i osniva *Stabilimento tecnico di Fiume* koje proizvodi motore i brodove za austrougarsku mornaricu.

Kako bi bolje oslikali situaciju u Rijeci tog vremena moramo naglasiti njenu važnost u tadašnjim okvirima. Grad je imao okvirno 20.000 ljudi, jednako kao i Zagreb. Da je bila u sastavu Hrvatske, Rijeka bi imala više od 50% svih proizvodnih pogona te države što znači da je Rijeka sama imala razvijeniju proizvodnju od čitavog ostatka tadašnje Hrvatske. U to doba u Rijeci djeluje 12 brodogradilišta, 5 ljevaonica željeza, kemijska tvornica, tvornica sapuna, oko 100 mlinova za žito, parni mlin, 4 tvornice tjestenine, najveća tvornica duhana u Monarhiji, jedna od vodećih tvornica papira u Monarhiji, 4 kožare, 2 tiskare, 3 užarije, a promet ljudi i roba koji je ostvarivala riječka luka bio je sve značajniji.

Giovanni de Ciotta 1864. godine upoznaje Giovannia Luppisa i Roberta Whiteheada. Luppis predstavlja Whiteheadu svoju ideju. Luppis nije bio tehnički potkovan i svoju je izvedbu doveo do svojih limita. Potreban mu je netko poput Whiteheada da otkloni nedostatke inicijalnih prototipova. Whitehead preuzima razvoj Luppisove ideje i izvedbu iste funkcionalno mijenja. Na Luppisovoj izvornoj zamisli *Salvacoste* Whitehead kreira *Minenschiff* (brod-minu).

20° DOK JEDNOM NE SMRKNE, DRUGOM NE SVANE

Whiteheadov torpedo do svog cilja putuje ispod površine mora što značajno popravljiva upravljivost jer uređaj više nije osjetljiv na valove, vjetar i uvjete na površini. Prednji dio torpeda bio je ispunjen pamučnim eksplozivom, a u stražnjem se dijelu nalazio dvocilindrični motor koji je pokretao propeler. Motor je pogonjen komprimiranim zrakom smještenim u tijelu torpeda. Torpedo se pod površinom usmjeravao pomoću *dubinske sprave*, uređaja koji je držan u tolikoj tajnosti da ga Whitehead inicijalno nije htio niti patentirati u strahu da će netko drugi kopirati njegov proizvod.

Gradi se i prva lansirna rampa za torpedo a već 1866. godine vrši se nova prezentacija pred komisijom ratne mornarice.

Izum je prihvaćen, a serijska proizvodnja započinje 1868. godine. Giovanni Luppis ne odobrava u potpunosti sve zamisli koje Whitehead iznosi, ali Whitehead, kao vlasnik kompletnog proizvodnog pogona, odlučuje isplatiti Luppisa kojem predaje više od 45% pozamašnog

iznosa kojeg je njihov projekt dobio od strane Austro-Ugarske. Zauzvrat Whitehead zadržava sva prava na razvoj i prodaju svih budućih proizvoda. Ovdje se završava dio priče vezan uz Giovannia Luppisa koji odlazi u Italiju. Umire u Milanu 11. siječnja 1875. godine. Ova isplata i nedostatak narudžbi odvodi *Stabilimento tecnico di Fiume* u stečaj ali Robert Whitehead vrši otkup tvrtke u stečaju i iste godine u kojoj umire Luppis osniva *Torpedo*.

20° DOK JEDNOM NE SMRKNE, DRUGOM NE SVANE

Brojna su rješenja i patenti koji slijede, od žiroskopa, sustava upravljanja, sustava propulzije, upaljača, okidača, a sve je usmjereno prema usavršavanju inicijalnog proizvoda.

Uskoro Rijeka postaje grad u kojem se brojne strane delegacije izmjenjuju kao na traci, a posao Torpeda nezaustavljivo napreduje. Svaka vlada želi svoje ratne brodove opremiti ovim novim čudom.

U narednih 15 godina Torpedo proizvodi 3.782 torpeda i svu prateću opremu – kompresore, lansirne cijevi i sve što je bilo potrebno za opremanje brodova moćnim novim oružjem.

Prodaja oružja uvijek je bio unosan posao, pa obitelj Whitehead i najvažniji suradnici gotovo preko noći postaju iznimno bogati. Procjena je da bi tadašnje bogatstvo Roberta Whiteheada odgovaralo onom kojim se danas mogu pohvaliti Bill Gates i slični ekonomski moćnici. Uz veliko bogatstvo ide i izniman društveni ugled, pa se obitelj Whitehead *umiješala* među visoko plemstvo. Alice Whitehead, Robertova kćer, udala se za grofa Georga Hoyosa, a njihova se kćer, Robertova unuka, grofica Marguerite von Hoyos udala za princa Herberta von Bismarka, sina kancelara odnosno predsjednika njemačke vlade Otta von Bismarka. Junak Prvog svjetskog rata Georg von Trapp oženio se Whiteheadovom unukom Agathom. Nakon Drugog svjetskog rata na Broadwayu nastaje mjuzikl a u Hollywoodu je snimljen oskarima nagrađen film *Moje pjesme, moji snovi* (The Sound of Music) koji priča upravo o glazbenoj obitelji von Trapp – Whiteheadovim praunucima.

Robert Whitehead i najbliži suradnici koji su bili bogato nagrađeni za svoj rad ostavili su u Rijeci neizbrisiv trag. Posjedovali su čitave dijelove grada što je posebno do izražaja došlo u samom centru. Whitehead gradi *Venecijansku kuću* (Casa Veneziana) u današnjoj ulici Dolac, te sudjeluje u izgradnji brojnih drugih objekata na istoj i bliskim lokacijama.

20° DOK JEDNOM NE SMRKNE, DRUGOM NE SVANE

U današnjoj ulici Milutina Barača (ex. Industrijska), nasuprot rampi za lansiranje torpeda gradi Vilu Whitehead. Sudjeluje u brojnim aktivnostima. Organizira prvu službenu nogometnu utakmicu u Hrvatskoj nedaleko svoje vile. Njegov bliski suradnik Annibale Ploech gradi palaču Ploech na današnjoj Žabici. Utjecaj obitelji Whitehead i Giovannia de Ciotte, koji u tom periodu postaje najuspješniji gradonačelnik Rijeke, seže i daleko šire.

Robert Whitehead za sebe i svoju obitelj gradi i jedinstven mauzolej na gradskom groblju na Kozali ali u njemu, čudnom igrom sudbine, nitko nikada nije pokopan (pogledaj 32. poglavlje).

Iako je torpedo, izum Luppisa i Whiteheada, neupitno odnio brojne živote, možemo reći da je Rijeci donio razvoj kakvom nismo mogli svjedočiti nikad prije, a niti nakon toga.

PITANJE: Znete li po čemu je torpedo dobio ime?

21. Zgrada Sirius

Prošećete li gradom lako ćete uočiti brojne natpise i crteže koje za sobom ostavljaju *umjetničke* duše u želji da njihov trag ostane vidljiv široj publici.

Što reći kad na zidu zgrade pored koje svakodnevno prolazite ugledate svastiku? Da stvar bude bolja, nije ta svastika na tom zidu od jučer. Dapače, sa zida na kojem je uklesana promatra prolaznike već 110 godina.

Priča se sad, naravno, malo komplicira obzirom da su nam svastike ostale u lošem sjećanju iz razdoblja malog nervoznog Austrijanca čudnog brka i njegovih poklonika. Objašnjenje je, u osnovi, vrlo jednostavno. Svastika je postojala značajno prije odluke nekog fašističkog vođe da od nje učini jedno od najprepoznatljivijih obilježja čitavog jednog mračnog perioda ljudskog roda.

Kako bi naša priča poprimila dodatnu dozu mistike, nije spomenuta svastika jedini simbol koji nas pozdravlja sa zida te iste zgrade. Tu su i gušteri, kit, krilata bića, divlje mačke, sova, razni cvjetni detalji. Iako su, kao i mnogi drugi detalji navedeni u ovim mojim zapisima, *skriveni na javnom mjestu*, lako je previdjeti

i četiri

stupa na pročelju zgrade koji jasno simboliziraju ulaz u Solomonov hram. Ukoliko se vratimo na simbol svastike, ona ovdje označava vječnost odnosno beskonačnost jer se svaka njena grana nastavlja i vodi do iduće, koja opet vodi dalje do sljedeće, te taj niz možete pratiti u nedogled.

21° SOVE, SVASTIKE, MASONI

Sigurno da tu postoje i druga tumačenja, a točno značenje svih ovih oznaka *pročitati* možda mogu samo članovi one organizacije koja je ovu zgradu i podigla.

Zgrada koju spominjemo u ovoj priči nalazi se na adresi Ivana Dežmana 3, odmah ispod Guvernerove palače. Sagrađena je 1911. godine i od tada nosi naziv *Zgrada Sirius*. Sagrađena je specifično za potrebe tadašnje riječke masonske lože Sirius i svi oni ukrasi na pročelju upućuju upravo na tu činjenicu.

Masoni, odnosno slobodni zidari kako se još nazivaju, imali su veliku ulogu u razvoju Rijeke. Neke od najutjecajnijih osoba ovog grada bili su članovi

masonske organizacije. Spomenimo samo poznatija imena – Andrija Ljudevit Adamić (trgovac i veleposjednik), Giovanni Rubinich (inženjer i arhitekt), Salvatore Belasich (advokat i iznimno bitna osoba u Rijeci, *siva eminencija* i osoba koja je iz sjene donosila veliki broj za Rijeku bitnih odluka, iako manje poznat široj javnosti), Paolo Scarpa (gradonačelnik Rijeke), Frano Supilo (utemeljitelj Novog lista), Milan Marjanović (urednik Novog lista), Ricardo Zanella (političar), Robert Whitehead (osnivač i vlasnik Torpeda) i brojni drugi.

Prva pojava slobodnog zidarstva u Rijeci datira još iz 1769. godine, a vezana je uz Rafineriju šećera i njenu povezanost s Nizozemskom. Osim u Šećerani, te u Siriusu, freske i obilježja ranijih masonskih organizacija danas se mogu naći u Državnom arhivu grada Rijeke. Svoje sastanke riječki masoni su u početku održavali na raznim lokacijama, da bi se 9. ožujka 1901. godine, pod utjecajem i upravljanjem ugarskog masonstva, oformila riječka masonska loža Sirius. Isprva su se sastanci lože održavali u kući industrijalca i veleposjednika Roberta Whiteheada na Dolcu (Casa Veneziana), da bi svoje djelovanje 1911. godine preselili u, za tu namjenu, novoizgrađenu zgradu Sirius.

21° SOVE, SVASTIKE, MASONI

Zgradu je projektirao i izgradio Giovanni Rubinich. I sam pripadnik masonske lože, po prijateljskim i masonskim vezama i običajima gradi i brojne druge objekte u našem gradu, uglavnom za ostale imućne članove lože, ali i za potrebe javnih službi. Više o Giovanniu Rubinichu možete doznati u Muzeju grada Rijeke ili čitanjem nekog od izdanja posvećenih Rubinichu i njegovim djelima.

Po ulasku u zgradu, u njenim hodnicima, vidljive su još neke masonske oznake. Zgrada je imala i stambenu namjenu, pa sami hodnici nisu pretjerano urešeni. Spuštanjem u podrumске prostore, na podu možete vidjeti krug u kojem je upisana zvijezda i slova koja čine riječ Sirius u još jednoj interesantnoj formi. Početno slovo imena Sirius ujedno je i posljednje, pa na taj način simbolički predstavlja tzv. *Ouroboros* (antički simbol vječnosti, prikazan zmijom koja grize vlastiti rep).

Dvije etaže ispod razine ceste ulazi se u prostor u kojem je Sirius održavao svoje sastanke. U ove se prostore ulazilo i izlazilo kroz glavni ulaz koji je danas zazidan. Iako se sama zgrada nalazi u strogom centru grada, te je s dvije strane omeđena cestom, zanimljivo je da se do samog prostora u kojem su se sastajali članovi Siriusa ne probijaju apsolutno nikakvi vanjski zvukovi.

21° SOVE, SVASTIKE, MASONI

Od samih početaka masoni su bili u sukobu s kršćanskom crkvom koja njihove rituale izjednačuje sa sotonizmom. Ni razni državni aparati i državne vlasti nisu uvijek blagonaklono gledale na postojanje masona, zbog vela tajni i misticizma kojima su oduvijek bili okruženi, pa je slobodno zidarstvo često bilo zabranjivano. Loža Sirius službeno je bila u funkciji do 1918. godine kada je raspuštena.

Danas u Hrvatskoj postoji više masonskih loža koje su registrirane kao društva ili udruge. Samo djelovanje loža i dalje je vrlo tajnovito, ali se o samom slobodnom zidarstvu zna daleko više nego nekad. Žene nisu nikad bile dobrodošle u redovima masona, a članstvo je bilo rezervirano samo za muškarce. Danas, međutim, postoji više struja slobodnog zidarstva, a u nekim ložama žene igraju važnu ulogu.

Sukladno tzv. *Škotskom obredu* članstvo se dijeli u tri osnovna nivoa – učenik, pomoćnik i majstor zidar, nakon čega se, po zaslugama, dodjeljuju počasni stupnjevi od 4. do 33. nivoa. Stupnjevi se razlikuju i po bojama, a najčešće su podjele na plave, crvene, crne i bijele nivoe.

U Rijeci je danas u funkciji više masonskih loža a pred nekoliko godina u *Novom listu* objavljen je članak sa slikama unutrašnjosti aktualne riječke masonske lože.

21° SOVE, SVASTIKE, MASONI

Kako me neki ne bi krivo shvatili, tajnovitost masona i dalje je na zavidnom nivou, te ono čini jednu od njihovih glavnih karakteristika zbog čega su, vjerujem, i dospjeli u sukob s crkvom, te u više navrata s državotvornim aparatom.

Svi izneseni podaci javno su dostupni te se o njima pričalo i pisalo u više navrata odnosno objavljivalo u raznim formama.

Na kraju ovog kratkog osvrtu na dio riječke povijesti, Zgrada Sirius svakako je jedno od rijetkih relativno dobro očuvanih sjedišta neke od loža. Uvjeren sam da bi bilo interesantno priču o toj lokaciji aktivnije uključiti u riječku turističku ponudu.

Lokacija zgrade Sirius: 45.328881 14.441656

FUN FACT:

Za one koji više sluha imaju za muziku nego za mistične teme – prvi disko klub u Hrvatskoj i jedan od prvih u Europi, klub Husar, djelovao je upravo u zgradi Sirius.

22. Vila nadvojvode Josipa

Zgrada Državnog arhiva Rijeka smještena je u možda jedinom uređenom parku u gradu. Ukoliko se zaželite mira i tišine te istovremenog uživanja u raznolikim biljnim vrstama, a ne želite odlutati iz centra grada, parkovi Vladimira Nazora i Nikole Hosta najbolji su izbor.

Kako bi objasnili njihov nastanak moramo ispričati priču koja povezuje ono što je inače teško povezati. Ništa čudno, reći ćete, ipak se radi o Rijeci. Ne vjerujem da je itko ikada prije u istu rečenicu stavio cara Franju Josipa, prvog čovjeka Monarhije, Andriju Ljudevita Adamića, Giovannia de Ciottu, baruna Vranyczanya, Mariju Dorotheu, Rome, žirafu, vuka, egzotičnu floru i zoološki vrt.

Mislite da lupetam bez veze? Uskoro ćete vidjeti da nisam sasvim sišao s uma.

Sve navedene osobe, sva flora i fauna vezane su upravo za neveliku površinu ovih naših parkova. Razmotajmo klupko zajedno.

Današnja zgrada Državnog arhiva po prvi puta se spominje 1701. godine. Riječki patricij i zemljoposjednik Mihovil Androch gradi vilu na svom velikom posjedu

koji seže od riječkog Kaštela (današnje zgrade suda i zatvora) i prostire se do podnožja Kozale. Inicijalno nazvana *Villa Androch* vremenom mijenja vlasnike, poglavito riječke patricije. Najprije prelazi u vlasništvo obitelji Orlando, pa zatim obitelji Pasquale. Godine 1803. kupuje je Andrija Ljudevit Adamić. Adamić svoje vlasništvo prodaje Johnu Leardu, engleskom konzulu u Rijeci, a za povratak vile u obitelj Adamić pobrinuo se Andrijin unuk Giovanni de Ciotta. Od Ciotte vilu kupuje barun Vranyczany, a prije nego je prešla u državno vlasništvo vila je imala još jednog vlasnika. Ne bilo koga, naravno.

Austrijski nadvojvoda Joseph Karl Ludwig, nositelj ordena Reda zlatnog runa, ordena Krune svetog Stjepana, Križa za vojničke zasluge, bio je carski i kraljevski general konjaništva, vrhovni zapovjednik domobranstva zemalja krune svetog Stjepana te trideset i sedme pješačke pukovnije. Najmlađi je sin austrijskog nadvojvode Josipa i vojvotkinje Marie Dorothee (pogledaj poglavlje 23), a ujedno i bratić cara Franje

Josipa. Nadvojvoda Josip Karl Ludwig otkupljuje vilu od baruna Simeona Vranyczanya te ju nadograđuje u njenu današnju formu.

Potomak Habsburške loze, nadvojvoda Josip, iskakao je iz kalupa bogatih i utjecajnih ljudi. Zapisi govore da je bio jednostavna i pristupačna osoba, često viđen na gradskoj tržnici u društvu običnog puka.

Kao što se svojim karakterom razlikovao od drugog plemstva, tako su i njegovi interesi bili specifični. Dvije su strasti okupirale njegovo vrijeme. Strastveno se zanimao za romsku kulturu te botaniku.

Kultura Roma, proučavanje njihovog jezika i etnografije potakla ga je da napiše jedinstveno djelo – *Romano csibakero sziklaribe* – odnosno gramatiku romskog jezika. Romi su nadvojvodu Josipa nazivali svojim kraljem, a on im je nastojao biti od pomoći kad god i koliko god je mogao.

Vrijeme koje nije provodio na službenim dužnostima rado je posvećivao svojoj drugoj zanimaciji. Kao vrsni botaničar i poznavatelj raznog bilja, na području oko svoje vile osniva perivoj. Zbog konfiguracije terena bili su nužni ozbiljni građevinski zahvati, pa nadvojvoda Josip daje izgraditi potporne zidove i čitav prostor dijeli u nekoliko etaža. Plodna zemlja donosi se iz lovranskih šuma i s područja Lopače. U perivoju sadi palme, agave, lovor-višnje, magnolije, kamelije, perunike, juke, bambuse i japanske kurike. Kako bi biljkama osigurao potrebnu količinu vode, koristi se činjenicom da ispod parka teče podzemna rječica Lešnjak. Na dubini od 17 metara daje izgraditi bunar iz kojeg se voda crpi i podiže u dvije vodospreme na najvišoj etaži parka.

Svoju je botaničku strast nadvojvoda Josip dijelio s Nikolom Hostom, dvorskim liječnikom cara Franje Josipa i prvim ravnateljem carskog vrta. U spomen na njegovu ulogu u izgradnji i razvoju nadvojvodinog perivoja donji dio parka danas nosi njegovo ime.

Gornji dio parka danas nazivamo parkom Vladimira Nazora. Ni on nije bez svojih specifičnosti. Prvi moderni regionalni muzej bio je Prirodoslovni muzej u Rijeci. Utemeljen je 1876. godine a za javnost otvoren 1946. godine. Na dan otvaranja muzeja otvoren je i mali akvarij, a na godišnjicu poslovanja, 1947. godine, otvoren je i mali zoološki vrt.

U riječkom zoološkom vrtu mogli su se vidjeti majmuni, vuk, lisice, medvjedi, kornjače, razni gmazovi, zmije, udavi, više vrsta ptica, papige i labudovi. Nažalost, zbog potpuno neadekvatnog prostora u centru grada i smrada koji se širio, loših uvjeta u kojima su životinje držane i slabih sigurnosnih mjera (dogodilo se i nekoliko nesreća, čak je i jedna djevojka ostala bez ruke), riječki ZOO je 1962. godine zauvijek zatvoren.

FUN FACT:

Priča o zoološkom vrtu nije jedina priča o egzotičnim životinjama vezanim uz Rijeku.

Najstariji zoološki vrt na svijetu je *Tiergarten Schonbrunn* u Beču. U njemu su se mogle vidjeti mnoge egzotične životinjske vrste. Andrija Ljudevit Adamić osobno je poklonio bečkom dvoru brazilskog majmunčića i posebnu vrstu lasice. Njegovim je posredništvom iz Afrike stigla i prva žirafa. Poklon egipatskog podkralja Mehmeda Alia caru Josipu stiže u Rijeku 28. lipnja 1828. godine. Kako u to doba još nema željeznice, a Jozefina je izgrađena tek nekoliko godina ranije, žirafa iz Rijeke kreće u šetnju Jozefinom do Karlovca. Kako bi joj kopita bila zaštićena od kamenja izradili su joj i posebne kožne cipele s vezicama. Organiziranim transportom iz Karlovca žirafa je napokon stigla u Beč 7. kolovoza. Po svom dolasku u Beč žirafa postaje prava senzacija a za njenu je sigurnost bilo zaduženo osam čuvara.

23. Piramida

Pri spomenu pojma *piramida* svima nam odmah padaju na pamet Egipt, Mezopotamija, Peru, onim upućenijima Grčka, Nigerija, Španjolska, Kina, Indija.

Obzirom da se, u gradnji, bez susjeda Bosanaca ne može gotovo ništa, ne mogu ne spomenuti i bosansku piramidu.

Kako se, u vrijeme pisanja ovog teksta, Covid-a još uvijek nismo riješili, a putovanja su još jako ograničena, što je potrebno učiniti kako bi znatiželjni riječki pustolov bacio oko na najbližu piramidu?

Odgovor na ovo pitanje ovisi u kojem dijelu Rijeke ili prigrada živite. Neki se moraju ukrcati na jedinicu, neki na dvojku, neki možda šesticu ili sedmicu ili neku drugu gradsku autobusnu liniju a odredište se nalazi na početku ulice Janka Polić Kamova. I mi Riječani piramidu za utрку imamo!

Dapače, siguran sam da niti jedna piramida u zemljama koje sam ranije spomenuo nije prošla ono što je prošla riječka. Naime, naša je pomicana. Ne puno, radi se o desecima metara, ali riječka se piramida više ne nalazi na svojoj izvornoj lokaciji i po tome je možda jedinstvena.

< izvorna pozicija riječke piramide >

23° TRI PRIJATELJICE, JEDNA MISS EUROPE

Još je jedna velika razlika između onih razvikanih piramida i ove naše. U ovoj riječkoj nije pokopan niti jedan faraon ili neka slična velika ličnost, u njoj nikad nisu bila skrivena velika blaga, nema nikakve veze s prinošenjem žrtvi božanstvima, a ni vanzemaljci joj nisu poznati. Naša mala skromna piramida postavljena je u čast dvjema nerazdvojnima prijateljicama. Karolini i Mariji Dorothei.

Priča o ovom prijateljstvu počinje 1719. godine kada car Karlo VI. osniva *Carsku povlaštenu orijentalnu kompaniju* sa sjedištem u Beču te ispostavama u Rijeci i Bakru. Za potrebe povezivanja unutrašnjosti i obale te lakšeg i bržeg kretanja robe i ljudi, 1726. godine započinje gradnja *Karoline*, prve makadamske ceste koja treba povezati Karlovac s Bakrom, te naknadno dograđenom lukom na Sušaku. Iako se već 1728. godine prometovalo navedenom prometnicom, gradnja je do konačnog dovršetka trajala gotovo čitavo desetljeće. Ulaganja u Karolinu bila su minimalna, korištene su dionice starih frankopanskih puteva. Pazilo se na troškove, pa je Karolina jako vijugala i pratila reljef na kojem se nalazi, uz brojne zavoje, uspone i nizbrdice. Već zbog te činjenice, čak i nakon dovršetka, Karolina nije bila pretjerano prikladna za promet velikih tereta i teških kola.

Preskočimo okvirno sto godina i dotaknimo se druge djevojke iz naše priče. Godine 1833. gradi se *Maria Dorothea*, cesta kojom se Rijeka povezuje s lazaretom u Martinšćici. Na mjestu na kojem se Maria Dorothea spaja s Karolinom postavljen je spomenik – riječka piramida. Ako se bolje zagledate i danas se mogu, barem u dijelovima, vidjeti izvorni zapisi koji su u to doba uklesani u spomenik.

23° TRI PRIJATELJICE, JEDNA MISS EUROPE

Najbolje očuvani natpis, onaj ispod Marie Dorothee, glasi:

VIA ROTARIA
AB AVSPICATISS NOMINE
SERENISS A.D.AVSTR.IOSEPH
REGNI. HVNG. PALATINI
CONIVGAES OPTVMAE
VIA MARIA DOROTHEA
COMPELLATA

Slobodni prijevod:

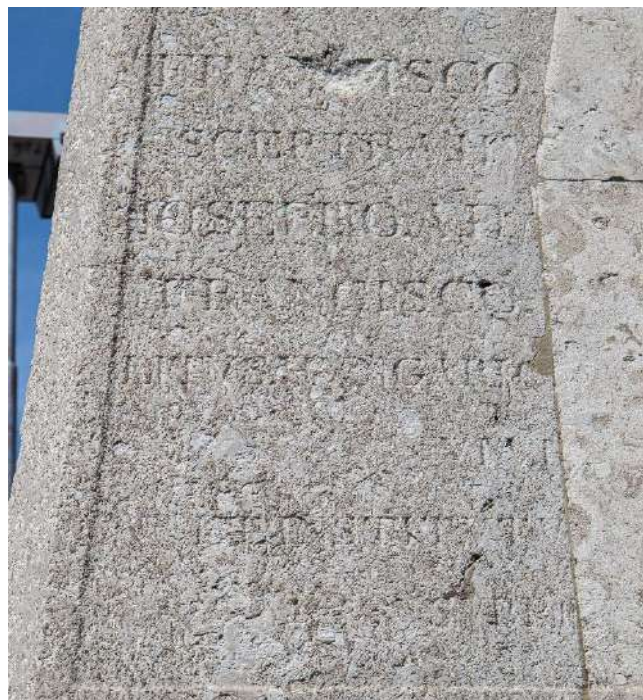
Kolna cesta nazvana Marija Dorothea po imenu najbolje supruge presvijetlog palatina Kraljevine Ugarske, nadvojvode austrijskog, Josipa.

Jako oštećeni natpis ispod oznake godine:

FRANCISCO I AUGUSTO
SCEPTRA HVNG. TENENTE
JOSEPHO A.D.A.PALATIN
FRANCESCO AB URMENY
LITTVS HVNGARIE GVBERNANTE
VIA HAEC
ET INSTITUTUM QUO DUCIT
SURREXERE

Prevedeno:

Franjo I. veličanstveni, koji drži žezlo Ugarske, nadvojvoda palatin Josip, Franjo od Urmenya guverner ugarskog primorja ovu cestu i zavod prema kojem ona vodi zajednički podigoše.

Oštećeni natpis ispod Caroline svojim je položajem gotovo uvijek u sjeni pa je s ove fotografije teško razaznati natpis:

AUGUSTO JUSSU CAROLI VI IMP. MAX.
AB HOC FLUMINE AD PORTUM REG. ET
UTRIUMQUE
TRANS ALPES ET CALAPIN PER LX PASS. MILL.
APERT

Značenje: Karolina po zapovijedi uzvišenog Karla VI velikog cara od ove Rijeke preko Alpa (brda) do Kupe 60.000 koraka*¹ dokučila.

23° TRI PRIJATELJICE, JEDNA MISS EUROPE

Karolinin komplicirani *reljefni* profil bio je razlog što se u našu priču uključuje i treća prijateljica. Radi se, pogađate, o Lujzijani. Kako bi se omogućilo ugodnije putovanje i prijevoz većih tereta, 1803. kreće gradnja *nemoguće* ceste. Bilo je mnogo onih koji nisu vjerovali da će se navedena cesta ikad izgraditi. Cesta se ukopavala, gradili su se nasipi, mostovi preko rijeka, vijadukti preko provalija. Uz cestu su postavljeni miljokazi, sunčani satovi i visinari kako bi putnici u svakom trenutku znali točno koliko su prošli i koliko još moraju putovati do svog odredišta. Kada je 1811. godine dovršena, proglašena je najljepšom cestom u čitavoj Europi. Prava riječka *Miss Europe*.

Današnji moderni cestovni pravci osiguravaju sigurnije i brže prometovanje, ali ukoliko vam se ne žuri previše, Lujzijanska cesta i dalje nudi prekrasne pejzaže Gorskog kotara.

Iako nije bila pretjerano označavana, na slici desno može se vidjeti jedan od rijetkih preostalih Karolininih miljokaza – oznaka druge milje.

PITANJE:

Znate li gdje se nalazi miljokaz sa slike ?

*1 – pogledaj poglavlje 36 – Odgovori

24. Delta

Rječina je oduvijek bila izvor života. Od toga da je Zvir i danas glavni izvor pitke vode do činjenice da je tok Rječine prolazio uz same gradske zidine.

Naravno, kao što svi mi imamo svojih boljih i lošijih dana i naša je Rječina imala svojih blagih, ali i sasvim ozbiljnih ispada. Dugotrajne kiše su i ranije uzrokovale probleme, pa se i Rječina znala izliti iz svog korita i ugroziti okolicu.

U onom ranijem *Lovu na skriveno blago* po Vodovodnoj, Harteri i Ružičevoj (poglavlje 19.), dotaknuo sam se i oznake iz 1898. godine koja svjedoči da je Rječina znala poplaviti grad, a za našu je priču posebno značajna poplava koja se dogodila 1852. godine kada su u potpunosti uništena sva Harterina skladišta i materijali u njima, te tijekom koje je čitav današnji centar Rijeke plivao ispod 30 cm vode.

Kako bi se doskočilo poplavama, tok Rječine je skrenut istočnije. Novo korito kopano je od 1852. do 1855. godine te je njime Rječina dobila novo ušće na Brajdici. Staro je korito nazvano *Mrtvi kanal* a trokutasti prostor između starog i novog ušća nazvan je *Delta* zbog svog oblika kojim podsjeća na to grčko slovo.

24° PRIČA O ŽIVAHNOM KANALU

Mrtvi kanal je produbljen te je služio kao mjesto na kojem su privezivani manji jedrenjaci i brodice koje su u Rijeku uglavnom dovozile voće, povrće, ulje i ostale blagodati iz drugih gradova i s otoka.

Tome i dan danas svjedoče originalne bitve za privez brodova iz doba Austro-Ugarske koje su preživjele sve vlasti i ratove koji su harali našim gradom.

U doba kad je Rječina dobila novi tok, sigurno se nije ni slutilo koliko će se događaja odigrati na toj prirodnoj pozornici.

Naime, priča o Rječini i Mrtvom kanalu priča je o granici između Rijeke i Sušaka, pa granici Italije i Kraljevine SHS i brojne su se sretne i nesretne priče odigrale upravo na toj lokaciji.

1924. godine, pod fašističkom vladavinom Kraljevine Italije, uz Mrtvi kanal podignuti su zid i ograda, a promet ljudi i dobara strogo se nadzire. Oznake postavljene za vrijeme građenja zida i dan danas se mogu vidjeti uz rub Mrtvog kanala.

24° PRIČA O ŽIVAHNOM KANALU

Kapelica Sv. Ivana Nepomuka pored Hotela Kontinental bila je svojevrsno mjesto na kojem su se obitelji i prijatelji mogli vidjeti i razmijeniti poneku riječ – jedni sa strane Italije drugi sa strane Sušaka.

Sam zid i ograda koja je dijelila jedne od drugih srušena je krajem Drugog svjetskog rata, preuzimanjem Rijeke od strane Jugoslavije. Zadnji tragovi navedenog zida i ograde vjerojatno će uskoro, nažalost, također biti uklonjeni kako bi se omogućio razvoj novog Porto Baroša. Kažem *nažalost*

jer smatram da je to ipak simbol nekog ranijeg vremena, pa makar je značenje istog bilo potpuno negativno.

Tijekom burne povijesti brojni su mostovi izgrađeni kako na Rječini tako i na Mrtvom kanalu. Isti ti mostovi više su puta rušeni, što zbog prirodnih nepogoda a što zbog ratnih planova. Zanimljiva je i činjenica da su svi mostovi koji su povezivali riječku i sušačku stranu rušeni ne jednom nego dva puta. Prvi put za vrijeme Krvavog Božića od 24. do 29.12.1920. te drugi pred kraj Drugog svjetskog rata.

24° PRIČA O ŽIVAHNOM KANALU

Za svoj sadašnji izgled i namjenu Mrtvi kanal može zahvaliti brodu Branko koji se zabio u pokretni most na spoju kanala sa Porto Barošem.

U tom je naletu most oštećen pa se više ne može okretati. Na taj način onemogućeno je uplovljavanje većih plovila, pa kanalom danas vladaju male barke i lokalni galebovi, uz poneku zalutalu patku.

Iako mu je ime *Mrtvi kanal*, navedeni je zasigurno doživio puno toga u svojem relativno kratkom vijeku, te sa sigurnošću možemo tvrditi da je na njegovim obalama uvijek bilo prilično živahno.

Koordinate Mrtvog kanala: 45.326858 14.447793

25. Teatro Fenice

Rijeka, veliko lučko središte, grad u kojem se susreću brojne kulture: talijanska, mađarska, austrijska, francuska, engleska. Grad kroz koji su prošli nebrojeni putnici i namjernici. Sjecište kultura i kulturnih izričaja.

Kako se najbolje zabaviti u takvoj sredini ?

Uvijek popularna opcija bila je otići u kazalište. U odgovor na tadašnje kulturne potrebe građana Rijeke, 1914. godine izgrađeno je kazalište *Teatro Fenice*.

Znate li da to nije bilo prvo kazalište tog imena u ovom gradu?

Vratimo se nekoliko godina unatrag.

U drugoj je polovici 19. stoljeća u Rijeci djelovalo Adamićevo kazalište na mjestu današnjeg Palazzo Modella. Nakon gotovo osamdeset godina rada, zaključeno je da kazalište više ne odgovara sigurnosnim uvjetima, te je predviđeno rušenje. Umjesto Adamićevog gradi se Teatro Comunale (današnje kazalište Ivana pl. Zajca) u kojem se mogu pogledati uglavnom ozbiljne predstave izvođene gotovo isključivo na talijanskom jeziku.

Na mjestu današnjeg Teatra Fenice, gđa. Caterina Riccotti

odlučuje napraviti malo drveno kazalište donekle neformalnije prirode. Na prijelazu između 1881. i 1882. godine podiže jednostavnu drvenu konstrukciju pod otvorenim nebom, okruženu brojnim drvećem. Maleno kazalište uspješno radi nekoliko godina, uglavnom u ljetnim mjesecima, jer kiše i niske temperature onemogućavaju rad na otvorenom.

25° HOĆE LI FENIKS IKAD VIŠE USKRSNUTI

Kako bi uklonili i taj nedostatak, već 1888. godine gradi se zidana pozornica, platnena nadstrešnica te prostorije za glumce i osoblje. Iako je, u početku, djelovalo pod nazivom *Teatro Riccotti*, kazalište nakon tog preuređenja dobiva novo, privlačnije ime *Teatro Fenice*.

Već tada, kazalište nudi mjesto za 230 gledatelja na tapeciranim stolicama partera i dodatnih 250 na ostalim pozicijama.

Za razliku od Teatra Comunale, Teatro Fenice ugošćuje razne izvođače, od ozbiljnih dramskih i opernih djela do cirkuskih nastupa dresiranih konja, mađioničara i sličnih.

Nakon Caterinine smrti, njeni sinovi donose odluku o uklanjanju tadašnjeg Teatra i izgradnji novog kulturnog centra koji će uključivati kazalište, variete, casino, koncertnu dvoranu, te društvene i stambene prostore. Tako je na mjestu starog Teatra Fenice, dostojno svojem imenu, uskrsnula nova zgrada Teatra Fenice. Prva predstava održana je 2.5.1914. godine u zgradi koja je sačuvana do danas.

Po tadašnjim mjerilima ta impozantna građevina bila je jedna od najsuvremenijih kazališnih zgrada u Srednjoj Europi. Naravno, bilo je to i najveće kazalište i kinoprojekcijska dvorana u Hrvatskoj, a uz tadašnju dvoranu za variete, *Bijelu dvoranu* (Sala Bianca), kazalište je moglo smjestiti gotovo 2.650 posjetitelja. U to vrijeme svi ostali gradovi Hrvatske, u svim svojim kazališnim prostorima i varieteima zajedno, nisu mogli ugostiti toliki broj ljudi.

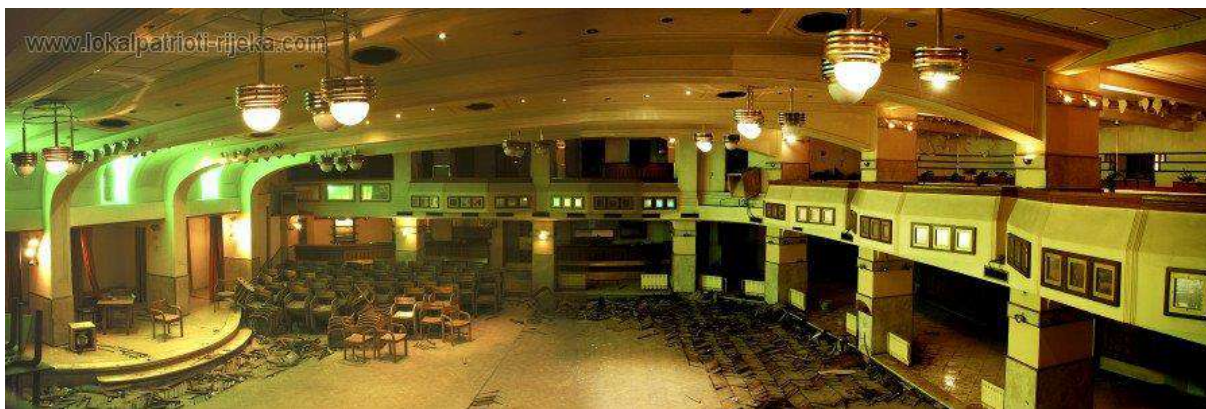

25° HOĆE LI FENIKS IKAD VIŠE USKRSNUTI

Ali, što kad kazalište ne nudi baš onaj tip zabave za kojim čezne poneki muškarac u najvećem lučkom središtu na ovoj obali Jadrana?

Spomenimo samo da je, u kolovozu 1906. godine, preko 2.000 posjetitelja pohrlilo na održavanje *crne večeri*, odnosno programu namijenjenom isključivo muškom gledateljstvu. Recimo i to da su očekivanja publike bila donekle viša od tadašnjih relativno čednih običaja, pa je publika predstavu popratila negodujući uz gnjevne povike.

No, da zidovi mogu pričati, Sala Bianca svakako bi mogla ispričati puno više od *crne večeri*. Ta je dvorana, svojedobno zvana *Plavi Jadran*, kasnije *Bar Evropa*, pa *Opera*, bila središte i nekih, ne toliko čednih aktivnosti.

Iako su slične aktivnosti organizirane na još nekim lokacijama od kojih je najistaknutija bila *Barba Rude*, brod restoran usidren u riječkoj luci, priča se da Plavi Jadran nije imao ozbiljnu konkurenciju.

Danas u privatnom vlasništvu, Teatro Fenice stoji kao spomen nekim bivšim vremenima i običajima. Hoće li ikada taj feniks ponovno uskrsnuti nitko ne zna.

< Sliku Sale biance prenosim sa www.lokalpatrioti-rijeka.com >

FUN FACT:

Sljedeći podatak datira iz 2010. godine i osobno ne znam je li se od tada štogod promijenilo, ali je svakako vrijedan spomena. U Teatru Fenice čuva se najstarija riječka žarulja s ugljenom niti koja je i danas funkcionalna. Ukoliko je točan podatak da se radi o jednoj od 800 žarulja koje su 3.10.1885. prvi put zasvijetlile u Teatru Comunale na premijeri *Aide*, onda se radi o najstarijoj Edisonovoj žarulji na svijetu, starijoj i od one upisane u Guinnessovoj knjigu rekorda koja u Livermore-u (California, USA) svijetli od 1901. godine.

Na zgradi Teatra Fenice nalaze se dva velika natpisa s imenom *Teatro Fenice*.

PITANJE: Znete li gdje se ti natpisi nalaze?

26. Sedma umjetnost

U prethodnom smo se poglavlju dotakli Teatra Fenice i, djelomično, započeli priču o kinematografima u našem gradu. Iako je Teatro Fenice bio najveći kinematograf tog vremena u Rijeci i okolici, nikako nije bio prvi.

Priča o filmu i komercijalnim kino produkcijama započinje 28.12.1895. godine u pariškom *Grand Cafe-u*. Tog je dana u salonu *Indien*, sobi u podrumu Grand Cafea, održana prva projekcija 10 kratkih filmova (doslovno kratkih – najkraći je trajao 38 sekundi, a najduži 49 sekundi) braće Lumière. Samo nekoliko mjeseci nakon toga prvi putujući kinematograf odradio je svoju premijeru i u ovim krajevima. Naravno, ta je premijera održana u Rijeci, u kući Zmajić na Rivi.

U Rijeci je sa radom započela i prva stalna kinodvorana u Hrvatskoj. Zvala se *Salone Edison* a nalazila se u ranije spomenutoj zgradi Adamić.

To nije kraj poveznicama filma i našeg grada. Prvi film u našim krajevima snimljen je, pogađate, u Rijeci. Nastao je 1909. godine po istinitom događaju. U ljeto te iste godine dvojica ruskih razbojnika izvršila su pljačku tadašnje Narodne banke na današnjem Trgu 111. brigade. Oružana pljačka stajala je života tadašnjeg direktora banke, a razbojnici su se dokopali iznosa od 50.000 kruna.

No, negativci ove priče ubrzo su se uvjerali da se zločin ne isplati – jedan je uhvaćen prije nego što je uspio izaći iz banke, dok je drugi pobjegao s plijenom, ali je nakon samo nekoliko dana uhićen u Švicarskoj i vraćen u Rijeku. Ubojica je doživotno zatvoren, dok je njegov sudrug u zločinu osuđen na petnaest godina zatvora. Prikazivanje filma o navedenom događaju otpočelo je već krajem iste godine.

Originalni film u trajanju od 15 minuta snimljen je, naravno, u crno-bijeloj tehnici te bez zvuka. Izvorne su role vremenom izgubljene, ali je na stotu obljetnicu snimljen *remake*. Kao i original, snimljen je u crno-bijeloj tehnici i bez zvuka, a na svojoj premijeri u Art kinu Croatia prikazan je uz prigodnu klavirsku glazbu.

FUN FACT:

Kao svojevrsnu riječku filmsku zanimljivost možemo spomenuti i teoriju da je slavni filmski Tarzan bio naš sugrađan. Istina, na kratko i u svojim najmlađim danima, ali ...

János (Johann) Peter Weismuller rođen je 1904. godine u Freidorfu, dijelu grada Temišvara. To je područje tada pripadalo Austro-Ugarskoj, a danas Rumunjskoj. Johannov otac Peter, mornarički časnik, navodno je, prije iseljavanja u Ameriku, dio svoje mornaričke službe odradio upravo u Rijeci.

Slavni „Johnny“ Weismuller višestruki je osvajač olimpijskih medalja – pet zlatnih medalja u plivanju te jedne bronce u vaterpolu, a svjetske je rekorde obarao čak šezdeset i sedam puta.

Moguće je da je svoja prva morska praćakanja mali Tarzan doživio upravo na nekoj od riječkih plaža, no to nećemo nikad sa sigurnošću znati.

Je li se slavni Tarzanov krik prvi puta čuo u Rijeci kada je maleni Johann Peter stao na ježa ili ga je opekla vlasulja, također će ostati u sferi nagađanja.

27. Usko, uže, najuže

Nisu sva riječka obilježja velika i istaknuta. Uz sve velike tvorničke pogone koji su u svoje doba bili zaista napredni, Rijeka ima i mala, ali ne manje zanimljiva obilježja. Primjer navedenoj izjavi možemo naći u samom srcu starog grada.

Čim zakoračimo ispod gradske ure i simbolično stupimo na područje stare Rijeke, zateknemo se na Koblerovom trgu. Pogled nam obično pobjegne prema *Starom kolodrobu* – fontani koja povezuje dva simbola našeg grada. Dva velika mlinska kamena potječu iz stare Hartere. Postavljeni su na današnju poziciju nakon što ih je modernije rješenje zamijenilo u njihovoj osnovnoj funkciji. Poznati riječki arhitekt Igor Emili osmislio im je novu ulogu i spojio s drugim simbolom Rijeke, nepresušnim izvorom vode, te tako osmislio našu fontanu.

Brojne terase i izlozi mame prolaznike ne bi li baš u njima pronašli osvježenje ili neki novi odjevni predmet. Put s Koblerovog trga najčešće vodi dalje prema Starim vratima i Municipiju, katedrali Sv. Vida, parkingu na Gomili ili kroz Užarsku ulicu prema Jelačićevom trgu. Rijetki su oni koje put s Koblerovog trga odvede u najmanju i najužu ulicu u gradu – Ulicu Šišmiš.

27° DOZVOLJENO SAMO ŠIŠMIŠIMA

Ta je mala, uska uličica jednostavno idealna upravo za šišmiše. Za njeno ime ipak nisu zaslužne samo te male leteće životinje. Ime je dobila po znatno većim dvonožnim *šišmišima* koji su se u njoj okupljali.

Godina 1868. je godina tzv. *Riječke krpice* kojom je Rijeka ponovno došla pod ugarsku upravu. O nivou autonomije Grada odlučivali su tadašnji gradski vijećnici okupljeni u dva politička tabora. Iako ugarsku upravu nitko nije osporavao, većinski se dio zastupnika zalagao za izravnu vezu s Mađarskom, dok je manjinski dio, okupljen oko dr. Luigia Perettia, zastupao stavove o većoj autonomiji grada.

Ova je druga politička opcija brojala znatno manje zastupnika koji su se, uglavnom u večernjim satima, običavali sastajati u malenoj i uskoj uličici. Predstavnicima brojnije Mađarske demokratske stranke posprdno su ih prozvali *šišmišima* pa je, s vremenom, i ulica dobila ime *La Calle Dei Pipistrelli* odnosno *Ulica Šišmiš* kako se danas zove.

U sjećanje na događaje od pred 150 godina, sa zida zgrade na ulazu u ulicu Šišmiš i danas nas promatra upravo jedan šišmiš. Iako mala i neugledna, Ulica Šišmiš i dalje stoji kao podsjetnik na neka davna vremena i nastojanja da naš grad održi svoju samostalnost.

Koordinate ulice Šišmiš: 45.326844 14.433436

28. Janko Polić Kamov

Koji je riječki spomenik najfotogeničniji?

Koji se spomenik najčešće pojavljuje na fotografijama koje posjetitelji odnose sa sobom?

Gotovo bez ikakve sumnje tvrdim da se radi o spomeniku Janku Poliću Kamovu na mostu - trgu ispred Hotela Kontinental.

Već je i priča o mostu koji je postao trg dovoljno posebna kako bi ju uvrstili u popis riječkih posebnosti. Više puta građen, te više puta i rušen, ovaj je most simbol konačne povezanosti Rijeke i Sušaka. Godine 1945. posljednji je put srušen od strane fašista. Povlačenjem fašista iz Rijeke, 1946. godine vrši se obnova mosta. Uklonjeni su zidovi na Rječini i most, koji je godinama bio linija razdvajanja dvaju svjetova, postaje njihova poveznica. Rijeka i Sušak prestaju biti dva entiteta te nastavljaju ujedinjeni. Obzirom na sva nastojanja koja je upravo Janko Polić iskazivao, kao vatreni pristaša Hrvatske, sasvim sigurno bi mu bilo drago naći se na mjestu koje simbolizira hrvatsku pripadnost grada u kojem je rođen.

Smireno, prekrštenih nogu, oslonjen na ogradu promatra nas od 2000. godine. Apsolutna suprotnost onome tko je i što je Janko Polić bio. Malo je toga u Jankovom životu bilo mirno i spokojno. Od gimnazijskih dana Janko vrlo jasno i glasno iskazuje svoje stavove što ga vodi u brojne problematične situacije.

28° PRINC CRNE PSOVKE

Iako odličan učenik, u četvrtom razredu biva izbačen iz Sušačke gimnazije zbog sukoba s profesorom. Iz Rijeke odlazi u konvikt u Senju u kojem ne provodi previše vremena jer ga, zbog protuvjerskih izjava i nediscipline, izbacuju i od tamo. Janko odlazi u Zagreb gdje se uključuje u protuvladine demonstracije, te se sukobljava s policijom nakon čega tri mjeseca provodi u zatvoru. Po završetku školovanja svoje usmjerenje traži u pisanju. U svom kratkom ali sjajnom umjetničkom opusu kreirao je samo četiri knjige ali ta su njegova djela bila daleko ispred vremena u kojem je pisao. Tekstovi koje je pisao obilježeni su potpuno nestandardnim izričajem punim opscenih motiva i psovki, zbog čega zarađuje nadimak *Princ crne psovke*. Samog sebe uspoređuje s prokletim i izopćenim Noinim sinom Kamom, pa odatle potiče i pseudonim Kamov kojim potpisuje svoja djela. Godine 1907. odlazi s bratom u Italiju, a tri godine nakon toga seli u Barcelonu. Druži se s najznačajnijim avangardnim umjetnicima (Jean Miró, Pablo Picasso), ali uskoro podliježe bolesti i u svojoj 24. godini umire u bolnici Santa Creu i Sant Pau.

Identična replika riječkog spomenika postavljena je u parku bolnice Santa Creu i Sant Pau iste godine kada je Janko Polić Kamov zauzeo svoje mjesto na mostu u Rijeci.

29. Zvezdarnica

Koliko ste puta ležali na livadi ili na plaži i promatrali zvijezde? Koliko nas je, možda dok smo bili klinci, maštalo o putovanju na neke udaljene planete? Koliko je ljubitelja znanstvene fantastike među vama koji čitate ove redove?

U konačnici, što znači 42? 😊

Usađen negdje duboko u nama crv je radoznalosti. Mašta je uvijek bila ona odskočna daska s koje se možemo lansirati visoko u nebeska prostranstva.

Kako bi si približio sve te misteriozne, nepoznate objekte koji su od pamtivijeka privlačili ljudsku pažnju, čovjek si je nastojao protumačiti njihovu prirodu. Na takve se pothvate nije uvijek gledalo blagonaklono i nije mali broj onih koji su svoje izjave i stavove platili glavom, ali okrenimo se svjetlijim točkama. Zvezdama, konkretno. Od davnina, glavni predmet proučavanja bila je naša najbliža zvijezda, ona koja nam osigurava uvjete potrebne za život. Vremenom, pogledi upereni u nebo nisu se više fokusirali samo na Sunce. Ljudski se rod zaželio istražiti i područje dalje od Sunca.

Prvi zapis koji opisuje *predmet za gledanje udaljenih stvari na način kao da su blizu* datira iz Nizozemske iz 1608. godine. Radilo se o skromnim počecima i okvirno trostrukom uvećanju slike. Otac prvog pravog teleskopa, s faktorom uvećanja 20, bio je Galileo di Vincenzo Bonaiuti de' Galilei, rođen u Pisi. Ne, to što je Galileo promatrao zvijezde pod određenim kutom nema nikakve veze s nagibom poznatog Kosog tornja u njegovom rodnom gradu 😊. Tamo je dokazao da je ubrzanje bilo kojeg padajućeg tijela ka površini zemlje konstantno i jednako za sva tijela, ali to, za ovu priču, nije bitno.

Razvojem tehnike, čovjek si je stvorio preduvjete da detaljno sagleda svijet oko našeg malog plavog zrnca pijeska.

Vratimo se u okvire našega grada i konstatirajmo da i mi u Rijeci imamo mogućnost zagledati se u zvijezde i to ne samo ležeći na nekoj od brojnih plaža. Dapače, Rijeka ima vlastiti astronomski centar i to ne bilo kakav! Specifičnosti ovog našeg ima više. Izgradnja riječkog Astronomskog centra najveći je projekt tehničke kulture u Hrvatskoj, jedini je astronomski centar do kojeg se može doći gradskim prijevozom u Europi, a najbliži slični centri nalaze se u Beču i Milanu.

Na brdu Sv. Križ iznad Vežice 1941. godine sagrađena je vojna utvrda. Godine 1974. u Rijeci je osnovano Akademsko astronomsko društvo. Najveći pomak prema istraživanju zvijezda dogodio se 2001. godine kada su u sjeverozapadnoj kuli vojne utvrde ugrađeni teleskop i pokretna astronomska kupola. Tako je osnovan prvi riječki astronomski opservatorij.

Već 2009. godine u istom je objektu izgrađen planetarij, kružna dvorana u kojoj se vrše projekcije zvjezdanog neba. Kupola ima promjer od osam metara, a klimatizirana dvorana planetarija nudi pedeset sjedećih mjesta.

Povodom desete obljetnice Međunarodnog dana planetarija i šezdesete obljetnice prvog ljudskog leta u svemir, 6. ožujka 2020. godine u parku Astronomskog centra u Rijeci postavljena je bista Jurija Aleksejeviča Gagarina, prvog čovjeka koji je poletio u svemir.

FUN FACTS:

12. travnja 1961. s kozmodroma Bajkonur u današnjem Kazahstanu, u to doba dijelu Sovjetskog saveza, lansiran je Vostok 1. Let je trajao 106 minuta (često se može naići na krivi podatak od 108 minuta) i za to je vrijeme letjelica jednom obišla Zemlju. Prilikom povratka u Zemljinu atmosferu servisno-pogonski dio letjelice nije odbačen kako je bilo planirano. Navedeno je uzrokovalo iznimno velika aerodinamična opterećenja i temperature značajno više od planiranih. Na sreću, prvi dio koji je popustio uslijed vibracija i visoke

temperature bile su upravo spojnice kojima je kapsula u kojoj je bio Jurij Gagarin bila povezana sa servisno-pogonskim sklopom. Nakon pucanja spojnica let kapsule se nastavio.

Jurij Gagarin nije na Zemlju sletio u kapsuli. Na visini od 7 km letjelice iz serije Vostok bile su programirane za katapultiranje svog putnika. Gagarin se na Zemlju spustio svojim padobranom, a Vostok 1 svojim. Obzirom na brojna pogrešna očitavanja, senzore koji su slali krive informacije, vibracije i poremećenu dinamiku leta, Gagarin je prizemljio puno dalje od planirane lokacije. Lokalni su seljaci, kada su ga vidjeli kako se spušta, mislili da vide *Boga koji silazi s nebesa*.

Jurij Gagarin postao je prvim čovjekom u svemiru igrom slučaja. Predviđeno je bilo, naime, da prvi sovjetski astronaut bude German Titov, ali je do zamjene došlo tek nekih desetak sati prije leta.

„Tko ?“ – upitat ćete se.

German Titov bio je drugi čovjek u svemiru, a njegov je let trajao 23 sata i 18 minuta. Za to je vrijeme Titov sedamnaest puta obletio Zemlju. Na žalost, povijest pamti prve, pa su vjerujem rijetki od nas čuli za Germana Titova.

P.S. Na pitanje „Što znači 42“ odgovor potražite u kultnoj knjizi Douglasa Adamsa *Vodič kroz galaksiju za autostopere*. U njoj je „42“ odgovor na pitanje: „Koji je smisao Života, Svemira i Svega?“.

PITANJE:

Za sve prisutne UberGeekove i one koji se tako osjećaju još jedno pitanje. Svi pamtimo legendarnu Star Trek rečenicu „*Beam me up, Scotty!*“. Znete li koliko je puta navedena rečenica izrečena u svim epizodama Star Trek serijala ?

30. Riječke sinagoge

Kada se spominje Rijeka, često se spominju i pojmovi tolerantnost i multikulturalnost. Vjerojatno je to posljedica činjenice da su se upravo u Rijeci uvijek sjekli putevi ljudi različitih nacionalnosti i vjera.

Prvi tragovi koji govore o Židovima u Rijeci datiraju još iz sredine 15. stoljeća. Njihovo prvo veće doseljavanje na ove prostore zabilježeno je nakon proglašenja Rijeke slobodnom austrijskom carskom lukom. Navedenim proglasom raste uloga Rijeke u trgovačkom poslovanju, pa sve više židovskih obitelji pristiže u ove okvire. Židovska zajednica dobiva na brojnosti u drugoj polovici 18. stoljeća kada se u Rijeku doseljava nekoliko židovskih obitelji iz Splita. U to je doba Split pod vlašću Mletačke Republike koja na Židove ne gleda blagonaklono. Godine 1781. službeno se formira Židovska općina u Rijeci. Zajednica vremenom raste i širi se pa 1901. godine dostiže broj od 2.500 ljudi.

Kako bi se zadovoljile vjerske potrebe zajednice, posebni odbor Židovske vjerske zajednice u Rijeci donosi odluku o dobrovoljnom doprinosu za otkup zemljišta i gradnju židovskog hrama. Prikupljanje potrebnih sredstava trajalo je

deset godina nakon kojih je otkupljeno

zemljište na križanju današnje ulice Pomerio i Ciottine ulice. Građevinska dozvola izdana je 1902. godine a 18. rujna 1903. godine podignut je hram. Kako je Židovska vjerska zajednica u Rijeci slovila za najsiromašniju u Austro-Ugarskoj, uređenje unutrašnjosti nastavilo se do 1907. godine.

Godine 1932. u Rijeci se gradi još jedna sinagoga. Nastaje nedaleko svoje veće i starije sestre, u današnjoj ulici Ivana Filipovića, po nalogu manje, ortodoksne židovske zajednice.

Položaj Židova u Rijeci, koja je u to doba pod talijanskom vlašću, naglo poprima kritične konture donošenjem *rasnih zakona* (Leggi Razziali) u studenom 1938. godine. Navedenim skupom propisa

židovskom se narodu ukidaju sva prava, oduzima im se vlasništvo, ograničava mogućnost putovanja te određuju pravila zatočenja.

25. siječnja 1944. godine nacisti miniraju veliku riječku sinagogu i uništavaju predivno obilježje jedne drugačije kulture.

U spomen na veliku sinagogu, 24. listopada 2019. umjetnik Damir Stojnić iscrtao je njezine konture koje su i danas vidljive na pločniku ispred zgrade na adresi Pomerio 31.

FUN FACT:

<slika preuzeta s <https://rijeka2020.eu>>

Paul Felix Nemenyi mađarski je Židov rođen u Rijeci 5. lipnja 1895. godine. Po čemu je g. Nemenyi bitan, osim što je rođen u Rijeci? Naš se *sugrađanin po rođenju* sa svojih tridesetak godina zaputio preko oceana te je, u sklopu *Manhattan projekta* sudjelovao u razvoju atomske bombe. Paul Felix Nemenyi zanimljiv je zbog još jednog detalja. Tokom svojeg boravka u Americi g. Nemenyi je bio u vezi s Reginom Fischer, a iz njihove se veze rodio Robert Fischer. Kako par nikada nije stupio u bračnu zajednicu, jer je Regina još uvijek bila udana za drugog, mali *Bobby* nikad nije preuzeo očevo prezime. Činjenica da nikad nije upoznao svog oca nije Roberta Fischera omela u onome u čemu je bio najbolji – šahu. Sa četrnaest godina postao je prvakom Sjedinjenih država, a već s petnaest nosi titulu velemajstora osvojenu u Portorožu.

Godine 1970., u periodu hladnog rata, Bobby Fischer postaje svjetski prvak u šahu na muku svih sovjetskih velemajstora tog doba.

Ako se mene pita, Rusi nisu imali šanse – Bobby je ipak po ocu bio Riječanin! ☺

31. Židovsko groblje

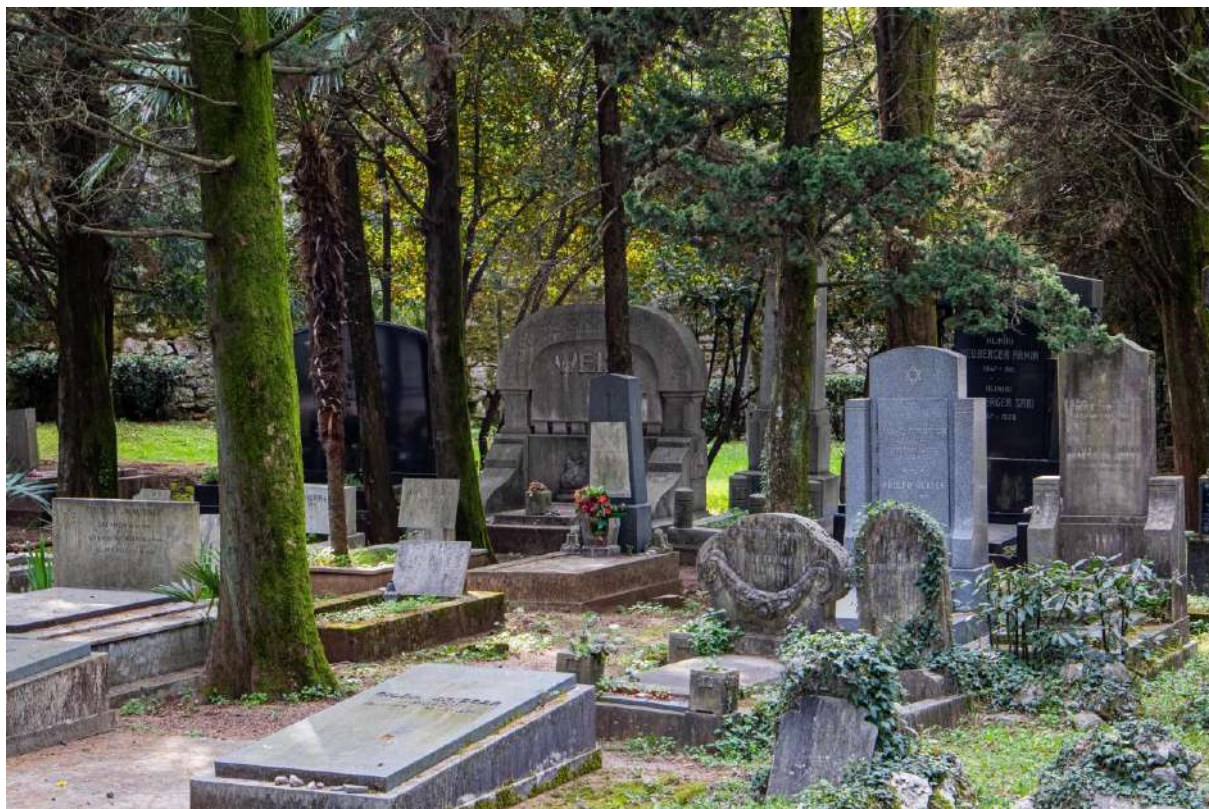

31° KAKO SAKRITI GROBLJE

Židovska je zajednica u Rijeci službeno osnovana 1781. godine. Za svoje vjerske obrede koristili su se svojim svetištem i malim grobljem negdje na području današnje Trinajstičeve ulice na Belvederu (iznad Guvernerove palače).

Rastom grada mijenjala se i namjena površina u njegovoj okolini. Neminovno, grad se širio u svim smjerovima pa su se zemljišta, do tada korištena u razne svrhe, pretvarala u urbane površine. Slična sudbina zadesila je i židovsku bogomolju i groblje, a 1840. godine židovskoj je zajednici dodijeljen dio gradskog groblja Kozala. Pravna pitanja rješavala su se punih trideset i pet godina pa se s aktivnim ukopima započelo 1875. godine.

Kao svojevrsno sjećanje, u južni zid židovskog groblja na Kozali zazidane su dvadeset i dvije nadgrobne ploče prenesene s prvog židovskog groblja. Niski kameni zid odvaja židovski dio groblja od drugih dijelova groblja, te naglašava sve kulturne različitosti židovskog naroda. Židovski se spomenici od ostalih na groblju razlikuju oblikom, a većina oznaka na grobovima ispisana je hebrejskim jezikom.

31° KAKO SAKRITI GROBLJE

Svima nam poznata povijest svjedoči o iznimno teškim uvjetima kroz koje je židovska zajednica prolazila u 20. stoljeću, a ti uvjeti ujedno su i uzrok što mnogi grobovi više nemaju poznate vlasnike niti nasljednike.

Zbog neadekvatnog održavanja tog dijela groblja, 28.1.1976. pokrenut je postupak eksproprijacije s namjerom da se dio groblja dodijeli na upravljanje komunalnom društvu *Parkovi i nasadi* dok je dio trebao biti ustupljen za javnu uporabu. Toj se odluci usprotivila zajednica građana na čijem je čelu bio

g. Teodoro Morgani iz Genove. On je, zajedno s još 117 osoba iz osam zemalja s tri kontinenta, a svi su nekada bili građani Rijeke, zatražio zaštitu groblja od pljačke. Dogovor između gradske uprave i zajednice građana je postignut, te je 1977. godine ostvaren ugovor o zakupu tog dijela groblja u trajanju od 30 godina.

Godine 1981. na ulazu u židovski dio groblja postavljen je spomenik za 275 žrtava holokausta od 1941. do 1945., a 1993. groblje je dobilo status zaštićenog spomen-područja.

31° KAKO SAKRITI GROBLJE

PITANJE PRVO:

Velika većina židovskih groblja uništena su tijekom fašističke okupacije.

Znate li kako je Židovsko groblje u Rijeci opstalo gotovo neoštećeno ?

PITANJE DRUGO:

Možda ste primijetiti da na židovskim grobovima nema cvijeća. Taj detalj nije uzrokovan činjenicom da se o grobovima nitko ne brine. Svježe cvijeće ne nosi se na židovske grobove. Razlozi za to vrlo su stari. Pojednostavljeno, nošenje cvijeća na grobove pokojnika od davnina nije bio dio židovske vjere. Sa židovske točke gledišta radilo se o poganskom običaju. Ako bolje pogledate, umjesto toga, na spomenicima i grobovima vidjet ćete kamenčiće.

Zašto je to kamenje tamo i što ono simbolizira ?

31° KAKO SAKRITI GROBLJE

PITANJE TREĆE:

Možda ste, šetajući gradom, primijetili pločice u podu na nekoliko riječkih lokacija.

Znate li gdje se nalaze odnosno što predstavljaju ?

32. Kozalsko groblje

Kako započeti priču o najstarijem komunalnom groblju u Hrvatskoj?

Uvjeren sam da bi se o ovom groblju i spomenicima kulture koje se na njemu nalaze mogla izdati ne samo jedna knjiga, nego više njih. Još kad bi se, u najboljoj maniri R.R.Tolkiena, raspisala rodoslovlja barem onih poznatijih Riječana koji su svoj spokoj našli na Kozali, tekstu i zanimljivostima ne bi bilo kraja.

U stara su vremena navike nalagale da se mrtve ukopava u blizini crkve ili na nekoj obližnjoj površini. Onim imućnijim posljednje se počivalište nerijetko nalazilo unutar same crkve, najčešće ispod poda i odgovarajuće oznake. U riječkom slučaju, uglavnom se radilo o prostorima u i oko Vele crkve, Crkve sv. Jeronima, te na improviziranim grobljima na Kalvariji i oko Zagrada.

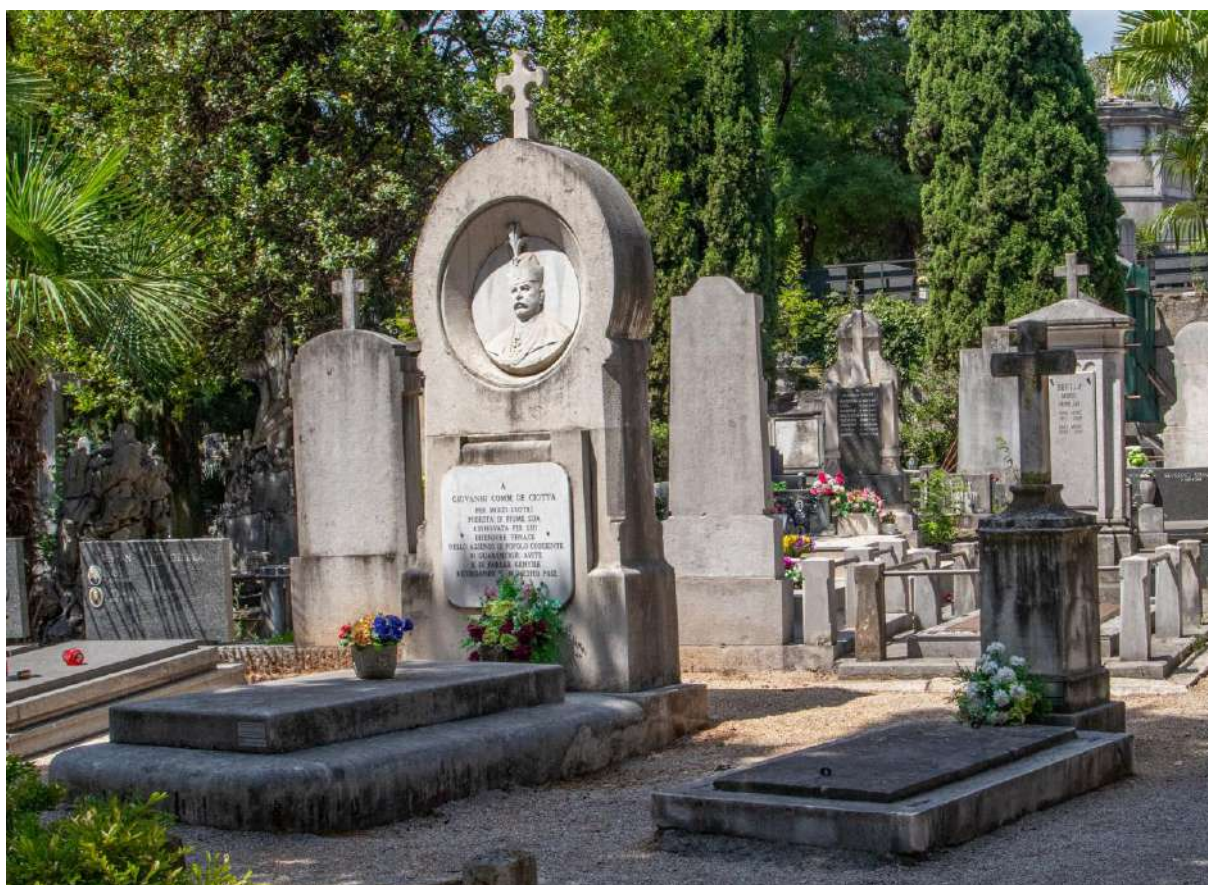
Jedna od znamenitosti kozalskog groblja leži u činjenici da je Rijeka bila među prvim gradovima koji su ukope preselili iz crkava na izdvojene terene. Godine 1840. civilna vlast nalaže da se ukop pokojnika preseli u ovalnu udolinu na Kozali. Groblje stječe svoj komunalni značaj 1872. godine, a Rijeka je po tome odmah iza Pariza, Londona, Beča i Budimpešte, jedinih gradova u Europi čija su groblja stekla taj status prije Rijeke.

Kozalsko groblje preuzima ulogu glavnog gradskog groblja. Ukoliko pogledamo u brojke, možemo doći do fascinantnog podatka koji kaže da je na kozalskom groblju pokopano više pokojnika nego što sam grad danas broji stanovnika. Čitav jedan grad leži u tišini.

Ovo je mjesto istinski odraz riječke multikulturalnosti i ogledalo svega što se od sredine 19. stoljeća na ovamo događalo u našem gradu. Kozalsko je groblje umjetničko platno na kojem su svoj trag ostavili Mađari, Austrijanci, Talijani, Židovi, Englezi, Francuzi, Hrvati i mnogi drugi. U svojoj cjelini kozalsko groblje krije židovsko groblje (pogledati 31. poglavlje), kosturnicu talijanskih vojnika (pogledati 7. poglavlje), partizansko groblje, pravoslavno polje. Riječani za sebe vole reći da su tolerantni prema svima. Ako je toj izjavi potrebna težina, kozalsko je groblje sigurno krunski dokaz te tvrdnje.

Spomenimo samo grobove najpoznatijih:

- obitelj Adamich (pogledati 14. poglavlje)
- Giovanni de Ciotta – unuk Ljudevita Adamića i jedna od najvažnijih osoba u razvoju Rijeke općenito, gradonačelnik Rijeke krajem 19. stoljeća i najuspješniji gradonačelnik Rijeke ikada

Grobnice Ciotta (lijevo) i Adamich (desno)

32° UMJETNIČKA GALERIJA POD NEBESKIM SVODOM

- Giovanni Rubinic – arhitekt koji je osmislio i izgradio brojne simbole našeg grada
- Giovanni Kobler
- Joseph Leard
- Obitelj Luppis (pogledati 20. poglavlje)
- Charles Julius Meynier i Henry Meynier – osnivači i upravitelji tvornice papira
- Luigi Ossoinack

- Annibale Ploech – suradnik Roberta Whiteheada, od zarađenog bogatstva daje izgraditi više zgrada u Rijeci od kojih je najpoznatija palača Ploech na Žabici (pogledati 20. poglavlje)

- Iginio Scarpa – riječki patricij

- barun Vranyczany

- obitelj Whitehead – ako bi trebalo izdvojiti najznačajniju figuru odnosno osobu koja je vjerojatno najzaslužnija za procvat Rijeke, gotovo sigurno bi to bio Robert Whitehead (pogledati 20. poglavlje)

Brojni su mauzoleji izgrađeni kao svojevrsno svjedočanstvo položaja i moći tadašnjih vlasnika. U tu su svrhu angažirani vrsni kipari i arhitekti koji su, nerijetko, upravo na taj način iskazivali svu raskoš svojih znanja i umjetničkih dometa.

Spomenimo, međutim, i činjenicu da nisu svi vlasnici mauzoleja i znamenitosti kozalskog groblja uistinu i pokopani na tim mjestima. Recimo tako da je Annibale Ploech pokopan u Firenzi, Giovanni Luppis u Milanu (mauzolej Luppis je u prilično neuglednom stanju).

U istom smjeru ide možda i najčudnija priča vezana uz kozalsko groblje – priča o mauzoleju obitelji Whitehead. Kako je, uz tadašnjeg gradonačelnika Giovannia de Ciottu najveće ime u Rijeci zasigurno ime Roberta Whiteheada, nitko se neće začuditi činjenici da je najveći mauzolej upravo onaj obitelji Whitehead. Smješten na najvišoj točki groblja,

visoko iznad svega ostalog, mauzolej Whitehead zauzima mjesto sa kojeg se simbolično moglo *upravljati* ne samo grobljem, već i samim gradom. Krajnji sjeveroistočni položaj osiguravao je u to doba odličan pregled groblja ali i Kvarnerskog zaljeva. Zamišljen i izveden kao troetažni objekt, u podnožju je trebao osigurati miran počinak Whiteheadovim nasljednicima dok je srednja etaža bila namijenjena Robertu Whiteheadu i supruzi Francis. Oznake Alfa i Omega s lijeve i desne strane mauzoleja slikovito govore sve o položaju samog mauzoleja, ali i njegovog vlasnika. No, kako ništa vezano uz Rijeku ne bi bilo jednostavno i nezanimljivo i u ovu se priču umiješao prst sudbine. Mauzolej je ostao prazan i nikad nitko od obitelji Whitehead u njemu nije pokopan. Na mjestima Roberta i Francis danas se nalaze njihove skulpture koje i same imaju svoju zanimljivu priču. Naime, iako je mramorni kip Roberta Whiteheada položen na odar grobnice, skulptura Francis Whitehead dugo nije nalazila svoje mjesto. Izrađen u Italiji i dopremljen iz Trsta, kip je ostavljen u jednoj od zgrada u ulici Dolac u vlasništvu obitelji. Na toj je lokaciji, praktički zaboravljen, čekao svoju

sudbinu. Pronađen je šezdesetih godina 20. stoljeća, nakon čega je proteklo još ponešto godina dok nije prenesen na kozalsko groblje. Sretni završetak, zaključit ćete. Ali, nije tako. Iz nepoznatog razloga kip Francis Whitehead postavljen je u mauzolej obitelji Sucich. Tek je 2006. godine prebačen na svoje konačno odredište, na odar pored kipa svojega supruga.

32° UMJETNIČKA GALERIJA POD NEBESKIM SVODOM

Uz mauzolej Whitehead vezana je i jedna moderna priča. Pred nekoliko godina mauzolej je zaželjela iznajmiti jedna dobro poznata osoba.

PITANJE:

Znate li o kojoj se osobi radi ?

Zbog svoje povijesne i umjetničke vrijednosti, kao i zbog spomeničkih vrednota groblje Kozala zaštićeno je kulturno dobro Republike Hrvatske.

Činjenica je da je za održavanje ovakvog skupa znamenitosti potrebno osigurati visoke novčane iznose, no grad bi svakako morao izdvajati mnogo više nego do sada, kako bi se spriječilo propadanje brojnih kulturnih i povijesnih znamenitosti.

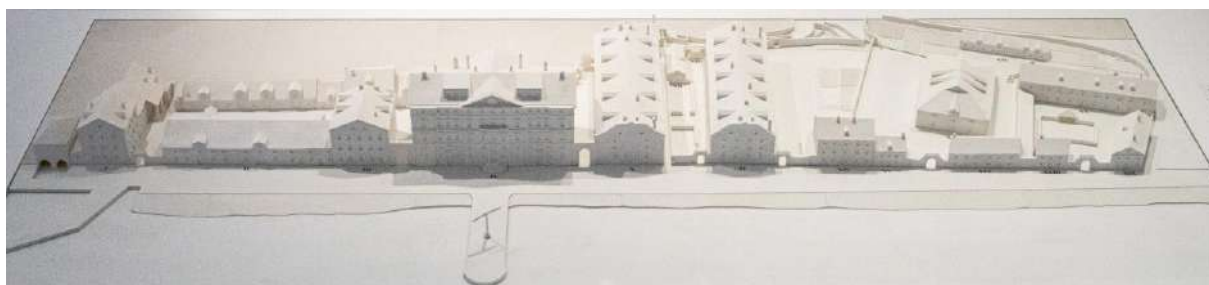
33. Šećer dolazi na kraju

Puno je simbolike u prvima. Prvi su jedini koji se pamte. Ima čitav jedan „bonus“ odlomak posvećen riječkim prvim i riječkim „naj“ detaljima (pogledaj poglavlje 35.). Ovo je posljednja priča ove zbirke, a šećer, poslovično, dolazi na kraju. Kako bi zaokružili sve priče, pokušat ću ovaj kraj povezati sa samim početkom. Možda djeluje komplicirano ali u stvari nije.

Kroz čitavu ovu zbirku priča o povijesti našeg grada uglavnom sam kružio kao mačak oko vruće kaše oko tog nekog perioda s kraja 18. te 19. stoljeća. Navedeni vremenski period predstavlja razdoblje u kojem je Rijeka izrasla i, u grubim crtama, postala neka forma metropole u malom. Period je to kakvog, bojim se, Rijeka više nikad neće doživjeti. U životu sam uvijek bio optimist, ali vjerujem da moja izjava nije pretjerana. Takvu ekspanziju i rast – tvornički, ekonomski, populacijski, kulturni, prometni – jednostavno nije lako ponoviti i dešava se jednom. Kroz protekla 32. poglavlja dotakli smo se ovakvih i onakvih pogona, rastuće industrije, trgovaca i veleposjednika, ispričali smo priče o raznim uspjesima i pothvatima. Jedne se stvari nismo dotakli. Nismo ispričali kako je sve započelo. A započelo je slatko.

Ako ste bilo što mogli zaključiti iz svih ispričanih priča, nadam se da ste se uvjerali da Rijeka jednostavno nije *jednostavna*. Uvijek morate očekivati neočekivano. Uvijek smo bili drugačiji, posebni. Uvijek je bila potrebna neka *Riječka krpica*. Neka Slobodna država Rijeka. Ne može se to naučiti. Ovdje je ljudima to u krvi, u kostima, u povijesti i, nadam se, u budućnosti. Isto kao fjaka u dalmatincu i alkoholni promil u zagorcu (ne zamjerite mi dragi ljudi, vjerujem da nisam puno promašio). Jedino ovdje šećer ne dolazi samo na kraju. Šećer je bio i na početku. Kao što je Bertolt Brecht napisao *Kavkaski krug kredom*, Rijeka i Riječani ispisali su *Riječki krug šećerom!*

Kako je, u stvari, sve počelo?

Ako na industriju i industrijske pogone gledamo u nekoj sadašnjoj, modernoj formi, prvi industrijski pogon u Rijeci bila je Zuccheriera odnosno Šećerana. Rafinerija šećera osnovana je polovicom 18. stoljeća. Zbog jednostavnije dostave sirovina te ukrcaja gotovih proizvoda objekti rafinerije grade se uz samu obalu. Danas tim *obalnim područjem* prolazi Krešimirova ulica, ali pedesetih godina osamnaestog stoljeća to je područje zapljuskivalo more. Brojni su jedrenjaci svoj slatki teret, u formi šećerne trske i sirovog šećera, iskrcavali točno na ulazu samog pogona šećerane.

Rafinerija šećera izgrađena je uz koncesiju kompanije Arnoldt & Co. pretežno nizozemskim kapitalom. Od samih početaka šećerana je svoje proizvode uspješno plasirala diljem svijeta. Riječkim šećerom trgovalo se u Beču i Grazu, izvezio se preko Portugala, brodovima se prevozio u Sjevernu i Južnu Ameriku. Brz razvoj i napredak uvjetovao je gradnju velike reprezentativne upravne zgrade. Izgradnja palače šećerane započela je 1782. i trajala do 1786. godine. Sama upravna zgrada nedavno je restaurirana čime joj je vraćen izvorni sjaj pa brojni oslikani zidovi ponovno fasciniraju svoje posjetitelje.

Obavezno prošećite obnovljenom upravnom zgradom šećerane, pogledajte velike muške glave sa stošcima šećera u kosi koje vas promatraju sa pročelja i iz novo uređene unutrašnjosti. Pogledajte kako je izgledao krajnji proizvod – stožac šećera, te kako se šećer rafinirao odnosno kako je od šećerne trske nastajao šećer.

Šećerana je poslovala do 1828. nakon čega u njene prostore useljava vojska pa Tvornica duhana, popularno zvana *Tabakera*. Grade se objekti T i H, a Tabakera postaje najveći pogon za preradu duhana u Monarhiji. Po završetku drugog svjetskog rata prostore preuzima Tvornica motora Rikard Benčić. Postepenim uređenjem tih objekata isti danas dobivaju novu funkciju muzejskog i kulturnog sadržaja.

Kako bi ovu našu priču dodatno zaslادili svakako se moramo prisjetiti i riječke Tvornice čokolade i kaka. Na lokaciji na kojoj je poslovala danas više nema tragova, a smještena je bila točno nasuprot današnjeg ZTC-a. Izgrađena 1896. godine bila je prvo industrijsko postrojenje za preradu kakaovca odnosno proizvodnju kaka i čokolade u hrvatskim okvirima. Tvornica je proizvodila čokoladne table, čokoladne bombone, tortice, čokoladne šnite i kakao u prahu. Proizvodi su prodavani pod dva naziva – Slon i Jadran. U današnjem prostoru Muzeja, u staroj upravnoj zgradi šećerane, između ostalog možete vidjeti brojne reklamne detalje kao i pakiranja u kojima su se kupcima isporučivali proizvodi tvornice čokolade.

33° RIJEČKI KRUG ŠEĆEROM

Osobno, zadovoljstvo mi je bilo vidjeti da je Slon ponovno našao svoje mjesto među riječkim ugostiteljskim objektima odnosno da jedan od objekata u samom centru grada (pored katedrale Sv. Vida) nosi ime stare riječke trgovačke marke.

Promjenama u vlasničkoj strukturi, mijenjali su se i nazivi odnosno robne marke, te je tvornica u razdoblju od 1919. do 1944. radila pod nazivom Tvornica čokolade Gerbaud. Iz tog razdoblja će vam možda biti poznat i naziv Gerbaud kocki, kolača kojeg se i danas može naći na policama slastičarni i trgovina.

34. Pogledi iz drugih perspektiva

Ovo poglavlje namijenio sam onim detaljima koji nemaju neku svoju priču u ovoj kolekciji. Detalji svima nama poznati, koji također Rijeku čine onime što ona danas jest – multikulturalni grad dragih ljudi, ponekad tvrdoglav i fokusiran na besmislene sitnice ali grad koji uvijek široko otvorenih ruku dočekuje svakog gosta, prolaznika, putnika i namjernika. Ukoliko joj pružite priliku siguran sam da će se Rijeka i Vama zavući pod kožu i nećete je se lako riješiti.

Riječki pasaż

Iz pjesme Parnog Valjka:

„Neki dan, u pasažu, na popodnevnoj kavi“

Pješački prolaz u Križanićevoj ulici.
Nenamjenska grafiti galerija.

Koordinate:

45.327319 14.449237

Nije sve tako sivo

Balkon u bojama na Piramidi koji, usprkos godinama, i dalje prkosi svakodnevnom sivilu.

Koordinate:

45.325135 14.450238

Sfinga s Pećina

Malo toga može se mjeriti s pogledom koji se ovoj sfingi pruža na Kvarner
Koordinate: 45.318574 14.465120

Stairway to Heaven

Jedno od brojnih strmih stepeništa koje vodi do *nagrade* tijekom toplih ljetnih dana – plaže na Pećinama.

Koordinate: 45.314587 14.470053

Uvijek u sjeni bogatog drvoreda

Ulica Janka Polić Kamova

Koordinate: 45.318081 14.467350

Đorđe Balašević:

„Poneki mornar možda ostane bez lađe, ali bez mora to je izuzetan peh“.

Mirno Ti more, panonski mornaru

Koordinate:

45.330797 14.438289

LJUBAV – možda samo *tatoo* na ovoj napuštenoj djevojci ali možda i simbol kojeg ne mogu sputati nikakve ograde i koji uvijek nađe put bez obzira na prepreke.
Koordinate: 45.329322 14.447095

Slatko kao med

Kako osigurati dobru posjećenost i u ovo čudno doba socijalne distance?

Ništa lakše, ako pitate vlasnike ovog ugostiteljskog objekta.

Osim toga, nitko od gostiju nikad se nije potužio niti na uslugu niti na kvalitetu posluženoga.

Koordinate:
45.326844 14.439124

I ptice gađaju, zar ne?

Običan dječak. Kao i svima u njegovim godinama i ovome je dječaku praćka jedna od igračkaka. Nije važno vrijeme, nije baš važno niti što se gađa. Bitno je vrijeme provoditi vani, a praćka je ultimativno oružje kojim se obračunava sa zamišljenim metama.

Ovaj dječak iz naše priče za svoju je metu odabrao pticu ...

... i to ne jednu, nego njih osam.

Nepoznati umjetnik dao si je truda na staklima stare Tvornice papira. Vandalizam? Vjerojatno. Zanimljiv efekt – sasvim sigurno.

Koordinate: 45.333515 14.451804

Is there a doctor in the Tardis?

Za ljubitelje znanstvene fantastike – i mi Riječani svoj Tardis imamo. Iako Dr. Who u ovim krajevima nije bio toliko popularan kao u Engleskoj, vjerujem da se na Tardis ne može naići baš iza svakog kuta.

Vrata koja vode u muzej računala Peek&Poke.

Koordinate: 45.328235 14.445329

Dvije glave posvađane

Dvoglavi orao – nije baš kao službeni, jer ove glave gledaju svaka na svoju stranu, ali ipak se smjestio u perivoju Muzeja grada Rijeke.

Koordinate:
45.329470 14.442352

Nema više vremena

„Nima vremena“ kaže autor ovoga grafita. Ja se nadam da još nismo pretrčali poslovičnih 5 do 12, ali tko sam ja da o tome sudim.

Iako izaziva različite reakcije, ovom se grafitu ne može poreći jedinstvenost.

Naši su junaci čuvari parkinga na Gomili, odmah ispod zgrade Županije.

Koordinate: 45.328153 14.443107

Nepoznati junak

Što se dogodilo s našim nepoznatim junakom koji svoje drvo nije htio pustiti?

Neko je vrijeme bio izložen ispred zgrade Akademije primijenjenih umjetnosti u sklopu Campusa na Trsatu.

Koordinate:

45.326430 14.465918

Riječka pećina

Rijeka ima i svoju pećinu / spilju i to sasvim ozbiljnu. Najdublja točka nalazi se na 23 metra dubine a spilja se proteže nekih 200 metara. U tijeku su radovi na uređenju koji bi trebali omogućiti posjete istoj.

Ulaz u spilju nalazi se samo par metara od višekatnice u podnožju Ludvetovog brega.

Koordinate ulaza u spilju:
45.346380 14.385975

Mići parkourići

Parkour se voli od malih nogu. Bolje ga je, doduše, uvježbati prizemno nego na 25 metara visine. Parkouru se ovdje uče neki novi klinci.

Koordinate:

45.329549 14.441149

Vodosprema Vidikovac

Jedna od četiri sušačke vodospreme. Nedavno su obnovljene te im je vraćen izvorni sjaj.

Ljetno sunce, topla voda.
Njima se ionako nikud ne žuri.

Koordinate vodospreme:

45.327028 14.454893

Misliš da je tebi teško?

Spomenik grobničkoj *mlekarici*

Svakog su dana, s prvom zorom ili prije nje, žene s Grobnika uprtile mlijeko na leđa te ga tako pješice nosile u grad. Kući su se vraćale noseći ono što su uspjele dobiti za novce od prodaje mlijeka.

A ti? Ti i dalje misliš da je tebi teško?

Koordinate spomenika mlekarici:

45.326615 14.444444

Usijane glave

O čemu li su razmišljali talijanski vojnici kad su gledali u riječkog orla? Ono što znamo je da im nije bio prihvatljiv. Njihov je imao jednu glavu pa su s riječkih skidali po jednu glavu gdje god su mogli. Osim onog na Gradskoj uri stradali su i mnogi drugi. Ovi na zgradama tržnice samo su primjer. Čak ni tamo nisu posao odradili do kraja obzirom da je iznad ulaza u drugu zgradu tržnice glava ostala na mjestu.

Koordinate zgrada riječke tržnice: 45.325138 14.443468

Ča ne?

Dajte da se razumijemo odnosno da ispravimo *nepravdu*.

„Šta da?“ nije stara riječka poštapalica.

Osobno nemam ništa protiv *Šta da?* ali to pitanje, po kojem smo danas poznati, novije je generacije.

Stari su domaći čakavci, u istu svrhu, postavljali potpuno drugačije pitanje. Glasilo je „Ča ne?“. Oni kojima je bilo do *ćakule* znali su dodati i „Ča ne da da?“.

Upravo je od tog *Ča ne da da?* potekao današnji *Šta da?* kojeg veselo vrtimo u svakojakim prilikama.

35. Prvo u Rijeci

Na slijedećih nekoliko stranica dotaknut ćemo se nekih detalja po kojima je Rijeka bila prva u ovim krajevima, odnosno onih koji su po nečemu bili „naj“. Najstariji, najviši, najljepši, najveći. Većine ovih detalja dotaknuli smo se kroz prethodne priče, ali ću ih svejedno još jednom navesti.

Čime započeti nešto ovako bitno? Nema boljeg od najvažnije sporedne stvari na svijetu – nogometa.

PRVA SLUŽBENA NOGOMETNA UTAKMICA U HRVATSKOJ

Pred kraj današnje ulice Milutina Barača, nedaleko od bivšeg pogona Torpedo (na području današnjeg Metisovog dvorišta), tadašnji vlasnik te, za Rijeku iznimno značajne tvornice, Robert Whitehead, organizirao je prvu službenu nogometnu utakmicu u Hrvatskoj. Odigrana je 1873. godine između

zaposlenika mađarskih državnih željeznica i riječkog tehničkog saveza povodom puštanja u promet željezničke pruge Rijeka – Karlovac. Krajnji rezultat susreta nije poznat ali se zna da golovi nisu imali prečku, igralo se samo sa stativama.

PRVA PROFESIONALNA VATROGASNA POSTROJBA U HRVATSKOJ

Ponovno ću se vratiti na Vodovodnu, Harteru i Ružićevu i moj savjet da se onuda prošetate. Ako je među vama bilo upornih, šetnicom ste mogli doći do ostataka starog mlina u Žaklju ispod Orehovice.

Stari je mlin služio za izradu brašna, a tragična ga je sudbina zadesila 11. ožujka 1862. godine kada je u mlinu izbio požar. Tadašnji je pogon mlina obuhvaćao 10 zgrada i bio je najveće industrijsko postrojenje u okolici Rijeke, a u požaru je devastirano njih 8. Bio je to jedan od najvećih požara u ovim krajevima, a brojne su

obitelji simbolično ostale bez „kruha“, ne zbog činjenice da se u mlinu proizvodilo brašno, nego zbog činjenice da su mnogi radnici ostali bez posla.

Taj je požar zaslužan za još jedan „riječki prvi“.

Naime, ponukani ovakvom nepogodom, riječki gradski oci donose odluku te se 26. siječnja 1863. godine formira gradski vatrogasni zbor sa 10 profesionalnih i 20 pomoćnih vatrogasaca. Bila je to prva profesionalna vatrogasna postrojba u Hrvatskoj. Biti vatrogasac i danas je odgovoran zadatak, ali ni tada se nisu šalili sa dužnostima. Vatrogasac je mogao biti muškarac između 18 i 36 godina visokih moralnih standarda. Biti vatrogascem bila je čast. Pijanstva, nedolična ponašanja, pa čak i psovanje nije se toleriralo te je svaki takav „ispad“ bio temelj kažnjavanja izbacivanjem iz postrojbe.

RIJEČKI BIBLIOBUS – PRVI U HRVATSKOJ

Kao klinac bio sam "knjiški moljac" i svoje sam vrijeme često provodio čitajući sve i svašta. Ovih sam dana naletio na izjavu glumice Emilie Clarke (Daenerys - Igra prijestolja, op.a.), a koja veli: "Otac mi je uvijek govorio: Ne vjeruj čovjeku čiji je TV veći od police s knjigama."

U potpunosti se slažem s ovom izjavom, pogotovo u današnja "on-line" vremena. Knjiga je uvijek bila i uvijek će ostati igralište mašte, a rijetka su filmska djela bila barem ravnopravna svojim knjiškim izvorima.

Sve nas ovo vodi k još jednom "riječkom prvom" odnosno činjenici da je Rijeka, prva u Hrvatskoj te u tadašnjoj državi, imala svoj bibliobus.

9.6.1969. iz centra Rijeke prema Dragi, Vitoševu, Škrljevu i Kukuljanovu krenuo je prvi primjerak pokretne knjižnice. Gradska biblioteka Rijeke otkupila ga je od talijanskog "Edita", a police bibliobusa mogle su primiti 2.500 knjiga te oko 200 slikovnica.

TORPEDO

Proizvod po kojem je Rijeka zauzela svoje mjesto na karti svijeta, osmišljen i proizveden u Rijeci.

HRVATSKA HIMNA

Antun Mihanović napisao je „Lijepu našu“ dok je boravio u Rijeci.

PRVI ELEKTRIČNI TRAMVAJ U HRVATSKOJ

Prvi električni tramvaj u Hrvatskoj pušten je u promet u Rijeci 1899. godine.

PRVI DISKO KLUB U HRVATSKOJ

U zgradi Sirius od 1957-1964. djelovao je klub „Husar“. Radi se o prvom disko klubu u Hrvatskoj i jednom od prvih u Europi.

PRVI BIOKEMIJSKI LABORATORIJ

U sklopu Klaonice u Vodovodnoj ulici osnovan je prvi biokemijski laboratorij u ovom dijelu Europe u kojem su se testirali uzorci mesa i mesnih prerađevina.

SPALIONICA SMEĆA

Spalionica smeća, koja je toplinskom energijom napajala Tvornicu papira i Klaonicu, jedan je od prvih pogona te vrste u Europi, a svakako prvi u našim krajevima. U njoj se, još u to doba, vršilo razvrstavanje otpada.

HARTEA – FOURDRINIEROV STROJ

1827. godine u sklopu Hartere pušten je u rad Fourdrinierov stroj za proizvodnju papira, najmoderniji stroj tog tipa u čitavoj austrijskoj carevini.

HARTEA – PARNI STROJ

1833. godine, također u Harteri, pušten je u rad prvi parni stroj na Balkanu.

NAJVIŠI LIFT I PRVI TE NAMJENE U HRVATSKOJ

U zvoniku crkve Sv. Romualda i Svih Svetih na Kozali u funkciju je postavljen najviši i prvi lift s funkcijom opsluživanja i servisiranja zvonika u Hrvatskoj i šire.

NAJVEĆI KAZALIŠNI PROSTOR U HRVATSKOJ

Kada je pušten u rad u svojoj današnjoj formi, Teatro Fenice je bio najveće kazalište u Hrvatskoj sa svojih 2.650 mjesta za publiku.

PRVI FILM SNIMLJEN U OVIM PROSTORIMA

Prvi igrani film snimljen na području Hrvatske je snimljen u Rijeci 1909. godine. Snimljen je po istinitom događaju pljačke Narodne banke u Rijeci.

PRVA FILMSKA PREDSTAVA

Prva predstava putujućeg kinematografa u hrvatskim granicama održana je 1896. godine u Rijeci.

PRVA STALNA KINODVORANA U HRVATSKOJ

Prva stalna kinodvorana u Hrvatskoj otvorena je 1906. godine. Zvala se „Salone Edison“, a bila je smještena u zgradi Adamić.

NAJVIŠI NEBODER U HRVATSKOJ

U doba kada je izgrađen, Hrvatski kulturni dom na Sušaku bio je najviši neboder na području Hrvatske.

NAJVIŠI NEBODERI STAMBENE NAMJENE U HRVATSKOJ

Po svojoj izgradnji, neboderi na Turniću bili su najviši neboderi stambene namjene u Hrvatskoj.

PRVO KOMUNALNO GROBLJE U HRVATSKOJ

Gradsko groblje Kozala prvo je komunalno groblje u Hrvatskoj i jedno od prvih u Europi.

NAJLJEPŠA CESTA EUROPE

Po puštanju u promet 1811. godine, Lujzijanska je cesta proglašena najljepšom cestom Europe.

TRSATSKA GRADINA

Laval Nugent izvršio je prvi restauratorski rad na nekoj srednjovjekovnoj građevini u Hrvatskoj kada je restaurirao Trsatsku Gradinu. U sklopu Gradine nalazio se i umjetnički muzej za kojeg se tvrdi da je bio prvi na tadašnjem hrvatskom tlu. Prvi muzej u današnjim okvirima Hrvatske bio je onaj u Splitu, ali Split u to doba nije bio dio Hrvatske pa se na različitim mjestima navode različiti podaci.

PRVA JAVNA ZGRADA OSVIJETLJENA ELEKTRIČNOM RASVJETOM

Današnje kazalište Ivana pl. Zajca prvi je javni objekt osvijetljen električnom rasvjetom.

PRVA FOTOGRAFIJA OBJEKTA KOJI PUTUJE BRZINOM VEĆOM OD ZVUKA

Prof. Peter Salcher i njegov kolega Sandor Riegler po prvi su put u povijesti, tijekom pokusa izvođenih u Rijeci, uspjeli snimiti let puščanog zrna i akustične pojave nastale tijekom tog leta. Na taj su način dokazali postojanje zvučnog zida.

NAJSTARIJI ANTIKVARIJAT U HRVATSKOJ

Najstariji antikvarijat u Hrvatskoj nalazi se u Ciottinoj ulici u Rijeci. Utemeljen je još 1962. godine u zgradi „malog riječkog nebodera“.

RIJEČKA ZVJEZDARNICA

Projektiranje i puštanje u rad riječke Zvezdarnice najveći je projekt tehničke kulture u Hrvatskoj. Također, radi se o jedinom objektu takve prirode u Europi do kojeg se možete dovesti gradskim linijama javnog prijevoza.

PRVI „KAMEN SPOTICANJA“ U HRVATSKOJ

Kao spomen na sve žrtve fašističkog bezumlja, prvi „Kamen spoticanja“ u Hrvatskoj postavljen je na riječkom korzu odnosno u ulici Ante Starčevića.

PRVI POGON ZA OBRADU KAKAA I ČOKOLADE U HRVATSKOJ

U sklopu riječke Tvornice čokolade u rad je pušten prvi pogon za obradu kakaa i čokolade u Hrvatskoj.

Bez ikakve sumnje, popis ovih detalja vezanih uz Rijeku je sigurno značajno duži. Na web stranici riječkih lokalpatriota www.lokalpatrioti-rijeka.com u trenutku pisanja ovog teksta navodi se 95 riječkih prvih.

Do ovih koje spominjem došao sam vlastitim istraživanjem, a svi koje zanima čitava lista mogu ju naći na navedenoj stranici.

36. Odgovori

1. Rijeka – Nomen Est Omen

Zgrada sa slike nalazi se u ulici Pod Jelšun, na kraju ulice Milutina Barača.
Koordinate: 45.335517 14.404370

4. Liburnijski limes i Kalvarija – Stopama starih Rimljana

Ostaci zidina u starom gradu nalaze se u zgradi na križanju Užarske ulice i Ulice Janeza Trdine. Komad starog zida nalazi se u podu trgovine ortopedskim pomagalicama. U istoj zgradi, iza portuna u koji se ulazi iz Ulice Janeza Trdine, nalazi se veći dio.

Koordinate ostataka zida na Kalvariji: 45.331030 14.448038

5. Trsatska gradina – Zmajeva kućica

Trsatska gradina – koordinate: 45.332156 14.455498

Nakon što je i sam dosta prošao, sa svoje današnje pozicije, ulaz u gradinu čuva i mletački lav Sv. Marka. Izvorno izgrađen za oružarnicu na glavnom gradskom trgu u Kopru, Laval Nugent je tog lava donio kako bi simbolično čuvao ulaz u mauzolej. Neko je vrijeme proveo unutar gradine, na platou ispred ulaza u hram *Mir junaka*, ali je nakon Drugog svjetskog rata izmaknut izvan gradine.

Postoje inicijative po kojima bi našeg kralja životinja valjalo vratiti na njegov izvorni položaj ispred ulaza u mauzolej.

Slika sa starom pozicijom lava preuzeta je sa www.lokalpatrioti-rijeka.com

6. Karolina Riječka – Djevojka sa željeznom jabukom

Na slici je topovska kugla, jedna od brojnih koje su britanski vojnici ispalili prema gradu Rijeci.

Nalazi se na fasadi Katedrale Sv. Vida, odmah lijevo od ulaza (crveni krug na slici).

Koordinate katedrale: 45.327651 14.444326

Natpis glasi:

Ista Dabat galLos pVLsVra hInC angLla poMa

Ove jabuke poslala je Engleska kad je odavde tjerala Gale (Francuze).

Kad se izdvoje samo velika slova – IDLLVVLICLIM

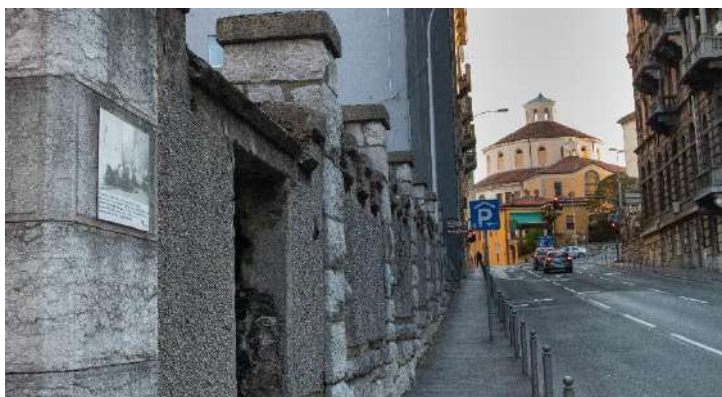
Ako slova presložimo po vrijednostima rimskih brojeva – MDCLLLLVIII

$1000 + 500 + 100 + 50 + 50 + 50 + 50 + 5 + 5 + 1 + 1 + 1 = 1813$

1813. je godina kada su Britanci napali Rijeku i Trsat. Godina Karoline Riječke.

7. Crkva Sv. Romualda i Svih svetih – Natpis koji je morao nestati

Slika se nalazi upravo na mjestu prikazanom na njoj, na Školjiću u dnu Ulice Ivana Grohovca.

Izbrisani natpis glasio je *MVNIFICENTIA DVCIS* ili u prijevodu *Velikodušnošću Ducea*. Po odlasku Talijana i okončanju fašističke vladavine nekome je jako zasmetao natpis te je isti *izbrisan*.

Natpis se nalazi malo iznad kripte, u podnožju zvonika (u crnom pravokutniku).

Koordinate crkve: 45.332651 14.443612

12. Riječki tramvaj i željeznica – Kada Rijeka izranja iz sna

Remiza je okretište lokomotiva.

Rijeka ima (imala je) ne jednu nego dvije remize – željezničku i tramvajsku.

Uz okretište željezničke remize nalazi se garažni i servisni prostor za 22 lokomotive. Izgrađena je okvirno u periodu nakon izgradnje željezničkog kolodvora.

Željeznička remiza nalazi se na kraju ulice Milutina Barača (ex. Industrijske).

Koordinate željezničke remize: 45.335457 14.405335

Druga riječka remiza je ona tramvajska. Nalazi se na Školjiću u sklopu prostora koje danas koristi Autotrolej. Zgrada u kojoj se remiza nalazila u potpunosti je prenamijenjena, a jedini svjedok nekadašnjoj funkciji su izlizane tračnice koje vode u zgradu i još se mogu vidjeti ako se potrudite.

19. Vodovodna, Hartera, Ružičeva – U lov na skriveno blago

Na karti je označeno 30 lokacija. Znakom + označio sam one koje sam osobno uspio naći, a znakom – one koje nisam našao. Za neke oznake sam, od lokalnih stanara, doznao da su skinute.

Mjesto polaska Vodovodna ulica.

VODOVODNA	-
IGRALIŠTE	+
ČAKULA	-
MARIJAN KOSIĆ	+
JAVNI PROSTOR	+ (na pločici piše naziv <i>Džepni park</i>)
GRANICA	+
ĐARDINI	-

Mjesto polaska Ružičeva ulica:

PORTAL	+
AUTOTROLEJ	+
RUŽIČEVA	+
ŠKOLJIĆ	+
PARKING	-
RJEČINA	-
HARTERSKE ŠKALE	+

Nastavak kroz Harteru prema Žaklju:

VANDALIZAM	+
ENERGANA	+
ZVIR	+
HARTERA PREKJUČER	+
RADNIK	+ (na pločici piše <i>Hartera</i> , simbol odgovara)
HARTERA JUČER	+
HARTERA DANAS	+ (na pločici piše <i>Hartera</i> , simbol odgovara)
AKVADUKT	+
STANOVANJE	+
ULIČNI SPORT	+
MJESNI ODBOR HARTERA	+
PČELARSTVO	+

MARGANOVO +
PLANINARSKI DOM HARTERA +
KANJON -
ŽAKALJ (nisam išao do Žaklja – valjalo bi provjeriti)

Na svim pločicama ispisani su zanimljivi detalji vezani uz lokaciju koju predstavljaju.

Zaista vrijedi truda i vremena prošetati, pronaći oznake i pročitati tekstove.

Primjer oznake:

ŠKOLJIĆ

Ovo je jedan od najstarijih naziva u gradu. U davnom srednjem vijeku, Rječina se ovdje ulijevala u Jadransko more, a Mrtvi kanal joj je bio glavni tok. Kao prava planinarka, s grobničkih je obronaka u Rijeku nosila pijesak i kamenje. Tada, za srednjeg vijeka, svuda oko tebe taložili su se pješčani otočići oko kojih je Rječina žurila do mora, a najveći među njima, zvan Otočac ili Scoglietto, nalazio se preko puta, s druge strane korita pored kojeg stojiš. Malen otok Školjić prostirao se od autobusnog skladišta do parkirališta na ulazu u naš Mjesni odbor Hartera. I još nešto važno – iako rezervirano za automobile, ovo je najbliže što možeš doći Rječini u centru grada. Lijepo ju pozdravi.

Mrtvi kanal — staro korito Rječine

POSJETI NAS | VISIT US: MOHARTERA.ORG

20. Torpedo – Dok jednom ne smrkne, drugom ne svane

Torpedo marmorata riba je iz porodice drhtulja po kojoj je torpedo dobio ime. Ta riba svojom *aktivnošću* (strujnim udarom) potpuno onesposobi svoj plijen – otprilike isto kao i torpedo svoj cilj.

Koordinate tvornice Torpedo i lansirne rampe: 45.334220 14.402511

23. Piramida – Tri prijateljice, jedna Miss Europe

Koordinate piramide: 45.324224 14.454950

Miljokaz se nalazi točno preko puta kolnog ulaza u bolnicu na Sušaku.

Koordinate miljokaza:
45.325018 14.470194

*1 – 60.000 passusa

Passus je latinska mjerna jedinica, u prijevodu korak, ali u praksi označava *dvokorak*. Drugim riječima, passus je mjera udaljenosti koju osoba prijeđe između dva pokreta istom nogom.

Primjer – ukoliko zakoračite desnom nogom i označite mjesto na kojem se Vaša desna noga nalazi, *passus* je udaljenost koju ćete od te točke prijeći nakon što zakoračite lijevom te ponovno desnom nogom.

Udaljenost početne točke na kojoj se nalazila desna noga i točke na kojoj se desna noga nalazi nakon *dvokoraka* stari su Rimljani označavali sa *passus*.

1 passus iznosi okvirno 5 stopa a duljina stope je približno 30 cm. Ako sve brojke ubacimo u jednadžbu dobit ćemo sljedeću udaljenost:

$60.000 \text{ passusa} \times 5 \text{ stopa} = 300.000 \text{ stopa}$

$300.000 \text{ stopa} \times 30 \text{ cm} = 9.000.000 \text{ cm} = 90.000 \text{ m} = 90 \text{ km}$

90 kilometara okvirno odgovara udaljenosti Karlovca i Rijeke ukoliko putujemo Karolinom.

25. Teatro Fenice – Hoće li Feniks ikad više uskrsnuti?

Dva velika natpisa nalaze se na južnom i sjevernom zidu odmah ispod krova. Danas su prilično oštećeni pa tekst na njima nije lako uočiti.

Koordinate Teatra Fenice: 45.328916 14.439104

29. Zvezdarnica – Kad izležavanje na plaži jednostavno nije dovoljno

Rečenica *Scotty, beam me up!* odnosno *Beam me up, Scotty!* dobro je poznata svim ljubiteljima znanstvene fantastike, pogotovo *Star Trek* serijala. Tijekom vremena često se upotrebljavala u raznim okolnostima. Čudno će zvučati činjenica da navedena rečenica nije, u filmovima niti u seriji, niti jednom izrečena. *Beam me up!* je korišten relativno često, ali nikad uz nadimak časnika Montgomery Scotta.

Koordinate riječke zvezdarnice: 45.324841 14.482879

31. Židovsko groblje – Kako sakriti groblje

Za vrijeme fašističke okupacije židovsko groblje ograđeno je visokim daskama zbog "izvođenja radova". Vrijeme je prolazilo a "radovi" su trajali jer je trebalo "temeljito ukloniti sva obilježja". Zahvaljujući činjenici da je taj dio groblja bio ograđen nitko se nije previše brinuo o onome što se događa iza dasaka. Na kraju su fašisti otišli a groblje je ostalo netaknuto.

Za odgovor na drugo pitanje potrebno nam je poznavanje zemljopisa. Naime, Izrael je smješten na kamenitom tlu odnosno kombinaciji čvrstih stijena i pijeska. Iz tog razloga nije bilo baš jednostavno kopati duboko te su se preminuli uglavnom ukapali plitko, bez lijesova, samo u posmrtnoj odjeći. Obzirom da su grobovi bili plitki uglavnom su označavani kamenjem. To je djelomično i razlog zbog kojeg se nije sadilo cvijeće. Nevrijeme, jake kiše i vjetrovi znali su razbacati kamenje i oznake po grobovima pa su Židovi imali običaj ponijeti sa sobom na groblje kamenje kojim bi se popravile oznake groba. Iako su se Židovi nastanili u svim dijelovima svijeta, običaj donošenja kamenja se održao.

Naziv pločica na slikama je *Kamen spoticanja*. Postavljene su u sjećanje na žrtve nacističkog divljanja. Uobičajeno je da se kamen spoticanja postavlja ispred kuće u kojoj je živjela osoba čije ime je na pločici. Većina ih je posvećena Židovima ali postoje i one pločice koje podsjećaju na žrtve nacizma a nisu nužno hebrejskog porijekla. Do danas ih je diljem Europe postavljeno okvirno 50.000. *Kamen spoticanja* u Starčevićевой ulici prva je takva oznaka u Hrvatskoj.

U Rijeci su postavljeni na nekoliko lokacija:

Ulica Ante Starčevića ispred kućnog broja 5

Ulica Moše Albaharija ispred kućnog broja 17

Ulica Slaviše Vajnera Čiče ispred kućnog broja 7

Ulica Blaža Polića ispred kućnog broja 6

Osim prve lokacije na Korzu, preostale tri lokacije se nalaze u blizini pomorskog fakulteta što, u osnovi, ne čudi.

Na toj lokaciji su bile obje Sinagoge, a židovske su obitelji uglavnom obitavale u tom području.

Koordinate židovskog groblja: 45.335243 14.440874

32. Kozalsko groblje – Umjetnička galerija pod nebeskim svodom

Mauzolej Whitehead je, na period od sto godina, željela iznajmiti Slavica Radić Ecclestone odnosno njezin suprug Bernie. Iako bi njihova investicija svakako pomogla u održavanju ovog i eventualno još nekih mauzoleja, gradska je vlast navedeni zahtjev odbila.

Koordinate groblja: 45.334533 14.442186

Srdačan pozdrav, zahvale i molba

Cijenjeni čitatelju ovih priča, došlo je vrijeme da s „vi“ prijedemo na „Vi“ te da se obratim svakome od vas ponaosob.

Iskreno se nadam da Vam je čitanje ove zbirke tekstova pomoglo da se odvojite od svakodnevnice. Isto se tako nadam da mi nećete zamjeriti na učinjenim pogreškama koje ćete možda uočiti. Naime, nikad mi nije bila namjera sastaviti povijesni udžbenik. Nastojao sam u tekstove unijeti trunčicu humora pa i mrvicu izazova. Nadam se da su Vas upravo taj izazov i *víc* proveli kroz sve tekstove i doveli do kraja.

Mnogi su dragi ljudi zaslužni za sve napisano. Gospođa **Radmila Matejčić** i njeno jedinstveno djelo ***Kako čitati Rijeku*** (hvala Fox), gospodin **Velid Đekić** i njegova knjiga ***Volite li Rijeku***, doslovno nebrojeni ljudi čija prava imena mi nisu poznata a *kriju se na javnom mjestu* iza portala www.lokalpatrioti-rijeka.com. Njihova su neumorna istraživanja pokrila gotovo sve teme koje Rijeka može ponuditi, a stare riječke slike uglavnom su prenesene upravo s tog portala. Zahvaljujem ljudima u **Pomorskom i povijesnom muzeju** koji su mi izašli u susret, ljudima u **Županiji, Gradu i gradskim ustanovama** uz čiju sam pomoć i dozvole dospio do nekih ne pretjerano javnih lokacija. Zahvaljujem i **prof. Theodoru de Canzianiu** čije priče uvijek rado slušam i izvor su inspiracije.

Zahvaljujem i **svima vama** koji ste svaki vikend pratili moje priče i pozitivno komentirali iste, a mene motivirali u daljnjim istraživanjima i pisanju. Bez vas svega ovoga ne bi bilo.

Velika zahvala i **mojoj majci**, učiteljici engleskog jezika u penziji, čije su kritike i opaske „ovo ti se ne piše ovako nego onako, ma ti stori kako ćeš“ ispravile brojne pogreške prije nego su došle do Vas. Učiteljicu možeš izvući iz škole, ali školu iz učiteljice nikako.

Iskreno se nadam da ćete naći vremena i obići sve lokacije kojih smo se dotaknuli. Posjetite novo uređenu Šećeranu, Pomorski i povijesni muzej, Muzej grada. Obidite Vodovodnu i Harteru. Prošećite Industrijskom i pogledajte Kozalsko groblje. Puno ćete priča čuti ukoliko budete htjeli slušati i gledati.

Unaprijed se ispričavam ukoliko sam negdje napisao neku banalnu glupost. Čitava zbirka potpuno je subjektivni rezime mojih sjećanja, priča koje sam čuo i istraživanja koje sam radio. Ne smijem isključiti mogućnost da su, u mojoj glavi,

neki podaci krivo povezani pa su, posljedično, takvi i iskazani u tekstu. Imajte razumijevanja, cijenjena čitateljice ili čitatelju, pa mi ukažite na pogrešku, a ja ću je vrlo rado ispraviti u nekoj budućoj reviziji. Primjedbe, kritike i sugestije slobodno uputite na boris.rosic@ri.t-com.hr ili na moju Facebook stranicu <https://www.facebook.com/debeli.zlocesti/>.

Na kraju balade, moja molba upućena Vama. Ukoliko ste se se uz ove tekstove zabavili, ako su u Vama probudili uspomene ili ste naučili nešto novo, ukoliko jednostavno smatrate da vrijedi usudit ću se zamoliti Vas za pomoć.

Pomozite mi da se ovi tekstovi pojave i u formi knjige na Vašim policama. Tekstovi su objavljeni bez ikakve obaveze. Dokument slobodno dijelite uz molbu da ga ne mijenjate (ako ni zbog čega drugog zbog autorskih prava).

Kako bi Vanna rekla: „ako je vrijedilo išta“, sjetite me se i prebacite poneku šuškvu novčanicu sa svog na moj broj računa. Neki simboličan iznos. Čineći tu sjajnu gestu bit će Vam drago jer ste učinili dobro djelo, a ni meni neće biti mrsko jer ćete mi pomoći u pokrivanju troškova potrebnih za lekturu, pripremu, tisak i izdavanje ovih tekstova u formi knjige. Ukoliko se za to odlučite, obavezno u opis plaćanja stavite svoje ime i kontakt kako bih Vas mogao kontaktirati u slučaju da uspijem u svom naumu.

Podaci za uplatu:

Boris Rošić
Vrh Martinšćice 20; 51 221 Kostrena
IBAN: HR1723600003222969885

NALOG ZA NACIONALNA PLAĆANJA			
PLATITELJ (naziv/ime i adresa):	Hind: ☐ Valuta plaćanja: _____ Iznos: _____	Valuta i iznos:	
	IBAN ili broj računa platitelja: _____	IBAN (račun) platitelja ili Platitelj:	
	Model: _____ Poziv na broj platitelja: _____	Model i poziv na broj platitelja:	
	IBAN ili broj računa primatelja: HR 1 7 2 3 6 0 0 0 0 3 2 2 2 9 6 9 8 8 5	IBAN (račun) primatelja:	
PRIMATELJ (naziv/ime i adresa): Boris Rošić Vrh Martinšćice 20	Model: _____ Poziv na broj primatelja: _____	Model i poziv na broj primatelja:	
	Šifra namjene: _____ Opis plaćanja: Vaše cijenjeno ime i prezime te kontakt	Opis plaćanja:	
	Datum izvršenja: _____	Ocjera	
	Pečat korisnika PU _____ Potpis korisnika PU _____		

Unaprijed se zahvaljujem i vjerujem da ćemo se uskoro opet čitati u nekom novom nastavku albuma Area 051.

